Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Mark og Montre

Årbog for Ribe Amts museer
2002

Mark og Montre

Årbog for Ribe Amts museer
2002

Udgiver:
Ribe Amts Museumsråd

Redaktion:
Erik Bjerre Fisker (ansv. red.), Claus Feveile og Jakob Kieffer-Olsen
Fagred.: Ulla Mejdahl, Teresa Nielsen og Jens Sørensen

Produktion:
Winds Bogtrykkeri A/S, Haderslev

© *Artikelforfatteren*

38. årgang

ISSN 0105-0826
ISBN 87-987624-3-5

Mark og Montre. Årbog for Ribe Amts Museer
kan købes på museerne og i boghandlen.
Pris 60 kroner.

Illustration på forside:
Amerada Hess' Syd Arne-platform med boreriggen NEDDRILL KOLSKAYA og forsyningsskibet NORTHERN GAMBLER. Efterforskning og indvinding af olie og gas fra den danske del af Nordsøen har stor betydning i Ribe Amt, hvor Esbjerg har været basehavn for offshoreaktiviteterne siden starten i midten af 1960'erne. Ved årtusindeskiftet omfattede offshoresektoren i Ribe Amt mere end 200 virksomheder og gav beskæftigelse til godt 3.500 fuldtidsstillinger. Foto: Medvind.

Illustration auf der Vorderseite:
Amerada Hess' Syd-Arne Bohrinsel mit dem Bohrerrigg NEDDRILL KOLSKAYA und dem Versorgungsschiff NORTHERN GAMBLER. Nachforschung und Gewinnung von Erdöl und Erdgas im dänischen Teil der Nordsee haben eine grosse Bedeutung für den Kreis Ribe, wo Esbjerg der Basishafen für die Offshore-aktivitäten seit der Mitte der 60'er Jahre ist. Um die Jahrtausendwende umfasste der Offshore-sektor in Kreis Ribe mehr als 200 Betriebe und beschäftigte etwa 3000 Vollbeschäftigte.

Illustration på bagside:
Lerkar fra grave fundet på en gravplads fra 3. århundrede e.Kr. i Tjæreborg
Undersøgelsen blev foretaget af Esbjerg Museum i 2001. Foto: Torben Eliot Meyer.

Illustration auf der Rückseite:
Tönernes Gefäss aus einem Gräberfeld aus dem dritten Jahrhundert n. Chr. Geburt in Tjäreborg. Die Untersuchung wurde von Esbjerg Museum im Jahre 2001 unternommen.

Indhold

5 Forord
Vorwort

7 *Lene B. Frandsen*
Øster Oksby, en kystplads fra slutningen af 1500-tallet set i sammenhæng med fiskerlejet Sønderside
Öster Oksby, eine Siedlung aus dem Ende des 16. Jahrhunderts im Zusammenhang mit dem Fischerdorf Sönderside gesehen

16 *Kirsten Prangsgaard*
Rige jernalderbønder i Tjæreborg – 11 grave fra 3. århundrede e.Kr.
Reiche Eisenzeitbauern in Tjæreborg

22 *Morten Hahn-Pedersen*
Offshoreindustriens betydning i Ribe Amt
Die Bedeutung der Offshore-industrie für den Kreis Ribe

35 *Mariann Ploug*
Om udstillinger
Über Ausstellungen

44 *Mette Guldberg*
Kulturmiljørådet i Ribe Amt – de første fire år
The Cultural Environment of Ribe County – the first four years

56 *Carsten Teilman Hald & Peter Munch Jensen*
Et portrætmaleri af Sophie Caroline af Ostfriesland på herregården Sønderskov
A portrait of Sophie Caroline of Ostfriesland at Sønderskov mansion

73 *Christina Rauh*
Jens Lund – en næsten ukendt kunstner
Jens Lund – an almost unknown artist

82 *Anne Sofie Ejersbo Frederiksen*
Ny guide til Niels Hansen Jacobsens værker på Vejen Kirkegård
New guide to Niels Hansen Jacobsen's works at Vejen Kirkegård

85 *Mette Guldberg*
Kortlægning af kulturhistorien i Vadehavsområdet
Mapping of Cultural heritage in the Wadden Sea

89 *Lene Lund Feveile*
Leg med Christine og Rolf – Et formidlingsprojekt på Museet Ribes Vikinger
Spiel mit Kristine und Rolf – ein Vermittlungsprojekt dem Museet Ribes Vikinger

95 *Teresa Nielsen*
NATÅBENT på Vejen Kunstmuseum
Night-opening at Vejen Kunstmuseum

103 *Søren Manøe*
Nogle sydvestjyske dyrefolde
Einige südwestjütländische Tierpferde

122 *Mogens Hansen*
Kulturhistorikeren og museumsskaberen Sophus Levin-Hansen, Grindsted
Der Kulturhistoriker und Museumsgründer Sophus Levin-Hansen, Grindsted

129 Glimt fra museerne
Scenes from the museums

137 Museerne i Ribe Amt
The Museums in the County of Ribe

Harry Hansen, formand for Ribe Amts Museumsråd

Forord

På udgivelsestidspunktet for Mark og Montre 2002 har museerne fungeret under en ny museumslov i et lille års tid. Vi havde forventning om – og udsigt til – en generel styrkelse og kvalitetsudvikling af de statsanerkendte museer, da det i bemærkningerne til lovforslaget hed: Med lovforslaget sigtes der primært mod at give museerne bedre rammer for at løse deres opgaver, både de nuværende og nye opgaver, der opstår i takt med samfundsudviklingen. Vi har desværre måttet konstatere, at denne overordnede intention ikke er blevet indfriet. Det være sig endda langtfra. Vi har glædet os over, at de kulturhistoriske museer med den nye museumslov er blevet inddraget i kommunernes og amternes fysiske planlægning. Men med det øgede ansvar og de dermed udvidede forpligtelser er de barske realiteter, at museerne nu er tvunget til at løse en lovbunden opgave på et ringere økonomisk grundlag.

Virkningerne af regeringens skattestop og aftalen med Kommunernes Landsforening om generelle besparelser har for alvor synliggjort de statsanerkendte museers spinkle finansieringsgrundlag. Situationen er kritisk for såvel store som små institutioner. Over hele landet har flere museer måttet indstille sig på indskrænkninger til trods for øgede arbejdsopgaver.

Situationen på de arkæologisk arbejdende museer er med den nye museumslov blevet uoverskuelig, og der må opfordres til politisk handling, inden museerne bliver taget som gidsler i dramaet om vore jordfaste fortidsminder. Terningerne er kastet, men spillereglerne forekommer diplomatisk udtrykt ikke at være afstemt med den virkelighed, som de arkæologiske museer kender fra hverdagen. Finansieringsmodellen efter det såkaldte skadevolder-princip har i praksis vist sig at være et uhensigtsmæssigt forvaltningsredskab. Repræsentanter for Ribe Amts Museumsråd har i forskellige sammenhænge anbefalet en forsikringsordning, der kan udligne byrdefordelingen til gavn for private lodsejere, offentlige myndigheder og et arbejdsdygtigt, arkæologisk beredskab.

Ribe Amts Museumsråd tog i lighed med de øvrige amtsmuseumsråd i 1998 initiativ til nedsættelsen af et regionalt, fagligt kulturmiljøråd. Kulturmiljørådets formand aflægger i denne årbog en statusrapport på et tidspunkt, hvor der hersker stor forvirring omkring rådenes fremtid. Ribe Amts Museumsråd har taget skarp afstand fra Kulturarvsstyrelsens forslag om at overføre kulturmiljørådenes arbejdsopgaver til amtsmuseumsrådene, der efter rådets opfattelse ikke vil kunne forenes med de oprindeligt formulerede udpegningskriterier, herunder ikke mindst den politiske uafhængighed, som kulturmiljørådene i deres nuværende sammensætning repræsenterer. Samtidig finder Museumsrådet det betænkeligt, at der med forslaget lægges op til en uændret finansiering af museumsrådenes opgaver. Ribe Amts Museumsråd kan på baggrund af Kulturmiljørådets aktivitet siden oprettelsen i 1998 konkludere, at det fuldt ud har levet op til forventningerne, og at kulturmiljøet har været i fokus ud fra en faglig vurdering og ikke ud fra organisationsmæssige interesser.

Museumsrådets fællesmidler til forskningsprojekter blev også i 2001 fordelt over to ansøgningsrunder til nedenstående projekter, der alle blev fundet støtteberettiget i henhold til rådets vedtagne fordelingskriterier:

1. Den Antikvariske Samling: *Illustrationer til projektet "Ribe i vikingetid og tidlig middelalder".*
2. Den Antikvariske Samling: *Illustrationer/trykning af bog om udgravning 1999-2000.*
3. Museet på Sønderskov: *Publikations-*

tegning af udvalgte genstande fra gravpladsen Sønder Holsted.

4. Esbjerg Museum: *Tegning af materiale fra enkeltgravstid i Sydvestjylland.*
5. Esbjerg Museum: *Træ- og tekstilbestemmelser på genstande fra vikingetidsgrave.*
6. Ølgod Museum med flere: *Registrering/undersøgelse af sydvestjyske dyrefolde.*
7. Esbjerg Kunstmuseum: »*Forestillinger*« – *et interaktivt udstillings- og forskningsprojekt.*
8. Varde Museum: *Den danske produktion og distribution af ravsmykker i 1900-tallet.*
9. Vejen Kunstmuseum: *Publikationsfotos vedrørende keramikeren Martin Mortensen.*

Derudover blev der som en fællesforanstaltning til brug for de arkæologiske museer indkøbt et såkaldt GPS-udstyr, der anvendes til elektronisk indmåling og stedfæstelse af arkæologiske lokaliteter. Ved hjælp af avanceret teknik har målestationen satellitforbindelse, og indmålingsresultaterne kan efterfølgende bearbejdes på arkæologens computer.

I betragtning af forskningspuljens relativt begrænsede størrelse – den var i 2001 på 205.000 kr. – finder jeg grund til at udtrykke min tilfredshed med den brede vifte af forskningsprojekter, som de sydvestjyske museer med støtte fra Museumsrådet har formået at iværksætte. Det må nemlig understreges, at der fra Museumsrådets side kun er tale om en forholdsvis beskeden, "blåstemplet iværksætterydelse". Den resterende finansiering af forskningen må de respektive museer selv klare enten ved egenfinansiering eller ved hjælp af ekstern finansiering. De sydvestjyske museer er i den sammenhæng ikke ukendt med hård konkurrence om de kulturrelaterede fondsmidler fra et stigende antal oplevelsescentre.

Der stilles stadigt større krav til museernes kvalitet og effektivitet. Læs artiklerne her i Mark og Montre 2002 og bedøm selv, om museerne lever op til din forventning – eller bekræfter dine fordomme. De 10 statsanerkendte og 7 associerede museer i Ribe Amt er parate til dialog. Din tilkendegivelse er vigtig i en tid, hvor prioritering er et nøgleord og kvalitetsudvikling et must.

ZUSAMMENFASSUNG

Vorwort

Der Museumsrat für den Kreis Ribe kann feststellen, dass das neue Museumsgesetz die Erwartungen zu einer allgemeinen Stärkung und Qualitätsentwicklung nicht erfüllt hat, mit denen der Gesetzvorschlag seinerzeit begründet wurde. Es ist positiv, dass die kulturgeschichtlichen Museen in die öffentliche und physische Planung hineingezogen sind, aber die wirtschaftliche Grundlage der Museen ist nicht mit der erweiterten Verantwortung und gesetzlich gebundenen Verpflichtungen vergrössert worden. Ausserdem haben mehrere Museen sich wegen Einsparungen dazu gezwungen gefühlt, Einschränkungen zu unternehmen. Das neue Museumsgesetz hat mit der Bestimmung, dass der Schädiger bezahlt, die archäologischen Museen in eine unhaltbare Lage gebracht, die politisches Eingreifen fordert. Der Vorschlag des Museumsrates zu einer Lösung des Problems geht von einer Versicherungsordnung aus, wodurch ein akzeptabler Lastenausgleich und eine archäologische Bereitschaft gesichert werden können.
Der Museumsrat für den Kreis Ribe hat sich von dem Vorschlag der Kulturerbeverwaltung distanziert, wonach die regionalen, fachlichen Aufgaben der Staatlichen Ämter für Kulturerbe auf die Museumsräte der Kreise übertragen werden sollten. Der Vorschlag ist weder mit politischer Unabhängigkeit noch fachlich begründeter Ernennung der Mitglieder der regional-fachlichen Räte für Kulturmilieu vereinbar.
Neun Projekte sind von dem Pool des Museumsrates für Forschung- und Vermittlungsaufgaben anerkannt worden.

Lene B. Frandsen, museumsinspektør

Øster Oksby, en kystplads fra slutningen af 1500-tallet set i sammenhæng med fiskerlejet Sønderside

Foranlediget af anlægsarbejdet i forbindelse med havvindmølleparken på Horns Rev har Museet for Varde By og Omegn udgravet velbevarede kulturlag fra en bebyggelse fra cirka 1550-1600. Her fremkom blandt andet store mængder af keramik. Fund af fiskekroge og gødning fra køer viser, at man har ernæret sig af såvel havets fisk som husdyr. Interessant er, at nærmeste nabo var Sønderside, et af datidens største fiskerlejer. Dette har smittet af i fundmaterialet, men måske mindre end man skulle have forventet.

I 2001 påbegyndtes anlægsarbejdet til en vindmøllepark på Horns Rev. I sommerhalvåret 2002 rejstes cirka 14 km vest for Blåvandshuk 80 vindmøller med en højde på 100-110 m. Strømmen fra vindmølleparken skal føres i land ved Hvidbjerg via et 21 km langt søkabel, som spules ned i havbunden. Derefter fortsætter kablet 33 km på land til elværket ved Karlsgårde.

Anlæggelsen af jordkablet har medført en masse spændende arkæologiske undersøgelser for Museet for Varde By og Omegn[1]. Allerede i foråret 2001, lige så snart linjeføringen lå fast, begyndte museet den arkivalske kontrol og en systematisk rekognoscering af strækningen. 29 lokaliteter blev udvalgt til prøvegravning, enten fordi der blev gjort fund under rekognosceringen, eller fordi man tidligere havde registreret en gravhøj eller boplads på stedet. Enkelte lokaliteter blev valgt på grund af deres gunstige topografiske placering eller eventuelle nærhed til kendte fortidsminder. I alt 12 steder udviklede prøvegravningerne sig til større arkæologiske undersøgelser. Museets udgravninger sluttede omkring juletid 2001, men allerede i september 2001 begyndte ELTRA anlægsarbejdet på den strækning, hvor vi var færdige eller ikke regnede med, at der ville komme noget af arkæologisk interesse. Som noget nyt foretog museet systematisk nedlægningskontrol, hvor vi dagligt besigtigede den nyopgravede kabelgrøft, hvilket viste sig ganske givtigt. Her blev således registreret flere hidtil ukendte jernalderlokaliteter, blandt andet lykkedes det at redde en urnegrav fra ældre jernalder 5 m foran den store gravemaskine.

Udvælgelsen af Øster Oksby

Årsagen til, at vi netop valgte marken ved Øster Oksby (fig. 1) som mål for vort vestligste udgravningsfelt, var primært kendskabet til middelalder-renæssancetids fiskerlejet Sønderside, hvor museet har foretaget udgravninger i perioden 1995-1998[2]. Sønderside ligger kun knap 2 km øst for udgravningsfeltet, hvor der i dag ingen synlige spor er, men cirka en halv km mod vest ses stadig Sct. Enders kapel. Den fredede banke måler cirka 60 x 70 m og hæver sig et par meter over det omgivne niveau. I præsteindberetningen fra 1638 betegnes banken "Capelhøy", fordi der tidligere stod et kapel på dette indviede sted, som kaldes S. Enders af Oksby. Ved stormfloden i 1634 skulle havet have blotlagt ligkister og massevis af knogler og menneskekranier. Stedet har formodentlig fungeret som begravelsessted for strandvaskere frem til 1870. Man ved blandt andet, at et større antal druknede, som blev fundet på stranden i vinteren 1811-12, stammende fra de to engelske linieskibe Defence og Sct. George, ifølge beretningerne skulle være jordet ved Øster Oksbys indrettede begravelsessted[3]. Det er givetvis Sct. Enders Kapel, der her omtales. Da vi besøgte Bakken Hansen, Øster Oksby, som ejer det stykke jord, hvor kablet skal passere, fortalte han, at han som dreng i 1952 havde fundet en mønt tæt ved stedet, hvor vi gerne ville

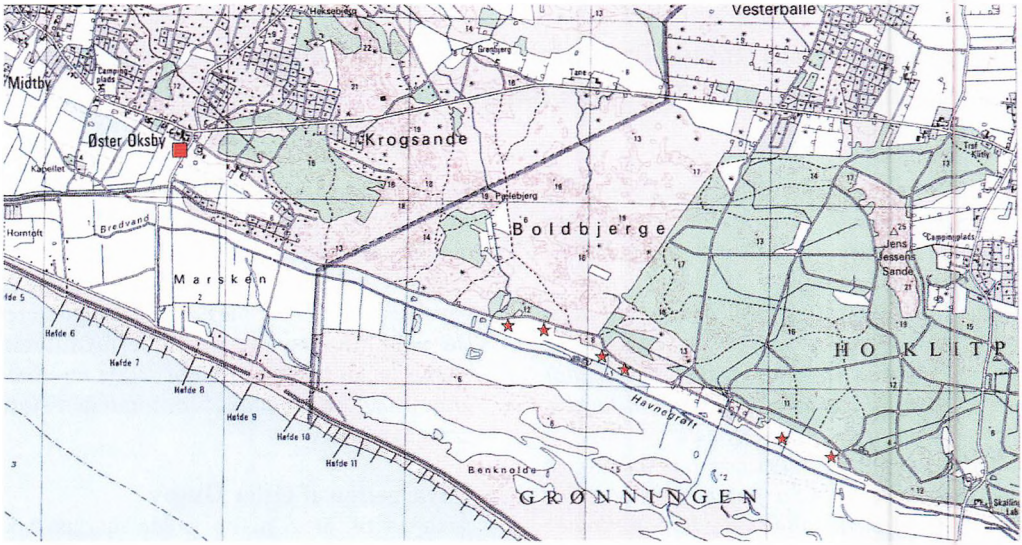

Fig. 1: Kort over området. Stjernerne markerer steder, hvor der er gjort fund, som kan relateres til fiskerlejet Sønderside. Firkanten markerer udgravningen ved Øster Oksby.

Eine Karte über das Gebiet. Die Sterne markieren Stellen, wo Funde gemacht sind, die in Verbindung mit dem Fischerdorf Sønderside gebracht werden können. Das Viereck zeigt die Ausgrabung bei Øster Oksby.

grave. Hans far afleverede mønten til Esbjerg Museum, som ekspederede den videre til Den Kgl. Mønt- og Medaljesamling på Nationalmuseet. Familien Hansen fik senere mønten tilbage med svar på dens datering og proveniens. Det var en svensk 1 Øre fra 1630 udmøntet af Gustav II Adolf. Dette fund gav os kun endnu mere lyst til at sætte skovlen i jorden i Øster Oksby.

Sønderside

Sønderside ligger som nævnt kun cirka 2 km sydøst for den nye lokalitet i Øster Oksby (fig. 1) Fra de historiske kilder ved vi, at fiskerlejet Sønderside var rammen om et livligt fiskeri og en blomstrende handel i 14-1500 årene. Her boede omkring 1000 mennesker i højsæsonen. Sønderside var ikke kun én, men flere bebyggelser. Fra de skriftlige kilder kendes navnene: Sønderside Storleje, Alt Sønderside og Føjenæringen. Fiskerlejet mistede sin betydning i 1600-tallet formodentlig på grund af svigtende efterspørgsel på fisk. Desuden blev det i 1634 ramt af stormfloden, der bortrev mange mennesker, og efterhånden sandede havnen da også til. I dag er der ingen synlige spor tilbage af det engang så livlige fiskerleje, alt er dækket af klitter og plantage. Kun takket være Varde Museums prøvegravninger kan vi sige noget om fiskerlejets beliggenhed, udstrækning og karakter[4]. Det bedste fund blev gjort i 1996, hvor de overskyllede rester af et mindre hus blev udgravet. Her var ikke blot tale om en sæsonmæssig bebyggelse, men tydelige spor af et permanent hus med teglsten, vinduesglas og rester af muret ildsted. Huset kalder vi for skrædderens hus, fordi der her fremkom en del genstande, som kunne relateres til stof og syning, for eksempel fingerbøl, klædeplomber, en sømglatter – et slags strygejern af glas, samt hægter og maller. Desuden fandtes en del fiskekroge. Så hvis her virkelig har boet en skrædder, har han ligesom de fleste andre i Sønderside også fisket. Det største fundmateriale i huset var keramik, hvor der i alt blev fundet 2024 skår[5]. Hovedparten var lokale jydepotter og rød-

gods, men her var også et interessant indslag af import fra Tyskland og Holland. Keramikken kan dateres til slutningen af 1500-tallet, og muligvis er huset gået til med stormfloden 1634. Der er i hvert fald intet i keramikmaterialet, som sikkert kan dateres senere[6]. Endvidere bærer både aflejringerne og fundmaterialet præg af at have været en tur i "vaskemaskinen".

Undersøgelsen i Øster Oksby

Udgravningen, som med afbrydelser fandt sted fra juni til oktober 2001, blev ledet af middelalderarkæolog Susanne N. Gram[7]. Kabelgrøften ville forstyrre et 3 m bredt område, som blev udgravet i hele sin længde i alt 115 meter langs Øster Digevej. Herefter svinger kabelgrøften mod vest hen til den nyopførte transformatorstation. I dette område synes der at have været for lavt og fugtigt til, at man har kunnet bosætte sig. Prøvegrøfterne i dette område, felt 2 og 3, viste klart, at man her var uden for bebyggelsesområdet, og der fremkom kun nogle grøfter samt spredte lerkarskår. Fundene og anlægssporene var tydeligt koncentreret i søgegrøf-

Fig. 2: Kort over området med rød markering af udgravningens felter indmålt med GPS.

Karte über das Gebiet mit einem Umriß von den Feldern der Ausgrabung, gemessen mit GPS.

Fig. 3: Den centrale del af udgravningsfeltet. Foto: Lene B. Frandsen.

Der zentrale Teil des Ausgrabungsfeldes.

ten, felt 1, langs vejen (fig. 2). Hele feltet var præget af utallige overskylninger og sandflugt, så det var meget vanskeligt at få hold på stratigrafien. Fundforholdene mindede på den måde meget om, hvad vi tidligere havde iagttaget ved prøvegravningerne i Sønderside. Et enkelt særligt interessant sted blev grøften udvidet til 7 m for at skabe overblik (fig. 3). Størrelsen på felt 1's fundrige del langs vejen var under 400 m^2, men stedvis var der næsten 1 m kulturlag, så udgravningen blev langt mere omfattende end forudset.

Vi begyndte afgravningen af muldlaget længst mod nord. Her fremkom blandt andet resterne af en brønd, med en diameter på cirka 2 m. På grund af fare for udskridning blev brønden gravet med maskine. Nær grundvandstanden i kote 2,89 fremkom en del grene, formodentlig fra en vidjefletning omkring en træindsats. Endvidere fandtes et tøndelåg. Lige under muldlaget længst mod nord var der spor af højryggede agre i form af agerrener. Herunder lå flere uforklarlige anlæg for eksempel en række soltørrede lersten af munkestenstørrelse nogle steder i to lag i et cirka 40 m langt buet forløb. Længst mod syd – nærmest Vesterhavet, fremkom en op til 2,5 m bred konstruktion ligeledes opbygget af lersten og tørv i flere lag (fig. 4).

Fig. 4: Formodet dige opbygget af tørv. Diget lå i feltets sydlige del nærmest havet. Foto: Lene B. Frandsen.

Der vermutete Deich, von Torf gebaut. Der Deich lag im südlichen Teil nahe dem Meer.

Fig. 5: Toppen af hustomterne. De rødbrændte områder viser omtrent husenes udstrækning. Som det ses, er snitgrøfterne vandfyldte. Det blev kort tid efter optagelsen af dette billede nødvendigt at etablere en pumpe. Foto: Lene B. Frandsen.

Die Spitzen der Ruinen. Die rotgebrannten Gebiete zeigen ungefähr die Ausdehnung der Häuser. Wie man sieht, sind die Schnittgräber mit Wasser gefüllt. Kurz nach der Aufnahme wurde es notwendig, eine Pumpe zu etablieren.

Anlægget fortsatte uden for feltet, men kunne følges over 35 m. I toppen var tørvene noget omskyllet, men kernen var tydelig nok anlagt på steril overflade i kote 2,44. Vindaflejrede sandlag har siden indkapslet konstruktionen, der endvidere bærer spor af overskylning. Funktionen er uvis, men her er muligvis tale om et dige, eventuelt bygget for at beskytte en østligere bebyggelse.

Hustomterne markerer sig ved væglignende forløb af omskyllede lersten og rødfarvede lag (fig. 5). Feltet var for lille til at klarlægge husenes konstruktion nærmere, men der er flere faser. I den yngste kunne udskilles to tørvevægge med en afstand på 8,5 m, samt tilhørende gulve eller aktivitetsflader. I den yngste bebyggelsesfase er huset flyttet en anelse mod nord, og faserne er adskilt af sandlag dannet ved oversvømmelse og sandfygning. Der er flere grøfter og render som er stratigrafisk ældre end husene. Bemærkelsesværdig er en 1-1,5 m bred nord-sydgående grøft med stolpespor i bunden (fig. 6), men hvilken anvendelse den har haft står foreløbig hen i det uvisse.

Fundmaterialet

De nederste lag i udgravningen var meget vandmættede og med gode bevaringsforhold for organisk materiale. Her fandtes blandt andet store mængder gødning, enkelte læderfragmenter, dyreknogler, trægenstande, småpinde og træflis. En del af træet var affald fra tømmerarbejde i form af hugspåner. Vedundersøgelsen viste, at hugspåner og de bearbejdede træstykker (fig. 7) primært var lavet af egetræ, mens træsorter som el, hassel, poppel og pil var repræsenteret blandt grene og kviste[8]. Interessant er fundet af to store egeplanker. Den ene er en plankløvet planke 1,40 m lang og 0,30 m bred, hvor der langs den ene sidekant er tydelige huller efter jernklinknagler. I et af hullerne sidder klinknaglen der stadig (fig. 8). Nationalmuseets Marinarkæologiske Undersøgelser har tolket planken som værende en stævntilslutning fra et mindre, klinkbygget skib[9]. De rethuggede ender kan sammen med de to

Fig. 6: Allernederst i udgravningen viser sporene, at før husene blev anlagt, har området været gennemskåret af en grøft med en stolpekonstruktion i bunden. Foto: Lene B. Frandsen.

Ganz unten in der Ausgrabung zeigen die Spuren, daß das Gebiet von einem Graben mit einer Art Pfostenkonstruktion am Boden durchschnitten war, bevor die Häuser angelegt wurden.

Fig. 7: Et udvalg af det bearbejdede træ. Foto: Lene B. Frandsen.

Eine Auswahl von bearbeitetem Holz.

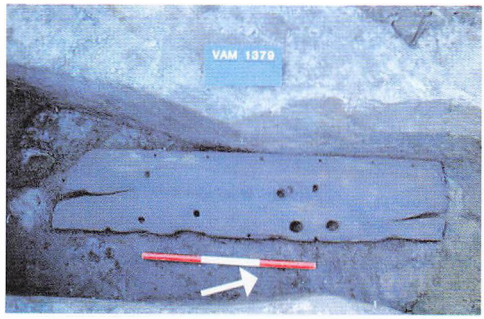

Fig. 8: Skibsplanke fra klinkbygget fartøj af middelaldertype. Foto: Susanne N. Gram.

Schiffplanke von einem klinkergebauten Schiff des Mittelalters.

Fig. 9: Skydelem, som formodentlig har været brugt til at regulere vandet i en smal rende eller grøft. Foto: Susanne N. Gram.

Eine Schiebeluke, die vermutlich das Wasser in einem Graben oder einer Rinne hat regulieren sollen.

store huller være sekundære, så planken har været genanvendt. Den anden egeplanke er 0,80 m lang og 0,31 m bred. I den ene ende er sidekanterne skråt afhugget, og i den modsatte ende er der et hul (fig. 9). Planken tolkes som en form for skydelem eventuelt til at stoppe for rindende vand i en smal rende. Dette sandsynliggøres af de mange grøfter og render, som fandtes i udgravningens nederste lag. Desværre kunne ingen af egeplankerne dendrokronologisk dateres.

Der fandtes en del bark eller korkstykker heriblandt nogle, hvis form og gennemboring viser, at der må være tale om netflydere (fig. 10).

Fig. 10: Fragmenter af netflydere af bark. Foto: Lene B. Frandsen.

Fragmente von Netzschwimmern aus Rinde.

Fig. 11: Skår fra hornbemalede fade nøje svarende til dem, der fandtes i Sønderside, hvor de var overordentlig talrige. I Øster Oksby er de til gengæld sjældne. Foto: Lene B. Frandsen.

Scherben von hornbemalten Fässern, die denen entsprachen, die in Sønderside gefunden wurden, wo sie ausserordentlich häufig waren. In Øster Oksby waren sie dagegen selten.

Jerngenstandene ligner dem, vi kender fra Sønderside. Der er tale om store rustklumper, hvor jernet næsten er væk på grund af det salte miljø. Kun ved hjælp af røntgenfotos får man et billede af indholdet. Der er hovedsagelig tale om klinknagler og søm samt enkelte fiskekroge og knivsblade.

Keramikken

Ph.d. Jette Linaa Larsen har undersøgt keramikmaterialet både fra Øster Oksby og Sønderside, hvilket giver basis for en række sammenligninger[10]. Hun mener, at bebyggelsen ved Øster Oksby har eksisteret forholdsvis kortvarigt i årtierne umiddelbart før 1600, altså i tidsrummet 1550-1600. Skrædderens hus i Sønderside anser hun for opgivet i forbindelse med stormfloden i 1634. Begge steder kan i teorien godt have eksisteret samtidig i en kort periode før 1600. Keramikken har mange lighedspunkter. Både jydepotter og den røde, blyglaserede keramik ligner hinanden til forveksling, bortset fra fraværet af enkelte sene typer i Øster Oksby. Ligheden mellem et par af de hornbemalede skår fra Øster Oksby og Sønderside er så stor, at fadene kan være kommet fra samme pottemagerværksted (fig. 11).

Keramikmaterialet fra Øster Oksby er mindre fragmenteret og vandrullet end det fra Sønderside. Bebyggelsen i Øster Oksby har nok geografisk ligget lidt mere tilbagetrukket fra havet end Sønderside. Sammenlignet med Sønderside mangler Øster Oksby en del af det internationale og farvestrålende indtryk. Her er næsten ingen importkeramik, ingen fajance eller skår fra drikkeglas, og det er meget småt med det fine, hornbemalede bordtøj. Kun i brøndens opfyldslag i feltets nordligste del fandtes et par stentøjsskår, som kan betegnes som luksus.

Blandt fundene skal også nævnes teglstenstypen "moppe" (fig. 12), hvoraf der er fundet et par eksemplarer. Dette er ret interessant, idet disse normalt henføres til midten af 1600-tallet og blandt andet forbindes med Christian IV's byggerier i København. Mopperne i Øster Oksby er landet her før 1600 og er sandsynligvis kommet fra Holland og her til Øster Oksby via Sønderside. Det samme er sikkert tilfældet med den hollandske skifer til tagdækning, som der også fandtes en del fragmenter af. Der er således tegn på international kontakt, selvom de er få.

Fig. 12: Teglsten af typen moppe, import fra Holland. Foto: Lene B. Frandsen.

Kleine Ziegelsteine, aus Holland importiert.

Arkæobotaniske undersøgelser

De vandmættede lag gav gode muligheder for bevaring af planterester. Vi tilkaldte derfor arkæobotanikeren Annine Moltsen for at få flere oplysninger om, hvad lagene egentlig indeholdt, og hvordan de var dannet. Hun arbejdede sammen med os en dag og tog en række prøver med hjem til nærmere analyse i laboratoriet (fig. 13). Det var utroligt spændende, hvad hun kunne få ud af de våde og klistrede lag. Hendes rapport er en guldgrube af oplysninger om, hvorvidt lagene er dannet på stedet, om der eventuelt er foregået en tilgroning, hvilke lag, der består af udrømmet affald, om der har stået åbent vand, og hvorvidt miljøet var salt eller fersk etc.[11].

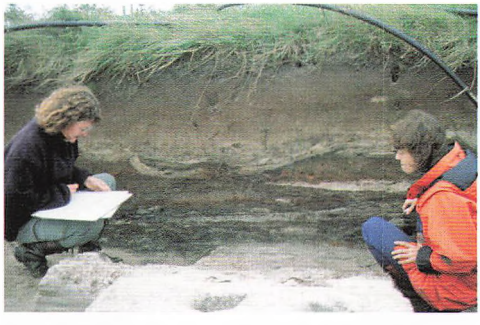

Fig. 13: Udgravningsleder Susanne N. Gram (til venstre) og arkæobotaniker Annine S. A. Moltsen diskuterer strategien for udtagning af jordprøver. Foto: Lene B. Frandsen.

Die Chefarchäologin Susanne N. Gram (links) und Archäobotaniker Annine S. A. Moltsen diskutieren die Strategie für die Entnahme einer Bodenprobe.

I nogle af de nederste lag blev der fundet vinteræg fra dafnier og frø fra vandspir, hvilket vidner om, at der har stået blankt vand på stedet. Der er sket en gradvis tilgroning med sumptørv og hovedparten af de græslandsarter, der fandtes frø af, forekommer hyppigt på fersk bund, men tåler let saltpåvirkning. Sivarten harrild er dog knyttet til mere salt bund, så der har periodisk været havvand helt oppe. Udover spor af en tørveklump, der var dannet et andet sted, var de nederste lag fri for trækul eller andet kulturbetinget materiale.

I de overlejrende lag blev aktiviteten af dyr og mennesker tydeligere og tydeligere. Nogle brune klatter kunne Annine straks bedømme som kokasser eller i hendes fagsprog "fækalier fra køer". Koncentrationen af frø var meget høj i fækalieprøven, hvilket tyder på, at dyrene blev fodret med hø eller har græsset på ekstensivt græssede arealer, idet toppen af planterne afbides ved kontinuerlig græsning, og antallet af frø, der udvikles, derved bliver lavere. Den videre analyse af frøsammensætningen viste, at der enten var tale om fækalier fra dyr, der midt på sommeren både har græsset og været på stald noget af døgnet, eller fra dyr, der er blevet fodret med hø, der er slået midt på sommeren. I begge tilfælde har dyrene gået på strøelse, der er høstet i starten af august. Umiddelbart lyder det ulogisk at have køer på stald midt om sommeren. Så der er sikkert tale om fækalier og strøelse fra dyr opstaldet i vinterperioden[12]. Tilsyneladende har køerne ikke været fodret med korn. Til gengæld var der en stor koncentration af frø fra spergel og rødknæ i fækalieprøverne. Begge arter er kendte foderplanter, der specielt har været dyrket på de magre, sandede jorder i Vestjylland. Mælken skulle blive federe og fårekød mere velsmagende, når dyrene fodres med spergel frem for græs[13]. Noget kunne tyde på, at agerbruget ikke har haft høj prioritering i området, ellers ville man nok

have spredt gødningen på markerne i stedet for at rømme den ud i denne lavning.

I flere af lagene forekommer der rester af lyngtørv og mosetørv. Tørv kan anvendes både til brændsel og som byggemateriale, og her er spor af begge anvendelser. Knogler og fiskeben i prøverne tolkes som madrester, men mængden synes for lille til, at man kan tale om egentlig affaldsdeponering fra husholdning.

Hustomterne markerede sig som røde områder (fig. 5), hvor rødfarvningen viste sig at stamme fra opvarmet myremalm, et lag der desuden indeholdt brændte tørv. Selvfølgelig kan den opvarmede myremalm stamme fra en jernudvindingsproces, men det er nok mere sandsynligt, at den har hængt sammen med undersiden af nogle brændselstørv og er blevet brændt sammen med dem.

Afslutning

Beboerne i Øster Oksby har ernæret sig af fiskeri og dyrehold. Fund af både fiskekroge og netflydere viser, at man har drevet såvel line- som netfiskeri. Dateringen fra cirka 1550-1600 betyder, at bebyggelsen har eksisteret samtidig med Sønderside. Der har været tale om en gård eller et mindre landsbysamfund. Der har været kontakt med Sønderside, det viser importfundene af de små hollandske teglsten og skiferpladerne, men ikke i en grad, der har sat sig ret mange spor i fundmaterialet. Der er ikke megen luksus at spore her sammenlignet med for eksempel skrædderens hus i Sønderside. Det skal dog understreges, at det arealmæssigt var en meget begrænset udgravning, og vi har ingen ide om, hvor mange huse her i virkeligheden har ligget. Men der kan ikke herske tvivl om, at det er forgængeren til det nuværende Øster Oksby, vi har fundet spor af. Øster Oksby er i dag en randbebyggelse af gamle gårde. Måske var det den evige trussel fra Vesterhavet, der til sidst fik beboerne til at opgive og trække bebyggelsen lidt højere op. En mere omfattende udgravning på stedet vil tilvejebringe flere informationer om bebyggelsens karakter. Det kunne især være spændende at få større forståelse af de mange diger, grøfter og render, som især fremkom i bundlagene. Men dette ville betyde, at muldlaget skal afrømmes over et anseeligt areal.

Lene B. Frandsen. Cand. phil. i forhistorisk arkæologi fra Aarhus Universitet. Museumsinspektør ved Museet for Varde By og Omegn.

Noter

1. Den overordnede museumssag for anlæggelsen af jordkablet fra Hvidbjerg Strand til Kraftværket Karlsgårde har Jour. nr. VAM 1370. Undersøgelserne er bekostet af Eltra.
2. Frandsen, L.B. 1998, s. 65.
3. Danmarks kirker. Ribe Amt, s. 1408.
4. Frandsen, L.B. 1998, s. 66.
5. Larsen, J.L. 1999, s. 17.
6. Larsen, J.L. 1999, s. 20.
7. Udgravningen har Jour. nr. VAM 1379. Beretning og fund findes på Varde Museum. Udgravningen blev ledet af cand. mag. Susanne Nissen Gram, desuden deltog museumsinspektør Lene B. Frandsen, udgravningstekniker Søren Christensen og stud. mag. Nils Algreen Møller. Rendegraveren blev dygtigt ført af Henning Jepsen, Varde Maskinstation. Der skal rettes en stor tak til Blåvand Mini Zoo ved H. Hestbech, Øster Digevej 2, Blåvand, der i hele udgravningsperioden velvilligt stillede vand og toiletfaciliteter til rådighed for arkæologerne. Desuden takkes lodsejer Bakken Hansen for et godt samarbejde og for den udviste, positive interesse for arkæologernes arbejde. Udgravningen blev betalt af ELTRA, som Museet for Varde By og Omegn ligeledes havde et godt samarbejde med, ikke bare her i Øster Oksby, men under hele projektet omkring de arkæologiske undersøgelser i forbindelse med etableringen af jordkablet fra Hvidbjerg Strand til elværket ved Karlsgårde.

8. Mikkelsen, P.H. Rapport nr. 5 – 2002.
9. Morten Gøtche har haft begge planker til analyse i Roskilde på Nationalmuseets Marinarkæologiske Undersøgelser. Jour. nr. 78-2.
10. Larsen, J.L. Keramikrapport 1 og 4 – 2001.
11. Moltsen, S.A. NOK Rapport nr. 3 – 2002.
12. Moltsen, S.A. NOK Rapport nr. 3 – 2002. s 18.
13. Brøndegaard, V.J. 1979.

Litteratur

Brøndegaard, V.J.: *Folk og Flora*. Dansk etnobotanik. Bd. 2, 1979.

Frandsen, L.B.: På jagt efter fiskerlejet Sønderside. *Mark og Montre* 1998, s. 61-68.

Holm, P.: Sønderside. *Mark og Montre* 1998, s. 69-80.

Kristensen, H.K.: Gamle Sydvestjyske fiskelejer. *Historisk samfund fra Ribe amt*, Varde 1965.

Larsen, J.L.: Skrædderens hus – Inventar fra en hustomt fra renæssancens Sønderside. *Mark og Montre* 1999, s. 17-28.

Larsen, J.L.: *Bestemmelse af keramik fra VAM 1379, Øster Digevej, Øster Oksby*. Keramikrapport nr. 1- 2001.

Larsen, J.L.: *Bestemmelse af keramik fra VAM 1379, Øster Digevej, Øster Oksby*. Del II. Keramikrapport nr. 4- 2001.

Mikkelsen, P.H.: *Vedbestemmelse fra efterreformatorisk tid*. Moesgårds Naturvidenskabelige afdeling, Rapport nr. 5, 2002.

Moltsen, A.S.A.: *Lag og Makrofossilanalyse fra Øster Oksby (VAM 1379)*. NOK Rapport nr. 3 – 2002.

Danmarks kirker: Lønne, Ål, Ho, Oksby, 2. bind, 16. hefte, Nationalmuseet, 1987.

ZUSAMMENFASSUNG

Øster Oksby, eine Siedlung aus dem Ende des 16. Jahrhunderts im Zusammenhang mit dem Fischerdorf Sønderside gesehen

In Verbindung mit den Bauarbeiten eines Windkraftwerkparkes auf Horns Rev hat das Museet for Varde By og Omegn eine gut erhaltene Kulturschicht einer Siedlung aus etwa 1550 – 1600 bei Øster Oksby dicht an Hvidbjerg Strand ausgegraben. Es gab Spuren von Häusern in der Form von Wandresten und rotgebrannten Aktivitätsschichten (Fig. 5). Dicht an der Nordsee erschienen die Reste eines Deiches, vermutlich von Torf gebaut (Fig. 4). In den untersten Schichten gab es mehrere Gräben und Rinnen (Fig. 6). Die untersten wasserhaltigen Schichten haben gute Aufbewahrungsbedingungen für organisches Material in der Form von Holz, Knocheln, Leder und Pflanzenresten gegeben (Fig. 7, 8, 9 und 10). Interessant sind Netzschwimmer von Rinde und Kork, die zeigen, dass man mit Netz gefischt hat. Auch Angelhaken sind gefunden. Die Keramikmenge war beträchtlich und bestand hauptsächlich aus lokal hergestellten, tönernen Töpfen und bleiglasierter roter Keramik. Diese Art von Keramik ist keineswegs luxeriös oder farbenprächtig. Scherben von horngemalten Fässern sind z. B. ganz selten (Fig. 11).

Funde von importierter Keramik ist ungeheuer selten, was merkwürdig ist, wenn man Rücksicht darauf nimmt, dass Sønderside, eins der damaligen grössten Fischerdörfer, nur wenige Kilometer nach dem Osten entfernt ist. Von fremdem Einfluss können Ziegelsteine und Schiefer sein, die in Holland eingeschifft waren (Fig. 12). Archaeobotanische Untersuchungen von den Schichten haben u. a. gezeigt, dass es von Kühen Fäkalien gibt. Das belegt, dass die Tiere eingestallt gewesen sind. Anscheinend sind die Kühe nicht mit Korn gefüttert worden. Dafür gab es eine grosse Konzentration von Samen von Spörgel und Kleiner Sauerampfer in den Fäkalienprüfungen. Beide Pflanzen sind als Futterpflanzen bekannt, die besonders auf den mageren Ackern in Westjütland gebaut sind. Die Ausgrabung ist sehr begrenzt, fast nur ein Schnitt durch eine Siedlung, die als ein Hof interpretiert werden kann. Er ist wahrscheinlich der Vorgänger der jetzigen Randsiedlung, die heute Øster Oksby ausmacht.

Kirsten Prangsgaard, cand.mag.

Rige jernalderbønder i Tjæreborg

– 11 grave fra 3. århundrede e.Kr.

I 2001 undersøgte Esbjerg Museum en lille gravplads i Tjæreborg med 11 grave fra 3. århundrede e.Kr. Gravenes indhold af gravgaver samt dragtudstyret i kvindegravene afspejler det rige samfund, der var på egnen i yngre romersk jernalder.

Knap 15 år efter, at der ved Jens Kusksvej i Tjæreborg blev fundet fire rige høvdingegrave fra 3. århundrede e.Kr., yngre romersk jernalder[1], er der igen dukket rige grave fra samme tid frem i Tjæreborg. I 2001 blev der øst for Østre Strandvej undersøgt en lille gravplads med 11 grave, hvoraf flere må have tilhørt et socialt lag nær samfundets top[2].

Gravpladsen ligger på en veldrænet moræneflade, geest, under 100 m fra marsken. Indtil Tjæreborg Havdige blev bygget i 1923, stod marsken med blankt vand dele af året. De gravlagte har levet deres liv på en endnu ukendt gård, der med sin placering på geestkanten ned til marsken har dannet grundlag for et rigt materielt liv, hvilket gravene viser.

Den lille gravplads lå på et areal, der i størrelse svarer omtrent til en nutidig parcelhusgrund. Gravene var øst-vest orienteret og cirka 1-1,5 m dybe. Ved udgravningen kunne der i bunden af gravene ses omdannede rester af træ efter kisterne. I kisterne blev der fundet svage spor efter de gravlagte, enkelte små dele af deres tøj og for eksempel smykker, der har siddet på tøjet, perlekæder med glas- og ravperler, dele af kamme og i flere tilfælde jernknive. Men under udgravningen var det imidlertid først og fremmest de lerkar, som alle de gravlagte i varierende antal har fået med, der umiddelbart påkaldte sig interesse.

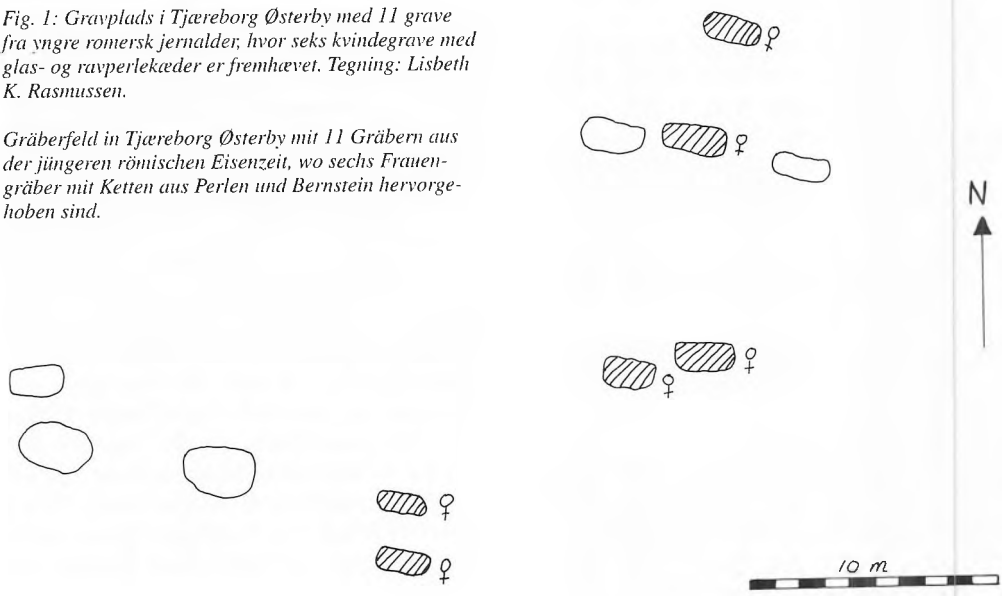

Fig. 1: Gravplads i Tjæreborg Østerby med 11 grave fra yngre romersk jernalder, hvor seks kvindegrave med glas- og ravperlekæder er fremhævet. Tegning: Lisbeth K. Rasmussen.

Gräberfeld in Tjæreborg Østerby mit 11 Gräbern aus der jüngeren römischen Eisenzeit, wo sechs Frauengräber mit Ketten aus Perlen und Bernstein hervorgehoben sind.

Som kister var brugt trug, og i nogle grave sås der spor efter et plankelåg. Trugene var typisk cirka 0.5 m brede og omkring 2 m lange (1,96 - 2,28 m). En enkelt kiste var dog kun 1,56 m lang og to andre 1,8 m lange. I disse mindre trug kan der eventuelt være begravet børn. Trugene kan være udtjente kar, der på gården har været anvendt til så forskellige ting som bagning, slagtning, tøjvask, og hvad et godt langt kar ellers kan have fundet praktisk anvendelse til.

I de fleste grave var ethvert spor af den gravlagte selv for længst forsvundet. Knogler forsvinder normalt hurtigt i den kalkfattige vestjyske sandjord. Alt, hvad der sås i nogle grave, var en kraftig sammenkitning af mørkt sand med et rødligt skær specielt, hvor benene lå samt ved kraniet. Dette samt placeringen af gravudstyret viser, at de døde er blevet lagt i kisterne på højre side med hovedet mod vest og med let optrukne ben.

Ved udgravningen var det som nævnt lerkarrene, der umiddelbart var mest iøjnefaldende, og i modsætning til bopladserne, hvor de fleste kar kun ligger tilbage som potteskår, er karrene i gravene ofte hele. Alle de gravlagte har fået lerkar med. I tre af gravene var der kun et enkelt lerkar, men i flere af de andre grave var der op til tre og fire kar. Karrene varierer i størrelse, form og givetvis i funktion. Der er små kopper, skåle, mindre hankekar og lidt større kar (vaser). Det mest almindelige er hankekar, som findes i otte af gravene. Karrene har sandsynligvis indeholdt mad og drikke. Men fundet nede i et af karrene af jernnitter fra en kam, der har været fremstillet af flere lag nu forsvundet tak eller knogle viser, at der også har været opbevaret andre ting i dem. Det er meget forskelligt, hvordan karrene blev anbragt i gravene. I nogle grave var de anbragt i hovedenden og ud for brystet, mens de i andre grave stod i fodenden. Nogle kar har stået på en jordbænk ved siden af kisterne eller ovenpå kistelåget, hvorfra de på et tidspunkt er væltet ned i den nedbrudte kiste.

Ud over lerkarrene sås der, på samme vis som ved kisterne, spor efter træfade. Disse

Fig. 2: Kvindegrav med en trugformet kiste. Den gravlagte er medgivet to lerkar nedsat i kisten og et tredje lerkar stående uden for kisten vest for den gravlagtes hoved. Foto: Esbjerg Museum.

Frauengrab mit troggeformtem Sarg. Als Beigabe hatte die Bestattete zwei tönerne Fässer im Sarg. Ein Drittes stand ausserhalb des Sarges, westlich von dem Kopf der Bestatteten.

forekom alle i niveauer over kisterne, og må være sat ned oven på dem. Ved et enkelt af dem lå der lidt tandemalje, og da der i andre grave fra jernalderen er fundet dyrekranier i grave, har der givetvis ligget et dyrehoved på fadet.

Indtil nu er beskrevet, hvad vi umiddelbart fandt ud af under udgravningen, men selv om den blev gennemført i september 2001, er dette her kun en foreløbig beretning om gravene, da udgravningen endnu ikke er endeligt afsluttet. Hvor der i gravene for ek-

Fig. 3: Lerkarrene i gravene varierede såvel i type som i størrelse. Foto: Torben Eliot Meyer.

Die tönernen Fässer in den Gräbern variierten in Grösse und Form.

sempel lå glas- og ravperler, dragtsmykker af metal eller knive af jern, blev disse dele af gravene optaget i en jordklump pakket ind i bandage med smeltet paraffin. Disse såkaldte præparater udgraves af en konservator på Konserveringstjenesten for Ribe og Ringkøbing amter, der inden udgravningen røntgenfotograferer præparaterne for at få et billede af, hvad de indeholder. Herefter kan de uden de gener, der kan være ude i det fri med regn, rusk og blæst, udgraves omhyggeligt og genstandene straks stabiliseres efter behov[3].

I godt halvdelen af gravene var der dragtspænder – fibler – og perlekæder med glas- og ravperler. Det er piger og kvinder, der blev begravet i disse grave. Til kvindedragten hørte der tre fibler. Overdelen blev holdt sammen med en fibula på hver skulder, og en tredje fibula blev båret midt på brystet. Derudover har nogle af kvinderne formodentlig været iført yderligere klædningsstykker, idet der forekommer op til seks fibler i samme grav. I to af gravene fandt vi små ringfibler af bronze, der ud fra deres spinkelhed kun kan have været benyttet i et tyndt, let stof, hvilket leder tanken hen på en slags særk eller et fint tørklæde. I en af disse grave lå der desuden en stor kraftig ringfibula af jern, der antagelig har været brugt til at lukke en kraftig kappe. Af tøjet selv er der kun bevaret små stykker i forbindelse med fiblerne, hvis metalsalte har virket bevarende på de skrøbelige fibre. En undersøgelse af disse tekstilstykker er ikke gennemført, men den vil kunne give et fingerpeg om, hvor mange typer stof og mulige dragtdele, der som minimum har været i gravene.

Sammen med det andet udstyr, den gravlagte har fået med i graven, signalerer fiblerne den status og rolle, som den døde har haft blandt de levende. De mange fibler i nogle af gravene, hvoraf der i tre tilfælde var fibler af

Fig. 4: Smykker fra to af kvindegravene. Øverst ses et lille ringspænde af bronze og en bronzefibula og nederst en roset med indlagt glas og en sølvfibula. Foto: Torben Eliot Meyer.

Schmucksachen aus zwei der Frauengräber. Oben sieht man eine kleine Spanne aus Bronze und eine Bronzefibula. Unten sieht man eine Rosette mit eingelegtem Glas und eine silberne Fibula.

sølv samt mere sjældne fibeltyper som en ligearmet sølvfibula, en pladefibula og ringfiblerne af bronze, viser, at de gravlagte har været velbjergede.

Ud over fiblerne har der i de samme grave været en, to og i hvert fald i en af gravene tre perlekæder. Antallet af perler i hver af disse grave varierer fra 32 til over 300. Der er i alle gravene både glas- og ravperler. Antallet af glasperler dominerer altid over ravperler, men ravperlerne er generelt større end glasperlerne. I de grave, hvor der er mange perler, er der altid en kæde kun med ravperler, men hvorvidt glasperlerne i disse grave har været ordnet i en eller to kæder, er ikke afklaret endnu. I gravene med få perler har glas- og ravperlerne indgået i den samme kæde. Ravperlerne varierer hovedsagelig i størrelse, mens glasperlerne desuden varierer i form og farve. Det hyppigst forekommende er blå glasperler, men der er også røde, grønne, gule og hvide. Enkelte perler er flerfarvede og typisk med indlagte eller pålagte glastråde.

Bestemmelse af den dødes køn og alder afhænger ofte af en vurdering af gravudstyret, men i en af gravene med perlekæder er vi så heldige, at der er bevaret seks små tænder. De siger ikke meget om kønnet, men ud fra deres ringe størrelse kombineret med forekomsten af en perlekæde med 32 glas- og ravperler er det antagelig en 10-15 årig pige. I det tøj, hun er gravlagt i, er der brugt fire fibler. Der har siddet en bronzefibula på hver skulder, midt for har der været en pladefibula, og det er i denne grav, at en af de små ringfibler ligger. Derudover har hun fået tre lerkar, et træfad og en kniv med i graven. Det er bemærkelsesværdigt, at en så ung, men dog måske allerede gift pige, har fået et så rigt udstyr med sig i graven. Ud over det mindre antal perler adskiller graven sig ikke fra de fleste af de øvrige kvindegrave. Da der er en anden grav med en ligeledes kort perlekæde med 41 rav- og glasperler, kan det overvejes, hvorvidt længden af perlekæden fortæller noget om den gravlagtes alder. I denne anden grav var der to skulderbårne bronzefibler, midt for på brystet en sølvfibula og blandt perlerne lå en roset med en blå glasindlægning i en forgyldt plade afgrænset af en sølvring. Sådanne rosetter kendes fra rosetfibler, men her er kun den ene roset og ingen spor efter en fibula, så dens praktiske anvendelse kendes ikke. Derudover blev der i denne grav fundet en kniv, nitter fra en kam, fire lerkar og sporene efter et træfad. Såfremt dette også er en pigegrav, viser det, at pigerne på et tidligt tidspunkt har haft en høj status – måske fra det øjeblik, hvor de var giftefærdige.

Perler forekom dog ikke udelukkende i de ovenfor omtalte grave. I to af gravene med perler var der medgivet under 10 glasperler og en enkelt ravperle. Ved det ringe antal perler samt ved, at der ikke blev fundet fibler i disse grave, afveg de markant fra de øvrige grave med perler. Perlerne lå her midt i gravene og kan derfor muligvis have siddet på bælter eller have ligget i små bæltetasker.

Fig. 5: Ringfibula af jern hvorpå der sidder rester af tekstil og enkelte perler fra en lang kæde. Foto: Torben Eliot Meyer.

Eine eiserne Ringfibula mit Resten von Textilien. Ausserdem einige Perlen aus einer langen Kette.

Gravene var i forhold til de tidligere beskrevne grave meget beskedne i deres udstyr, idet der udover perlerne kun var medgivet henholdsvis et og to lerkar samt enkelte genstande af jern. Disse er ikke udgravet endnu, men i ét tilfælde er det med sikkerhed en kniv. Gravene minder derimod, når der ses bort fra perlerne, meget om de resterende tre grave. I den ene af disse var udstyret dog lidt mere omfattende med tre lerkar, to formodede træfade, nitter fra en kam samt en endnu ikke udgravet spydspids. Her antages det, at den gravlagte er en mand. Det er et åbent spørgsmål, hvorvidt de øvrige af disse grave ligeledes kan være drenge- eller mandsgrave.

Gravene er som nævnt ikke færdigundersøgt, men ud fra iagttagelser under udgravningen og røntgenfotos er det dog klart, at der i seks eller syv af gravene har været medgivet knive, og i mindst et tilfælde var der en spydspids. Derudover omfatter jerngenstandene nitter til kamme samt diverse beslag, der i nogle tilfælde måske har siddet på kisterne. I de fire rigeste kvindegrave er der fundet knive. En af disse knive har været særligt imponerende, idet der ved udgravningen sås sølvindlægninger på det, der enten er selve kniven eller måske snarere resterne af en træskede. Dette forventes de fremtidige undersøgelser at afklare.

I alle de undersøgte grave var der medgivet et gravudstyr, og der var ikke, som det kendes fra andre samtidige gravpladser, grave uden gravudstyr. Dem, der er begravet her, har levet i et velstillet samfund med gode kontakter til omverden, formodentlig blandt andet helt til Romerriget. Det har ikke været forundt alle på den tid at bære et så stort antal smykker, heraf nogle af sølv, og så lange perlekæder. Det har heller ikke været alle, der ejede og fik sit våben, sit spyd, med i graven. Da der som sagt tidligere er fundet rige grave i Tjæreborg, står det klart, at der gennem flere generationer, har boet en magtfuld høvdingefamilie i området. Grundlaget for denne magt og rigdom skal søges i en succesfuld erhvervsmæssig udnyttelse af de lokale forhold, en udnyttelse der i høj grad har været baseret på kreaturer og får.

Kirsten Prangsgaard, født 1962. Cand.mag. i forhistorisk arkæologi og samfundsfag fra Aarhus Universitet i 1991. Siden 2001 ansat på Esbjerg Museum.

Noter

1. Siemen 1988.
2. ESM jour. nr. 2321, Tjæreborg Østerby, Tjæreborg Sogn, Skads Herred, Ribe Amt. I udgravningen, der forgik på et areal ejet af Esbjerg Kommune og forpagtet af Flemming Storgaard, deltog ud over forfatteren stud.mag. Inger Bech Hansen og stud.mag. Steen F. Jensen fra Aarhus Universitet.
3. Konservator Annette Adomat har varetaget udgravningen og konserveringen af genstande i præparaterne fra gravene.

Litteratur

Siemen, P. 1988: Grave og bebyggelse fra ældre jernalder på kanten af Tjæreborgmarsken. *Mark og Montre* 1988, s. 52-57.

ZUSAMMENFASSUNG

Reiche Eisenzeitbauern in Tjäreborg

Auf einer Moränenfläche in der Nähe des Marsches wurde im Jahre 2001 ein Gräberfeld mit 11 fundreichen Gräbern untersucht. Die Gräber waren ost-west orientiert. Als Särge waren Tröge verwendet, die ausgediente Fässer aus einer nahegelegenen Siedlung sein können. Die Toten waren in den Särgen auf die rechte Seite gelegt mit den Beinen ein wenig gekrümmt und den Kopf gegen den Westen gerichtet. Als Beigaben hatten sie von einem bis vier tönerne Fässer, Schmucksachen, Perlenketten, eiserne Messer und in mindestens einem Falle einen Speer mitbekommen. Die tönernen Fässer variierten in Grösse und Form – von kleinen Tassen, über Schalen und Schüsseln bis grösseren Fässern. In den Fässern sind wahrscheinlich Getränke und Essen gewesen, aber der Fund von Nieten in Verbindung mit einem Kamm in einem der Fässer zeigen, dass sie auch etwas anderes haben beinhalten können. Ausser den tönernen Fässern waren in mehreren Gräbern Fässer aus Holz auf die Särgen gestellt. Bei einem von diesen gab es ein wenig Zahnschmelz, und auf dem Fass kann ein Tierschädel gewesen sein. Ungefähr die Hälfte der Gräber waren Frauengräber mit Schmucksachen, Fibeln und Perlenketten aus Bernstein. Es gab von drei bis sechs Fibeln und von 32 bis über 300 Perlen in jedem Grab. Dass sie wohlhabende Leute waren, bezeugt die Tatsache, dass es ausser den gewöhnlichen Fibeln aus Bronze auch silberne Fibeln gab. Ausserdem gab es seltene Fibeltypen wie gleichschenkelige silberne Fibula, Plattenfibula und dünne Ringfibeln. Sechs kleine Zähne zeigen, dass einer der Bestattenen ein 10 bis 15-jähriges Mädchen war. Ausser einer geringeren Anzahl Perlen als in den reichen Gräbern unterscheidet sich ihr Grab nicht von den übrigen Gräbern. Mädchen haben also früh in ihrem Leben einen hohen Status erreichen können. Übrigens war mindestens ein Grab mit Speerspitze ein Männergrab. Die übrigen Gräber lassen sich nicht geschlechtsbestimmen. Die eisernen Gegenstände aus den Gräbern sind noch nicht fertigbehandelt, es gibt aber u. a. sechs oder sieben Messer. In einem der reichen Frauengräber war ihr Messer oder vielleicht eine Scheide mit silberner Ausschmückung. Da es zu dieser Zeit nicht jedem gegönnt war, Beigaben ins Grab mitzubekommen sowie zahlreiche und in mehreren Fällen seltene Schmucksachen oder lange Perlenketten, haben die Bestattenen in einer wohlhabenden Gesellschaft gelebt, wahrscheinlich auf Vieh- und Schafzucht basiert. Frühere Funde von reichen Gräbern in Tjæreborg zeigen, dass eine reiche Häuptlingsfamilie Generationen hindurch in diesem Gebiet gelebt hat mit guten Verbindungen zur Umwelt, u. a dem römischen Reich.

Morten Hahn-Pedersen, museumsdirektør

Offshoreindustriens betydning i Ribe Amt

Siden produktionen af olie og gas fra den danske Nordsøsokkel blev indledt i 1972, har offshorebranchen fået stadig større betydning for dansk økonomi. Statistisk har man et udmærket overblik over udviklingen af den danske kulbrinteproduktion og de hermed forbundne skatter og afgifter til staten, men på andre punkter har effekten af den ny industri hidtil været ubelyst. Et forskningsprojekt ved Center for Maritim og Regional Historie/Fiskeri- og Søfartsmuseet[1] i Esbjerg har nu for første gang sat tal på offshoreindustriens betydning målt på omfanget af virksomheder, arbejdspladser og omsætning i en enkelt dansk region.

Projektets baggrund og forløb

Med henblik på at skabe basis for en kommende permanent offshoreudstilling har Fiskeri- og Søfartsmuseet gennem en årrække løbende dokumenteret den danske offshorebranches historie og udvikling. Offshore indgår også som delelement i et flerårigt forskningsprojekt, som under titlen *Strukturer under forandring – Det maritime Vestjylland efter 1960* i disse år udføres ved Center for Maritim og Regional Historie, der på 50/50-basis drives af museet i samarbejde med Syddansk Universitet[2].

I begge sammenhænge var det af åbenbar relevans at få sat tal på offshoreaktiviteternes afledte betydning i den vestjyske region, men spørgsmålet var langt fra enkelt at belyse. For det første gav offshoreaktiviteterne afkast mange andre steder end hos virksomheder, der som for eksempel Esbjerg Oilfield Services tydeligt var tilknyttet denne sektor. Hvis feltet skulle dækkes forsvarligt, måtte man have fat på såvel sådanne virksomheder og disses underleverandører som hele den kreds af offshorerelaterede virksomheder i form af blandt andet hoteller, taxaselskaber og vaskerier, der også havde en del af deres omsætning i forhold til offshorebranchen. For det andet fandtes der som nævnt ingen statistik på området, så den eneste mulighed var i udgangspunktet at få opbygget et register over alle de virksomheder i regionen, som på den ene eller den anden vis kunne sættes i relation til branchen.

Som basis for et efterfølgende forskningsprojekt opbyggede museet i løbet af 1999 et sådant register på grundlag af et stort avisarkiv samt publikationen *Esbjerg Offshore Contacts*[3] og diverse vejvisere og telefonbøger. Registret omfattede i alt 296 virksomheder, som fra begyndelsen af 1980'erne og frem til 1999 havde markeret sig via omtale, annoncering eller lignende. Imidlertid rummede registret flere problemer. For det første kunne det umiddelbart fastslås, at omkring 80 af registrets virksomheder ikke længere eksisterede. For det andet var der ikke sikkerhed for, at de enkelte virksomheder – trods blandt andet annonceinitiativer – rent faktisk også var leverandører til offshorebranchen. For det tredje kunne der være offshoreleverandører, som ikke annoncerede eller optrådte i diverse vejvisere. Mens de forsvundne virksomheder kun kunne belyses i det omfang, de kunne opspores arkivalsk, kunne man komme omkring de to øvrige problemsæt ved at henvende sig til operatørselskaberne og spørge, hvem de rent faktisk anvendte som leverandører af diverse produkter og tjenesteydelser.

Museet henvendte sig derfor til Amerada Hess, Mærsk Olie og Gas samt Statoil, der som operatører tilsammen dækker 90-95% af offshoremarkedet på den danske del af Nordsøen. Operatørerne reagerede velvilligt på henvendelsen, og det lykkedes at få udkørt lister over godt 1.000 virksomheder i ind- og udland, som inden for 12 måneder i

Mark og Montre 2002, s. 22-34

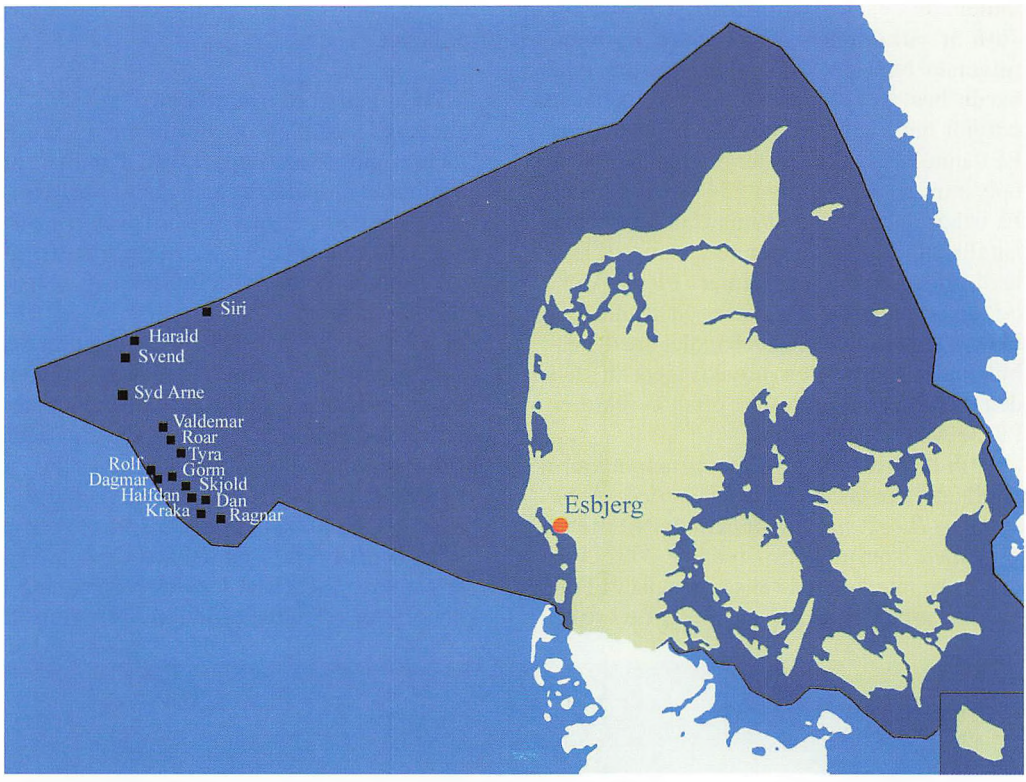

Fig. 1: Producerende olie- og gasfelter på den danske del af Nordsøen, 2000.

Produzierende Öl- und Gasfelder in dem dänischen Teil von der Nordsee, 2000.

perioden 1999/2000 havde haft leverancer for minimum 50.000 kroner til disse selskaber. I kombination med det oprindelige register over offshorerelaterede virksomheder i Ribe Amt stod man nu med et kildemæssigt godt udgangspunkt for det ønskede forskningsprojekt.

Via ansøgninger blev museets midler til projektet suppleret med økonomisk støtte fra De Frie Erhvervs Investeringsfond, Esbjerg Erhvervscenter, Esbjerg Kommune, Ribe Amt, Ribe Amts Museumsråd og Statens Museumsnævn, og i juli 2000 kunne projektet sættes i gang. I projektet deltog foruden nærværende artikels forfatter også kulturgeografen Marit Jensen, der gennem sit hidtidige virke har stor erfaring i databehandling af stort anlagte interview- og spørgeskemaundersøgelser. Selv om de mange virksomheder i registret gav et udmærket kvantitativt grundlag for bedømmelse af de danske offshoreinvesteringers generelle spredning, skulle den kvalitative analyse af offshoreinvesteringernes effekt i Ribe Amt nemlig tilvejebringes via opfølgende kontakt til samtlige de 254 offshorerelaterede virksomheder, som ud fra registret at dømme var beliggende i regionen.

Som primær kontakt til virksomhederne valgtes et spørgeskema indeholdende en række faktuelle spørgsmål om for eksempel virksomhedens grundlæggelsesår, -sted og -formål, entré på offshoremarkedet, leverancer til samme og udvikling med henseende til omsætning og antal ansatte såvel totalt som i virksomhedens offshorerelaterede del.

Inden for den fastsatte tidsfrist besvarede 76% af virksomhederne skemaet, og efterfølgende blev de virksomheder, som ikke havde besvaret skemaet – eller som havde udfyldt dette mangelfuldt – opsøgt direkte. På denne vis lykkedes det efterhånden at få oplysninger om samtlige 254 virksomheder. På baggrund af denne dataindsamling kunne antallet af virksomheder reduceres til 215 reelt offshorerelaterede firmaer i Ribe Amt[4], og oplysningerne fra disse virksomheder blev efterfølgende databehandlet med henblik på at belyse dels udviklingen af, dels den øjeblikkelige status for offshoresektoren i Ribe Amt.

I sin helhed blev projektet afrapporteret i publikationen *Afledt effekt i Esbjerg Kommune og Ribe Amt af offshoreaktiviteterne på Nordsøen*, som udkom i februar 2002. Idet den mere interesserede læser henvises til det nævnte arbejde, skal i nærværende artikel blot resumeres de væsentligste af projektets resultater[5].

Udviklingen af dansk offshore

Siden A.P. Møller og partnerne i Dansk Undergrundskonsortium, DUC, i midten af 1960'erne indledte olie- og gasefterforskning på den danske del af Nordsøen, har offshoresektoren udviklet sig til en industri af stor økonomisk og samfundsmæssig betydning for Danmark.

I 1972 gik Dan – DUC's og Danmarks første producerende oliefelt – i drift. Efter en række indledende tekniske vanskeligheder med at hente olien op fra undergrundens kridtreservoirer tog udviklingen fart i 1980'erne, hvor DUC etablerede endnu fire felter på Nordsøen – heriblandt felterne Gorm (i drift 1981) og Tyra (i drift 1984), der sammen med Dan blev hovedcentrene i konsortiets offshore produktionssystem af

Fig. 2: Boreriggen MÆRSK EXPLORER i gang med boring af brønde til Dan-D – Dan-feltets første udvidelse i 1975. Foto: A.P. Møller.

Der Bohrerrig MÆRSK EXPLORER dabei. Brunnen für Dan-D zu bohren in Verbindung mit der ersten Erweiterung des Dan-feldes im Jahre 1975.

olie og gas. Op gennem 1990'erne har DUC koblet yderligere ni felter på dette system, der ved årtusindskiftet i alt udgjorde 14 producerende olie- og gasfelter. Herudover fandtes på den danske del af Nordsøen ved årtusindskiftet yderligere to felter – Siri og Syd-Arne – der begge blev sat i drift i 1999 med henholdsvis Statoil og Amerada Hess som operatører, mens Mærsk Olie og Gas stod som eneoperatør for alle DUC's felter.

Med basis i dette produktionssystem er strømmen af danskproduceret olie og gas vokset betydeligt gennem årene. Fra Danfeltets første fulde driftsår i 1973 og frem til årtusindeskiftet steg olieproduktionen således fra 173.000 tons til 17,7 mio. tons på årsbasis, mens den årlige gasproduktion fra det første hele driftsår på Tyra – Danmarks første gasfelt – i 1985 og til år 2000 er vokset fra godt 1 mia. til godt 7 mia. normalkubikmeter. I 1991 svarede den danske kulbrinteproduktion til en selvforsyningsgrad på 100% af det danske forbrug af disse råstoffer, men i løbet af 1990'erne blev produktionen mere end fordoblet, og ved årtusindskiftet lå selvforsyningsgraden på omkring 200%. Hovedparten af denne udvikling skyldes en ændring af det tekniske koncept for kulbrinteindvinding fra den danske del af Nordsøen. Konceptet, der blandt andet baserede sig på en kombination af vandrette boringer, vandinjektion og ubemandede satellitplatforme, blev udtænkt af Mærsk Olie og Gas i forbindelse med den *omvendte oliekrise*[6] i foråret 1986 og ikke mindst i løbet af 1990'erne fulgt op med massive investeringer.

For Danmark er kulbrinteproduktionen fra den danske Nordsøsokkel værdifuld på flere måder. I perioden fra 1972 og frem til 2000 er den danske statskasse blevet tilført godt 45 mia. kroner i skatter og afgifter af denne produktion. Hertil kommer en positiv effekt på såvel Danmarks betalings- som handelsbalance, og sidst – men ikke mindst – har de godt 143 mia. kroner, som fra midten af 1960'erne og frem til årtusindskiftet er investeret i efterforskning, feltudbygning og drift af produktionssystemet på Nordsøen, givet grundlag for etableringen af en ny dansk industri, skabt arbejdspladser og genereret omsætning i det danske samfund.

Basebyen Esbjerg

Et af de steder, hvor de afledte effekter af offshoreaktiviteterne på Nordsøen blev mest synlige, var Esbjerg, hvis havn i 1966 blev udset som base for de første efterforskningsboringer i den danske Nordsøsokkel. Esbjergs videre udvikling som baseby for dansk offshore kan groft opdeles i tre perioder, nemlig årene 1966-78, 1979-85 og tiden efter 1985. Som det vil fremgå af nedenstående, har de tre nævnte perioder hver deres karakteristika.

I årene fra 1966 til 1978 tjente Esbjerg primært som base for DUC's luftbårne og søgående transporter af mandskab, materiel og forsyninger til felterne på Nordsøen. Trods opbygning og senere udvidelse af Dan-feltet var offshoren – om end aktiviteten i havn og lufthavn steg en smule i forbindelse hermed – i denne periode dog ikke meget mere end et lidt eksotisk islæt i Esbjergs profil. Hovedparten af de egentlige offshoreaktiviteter hvilede på udenlandske selskaber, som også rekvirerede alle specialiserede offshoreprodukter og -ydelser uden for Danmarks grænser. Bortset fra Esbjerg Brandskole, der i 1972 begyndte at udbyde uddannelseskurser i offshorebrandbekæmpelse og -sikkerhed, var der da heller ingen af de omkring en snes lokale virksomheder, som i løbet af disse år kom ind som leverandører til DUC, der gjorde forsøg på at tilegne sig og udbyde særlige kompetencer med speciel relevans for offshoresektoren. I princippet leverede man blot de samme varer og ydelser til DUC, som man i forvejen leverede til alle andre, og den offshoreafledte omsætning i Esbjerg synes at have været særdeles beskeden.

Mod slutningen af perioden steg imidlertid det danske engagement i offshoreaktiviteterne. I 1974 overtog det senere Mærsk Olie og Gas operatørskabet for Dan-feltet fra det

Fig. 3: Moduler til Gorm-feltet samlet i Esbjerg Havn før afskibning til Nordsøen i 1980. Foto: A.P. Møller.

Module für das Gorm-feld. Sie werden in Esbjerg gesammelt vor der Einschiffung für die Nordsee im Jahre 1980.

amerikanske olieselskab Gulf, og i relation til A.P. Møllers bestræbelser på at etablere kompetente, danske alternativer til de udenlandske selskaber på forskellige offshorerelaterede ydelser dannedes Maersk Drilling, Maersk Helicopters og Danbor Service, der alle fik base i Esbjerg i årene mellem 1975 og 1978.

Det var i årene 1979 til 1985, at Nordsøens offshoreaktiviteter for alvor fik tag i Esbjerg. På Esbjerg Havn nåede den offshorerelaterede omsætning under naturgasprojektet omtrent en nidobling af den tilsvarende omsætning i midten af 1970'erne, og havnen gennemførte udbygninger med henblik på offshoresektorens behov. Også i lufthavnen blev der udbygget, og passagertallet med helikopterne til Nordsøfelterne steg fra omkring 10.000 i 1979 over et toppunkt på cirka 54.000 i 1983 til knap 33.000 i 1985.

I forbindelse med gennemførelsen af de store Gorm- og Tyraprojekter iværksatte A.P. Møller forskellige initiativer med henblik på at øge dansk erhvervslivs muligheder for deltagelse heri. Resultatet blev, at op mod halvdelen af DUC's ordrer ved de to projekter gik til danske selskaber, hvoraf mange havde fulgt A.P. Møllers opfordring til at søge joint venture-samarbejde med offshoreerfarne, udenlandske selskaber for – ligesom A.P. Møller i relation til DUC-partnerne – her igennem at have mulighed for at erhverve kompetence og know how på dette særlige område. En del af disse selskaber etablerede nu afdelinger i Esbjerg, mens andre søgte til byen i håb om at få del i det olieboom, som syntes undervejs. Det gjaldt såvel henved en snes danske virksomheder med hovedkontor andetsteds som omkring en halv snes udenlandske offshoreselskaber. Også regionens erhvervs- og uddannelsesliv begyndte nu at spore sig mere målrettet ind

på offshorebranchen. Man så de første lokale virksomhedsetableringer med direkte fokus på udnyttelse af de muligheder, som Nordsøens olie- og gasaktiviteter måtte kaste af sig i Esbjerg, ligesom der på kursus- og uddannelsesområdet blev igangsat initiativer rettet mod offshoresektorens behov.

Sideløbende med denne begyndende kompetenceopbygning medførte den generelle aktivitetsstigning i offshoresektoren imidlertid også, at flere allerede eksisterende Esbjerg-firmaer nu kom ind som leverandører til offshoreselskaberne. Mens der endnu i 1978 kun havde været omkring 25 offshorerelaterede virksomheder i Esbjerg-området, lå tallet ved udgangen af 1985 på mindst 130, og antallet af offshorebeskæftigede i regionen var som minimum øget fra godt 200 i 1979 til knap 1.100 i 1984.

Set ud fra en overordnet betragtning har offshoresektoren – også i Esbjerg – været præget af konsolidering og vækst i perioden fra 1986 og frem til årtusindskiftet, men der har været betydelige udsving undervejs. Den omvendte oliekrise i 1986 førte på den danske del af Nordsøen i de følgende år til en vis aktivitetsopbremsning, hvis effekt satte sig mærkbare spor i den offshorerelaterede omsætning på Esbjerg Havn og i mindre grad Esbjerg Lufthavn. I forhold til boomårenes massive tilgang af offshorerelaterede virksomheder steg antallet af nye leverandørvirksomheder fra 1986-90 gennemsnitlig med blot 5,8 nytilkommere på årsbasis, og eksklusive operatørernes egne medarbejdere fandt antallet af offshorebeskæftigede i Esbjerg-områdets erhvervsliv nu også en jævnere stigningstakt fra knap 1.000 i 1984 til knap 1.400 i 1989.

Ved årsskiftet 1985/86 var Mærsk Olie og Gas blevet eneoperatør for DUC. I forbindelse med den omvendte oliekrise udarbejdede dette selskab vedrørende kulbrinteindvindingen fra Nordsøen et nyt teknisk koncept, som i de følgende år blev afprøvet og videreudviklet via en række mindre projekter. Fra 1991 var man imidlertid klar til store satsninger på det ny koncept via udbygning af eksisterende og opbygning af nye felter. Da dette skulle ske sideløbende med produktion og almindelig feltdrift, besluttede man at flytte operatørselskabets ingeniørafdeling til Esbjerg for at få den tættest mulige kontakt mellem ingeniører og driftsfolk. Disse dispositioner fik konsekvens for Esbjerg på to måder.

For det første opnåede byens deciderede offshorevirksomheder et generelt kompetenceløft via den tættere kontakt til operatørens projekterende ingeniører samt det stadig mere direkte engagement i den fortsatte teknologiudvikling, som fra 1991 og frem til årtusindskiftet mere end fordoblede Danmarks kulbrinteproduktion. Resultatet af den øgede lokale kompetence kan blandt andet spores via erhvervelse af driftskontrakter på Siri- og Syd-Arne-felterne, positionering på det internationale marked for ombygning og vedligehold af borerigge og et øget engagement på udenlandske offshoremarkeder, hvor 43% af Esbjerg-områdets virksomheder i dag er aktive. Endelig må også etableringen i 1997 af en civilingeniøruddannelse i olie- og gasteknologi i Esbjerg ses som udtryk for dette kompetenceløft i regionen.

For det andet medførte DUC's udbygningsprogram på Nordsøen massive investeringer og en hermed forbundet aktivitetsstigning på Nordsøen, som i allerhøjeste grad blev følelig i Esbjerg. På Esbjerg Havn steg den gennemsnitlige offshorerelaterede omsætning på årsbasis efter 1991 med 2,5% af havnens totale omsætning i forhold til den tilsvarende andel i årene 1986-90, og i Esbjerg Lufthavn nåede passagertallet med helikopterne til Nordsøfelterne atter op i nærheden af tallene fra boomårenes toppunkt i 1983. I modsætning til boomårene var der nu færre virksomheder fra andre egne af Danmark, som søgte til Esbjerg, men endnu en halv snes offshorespecialiserede selskaber fra Norge, Storbritannien og USA etablerede filialer her, og lokalt opstod der fortsat nye offshorerettede virksomheder, ligesom flere veletablerede Esbjerg-firmaer nu kom ind som offshoreleverandører. Med en stignings-

Fig. 4: Boreriggene MÆRSK GIANT, TRIDENT X og SHELF EXPLORER i gang med boring af vandrette brønde på Dan-F i foråret 1993. Foto: A.P. Møller.

Die Bohrerrigge MÆRSK GIANT, TRIDENT X und SHELF EXPLORER dabei, waagerechte Brunnen auf Dan-F im Frühjahr 1993 zu bohren.

takt på gennemsnitlig 6 nytilkomne virksomheder om året på Esbjerg-områdets offshoremarked efter 1991 øgedes antallet af offshorerelaterede virksomheder støt til 180 i 1994 og godt 210 i 1999. Anderledes så det imidlertid ud med disse virksomheders antal af fuldtidsbeskæftigede offshoremedarbejdere, som 1989-94 tog et gevaldigt ryk fra knap 1.400 til knap 2.500 for herefter kun at vokse med yderligere godt 300 fuldtids offshorebeskæftigede til i alt godt 2.800 ved årtusindskiftet.

I den lokale offshoresektors primære vækstår fra 1979 til 1994 lå stigningen i indbyggertallet i såvel Ribe Amt som Esbjerg Kommune over landsgennemsnittet, hvorimod stigningstakten siden 1994 – hvor antallet af nytilkomne fuldtids offshorestillinger lokalt blev færre – begge steder har ligget pænt under gennemsnitstilvæksten for Danmark som helhed. 93% af amtets offshorevirksomheder er lokaliseret i Esbjerg Kommune, hvis ledighedsprocent frem til 1990 i det store hele lå minimum et procentpoint over landsgennemsnittet, men sideløbende med 1990'ernes aktivitetsstigninger på Nordsøen har ledigheden i Esbjerg nærmet sig landsgennemsnittet og i midten af årtiet endda ligget under dette. I begge sammenhænge kan mange andre faktorer imidlertid spille ind, og tallene kan derfor højst tages som udtryk for, at offshoresektorens vækst kan have haft en vis indflydelse på konjunkturudviklingen i amt og kommune. Sikkert er det dog, at offshorevirksomhederne med minimum 1.800 ekstra offshorerelaterede fuldtidsstillinger i årene 1984-99 afværgede den truende øgede ledighed i Esbjerg-området, som kunne have været resultatet af strukturomlægningerne i fiskeriet, hvis beskæftigelse fra midten af 1980'erne til midten af 1990'erne af denne årsag blev reduceret med omkring 1.300 stillinger.

Offshoresektorens betydning i Ribe Amt

Selv om aktiviteterne er koncentreret omkring Esbjerg, har offshoresektoren betydning for Ribe Amt generelt. Inklusive ansatte hos operatører og underleverandører må antallet af fuldtidsoffshorebeskæftigede i Ribe Amt ved årtusindskiftet vurderes til godt 3.500. Opgørelsen er et minimumstal,

Fig. 5: STAR-platform på DUC's Valdemar-felt. Foto: A.P. Møller.

Die STAR-bohrinsel auf dem Waldemar-feld von DUC.

idet der i forskningsprojektet ikke er taget højde for de offshorebeskæftigedes privatforbrug og lignende yderligere afledte effekter på andre sektorer af branchens tilstedeværelse i regionen. Endvidere skal bemærkes, at de godt 3.500 fuldtidsstillinger berører et betydeligt større antal personer, idet en "fuldtids offshoremedarbejder" i mange tilfælde typisk er stykket sammen af flere medarbejderes indsats. Endelig skal bemærkes, at der er tale om fuldtidsstillinger ved virksomheder i Esbjerg Kommune/Ribe Amt, men at dette ikke automatisk medfører, at stillingerne er besat med folk, som bor i regionen. Der kan være tale om en betydelig indpendling – ikke mindst i forbindelse med de virksomheder, der i deres organisation har særlige offshore- eller rejseafdelinger.

På basis af projektets spørgeskemaundersøgelse blandt Ribe Amts offshorerelaterede virksomheder må deres direkte offshoreomsætning ved årtusindskiftet på årsbasis ansættes til knap 4,5 mia. kroner. En beregning baseret på gennemgang af en enkelt virksomheds offshorerelaterede omsætning med underleverandører viser, at virksomhedens videre omsætning i denne sammenhæng samlet lå på faktor 1,475, mens den i forhold til Ribe Amt lå på faktor 1,390. Når der imidlertid kompenseres for de af virksomhedens underleverandører, hvis omsætning allerede indgik i ovennævnte beløb på knap 4,5 mia. kroner, reduceres den afledte effekt af virksomhedens offshoreafledte omsætning med underleverandører til en faktor 1,035 i Ribe Amt. Såfremt denne beregning set ud fra en gennemsnitsbetragtning holder for undersøgelsens 215 virksomheder, vil den samlede offshoreafledte omsætning fra operatører over primærleverandører til underleverandørled i Ribe Amt skulle vurderes til godt 4,6 mia. kr. i 1999/2000. Til sammenligning kan nævnes, at amtets samlede omsætning i turismesektoren i 1999 udgjorde 2,3 mia. kr.

Størrelsen af amtets offshoreafledte omsætning er tankevækkende, men næppe helt galt beregnet, når man betænker den position, som offshoresektoren i Ribe Amt vurderet ud fra operatørernes leverandørlister synes at have på det danske offshoremarked. De tre operatører – Amerada Hess, Mærsk Olie og Gas samt Statoil – sad i 1999/2000 på 90-95% af dette marked. Statoil havde kun opgivet navne på danske leverandører, men geografisk fordelte de to øvrige operatørers i alt 938 leverandører sig med godt 42% i udlandet og knap 58% i Danmark, og ser man på fordelingen af samtlige tre operatørers i alt 564 leverandører i Danmark, var ikke mindre end 31% af disse hjemmehørende i Ribe Amt. For Amerada Hess' vedkommende kan også den faktuelle omsætningsfordeling med leverandørerne følges. Heraf fremgår at knap 60% af omsætningen kom udenlandske leverandører til gode, mens offshoresektoren i Ribe Amt i 1999/

2000 sad på godt 34% og leverandører i den øvrige del af Danmark på blot knap 6%. Eftersom Amerada Hess havde en relativt større procentdel af sine leverandører i Ribe Amt end både Statoil og Mærsk Olie og Gas, kan man ikke umiddelbart slutte, at den samlede omsætningsfordeling for alle tre operatører vil ende med en tilsvarende høj omsætningsdel i Ribe Amt. Der er dog næppe tvivl om, at Ribe Amt også i det samlede billede sad på en større andel af operatørernes omsætning med danske leverandører, end den blotte geografiske leverandørfordeling lader ane. Til den samlede vurdering af den offshoreafledte omsætning i Ribe Amt skal så yderligere føjes, at 43% af regionens virksomheder i 1999/2000 også leverede produkter og ydelser til udenlandske offshoremarkeder.

I projektet var anlagt et virksomhedsbegreb, som byggede på produktionsenheder og ikke juridiske virksomheder. Set ud fra dette virksomhedsbegreb var godt 200 af projektets virksomheder grundlagt i Ribe Amt, men 81 af dem var filialer i en koncern, hvoraf knap 90% havde koncernhovedkontor uden for regionen – hovedsaglig i Danmark, men også i udlandet. Set i forhold til beskæftigelse og omsætning var det tankevækkende nok især virksomheder med over 100 ansatte både i offshoredelen og i alt, og som virkede inden for den omsætningstunge sektor med fremstilling eller leverancer af offshoretekniske produkter og ydelser, der var filialer i en koncern.

Sammenholdes resultaterne af virksomhedernes besvarelser på spørgeskemaerne, så lå hovedparten af Ribe Amts offshoreafledte omsætning og beskæftigelse i 1999/2000 hos virksomheder:

- der var lokaliseret i Esbjerg Kommune
- der fremstillede/leverede offshoretekniske produkter og/eller ydelser
- der havde over 100 ansatte i virksomhedens offshoredel
- der havde over 100 ansatte i alt
- der var filialer i en koncern
- der begyndte offshoreleverancer i perioden 1980-84
- der blev grundlagt i perioden 1980-84
- der også leverede offshoreprodukter og -ydelser til udlandet
- der også leverede til andre områder end offshoresektoren

I alt beskæftigede de godt 200 virksomheder ved årtusindskiftet mere end 8.100 medarbejdere, og den offshorerelaterede beskæftigelse androg således kun godt 1/3 af virksomhedernes samlede medarbejderstab.

Offshoresektorens fremtid

Med en samlet offshoreafledt beskæftigelse og omsætning i Ribe Amt på minimum henholdsvis 3.500 fuldtidsstillinger og 4,6 mia. kr. i 1999/2000 er der dog god grund til at interessere sig for den danske offshoresektors fremtidsmuligheder, som i al fald på kort sigt vil være uløseligt forbundet med olieproduktionen på den danske Nordsøsokkel.

Ved indgangen til 2001 opskrev Energistyrelsen de danske oliereserver med 26% til i alt knap 300 mio. kubikmeter eller godt 250 mio. tons olie. Det er både den største enkeltopskrivning og den største reserveopgørelse, som nogensinde er foretaget af Energistyrelsen. Baggrunden er ikke mindst DUC's fund af Halfdan-feltet i 1999 og de første produktionsresultater fra feltet i 2000. Fra 2001 og frem til udgangen af 2003 har alene DUC og operatøren Mærsk Olie og Gas på den danske Nordsøsokkel planlagt investeringer på op mod 12 mia. kr. – heraf godt 8 mia. kr. på det lovende Halfdan-felt. I forening ventes de hermed forbundne nye brønde at kunne bidrage med en ekstra produktion på noget nær tre gange den nuværende danske årsproduktion af olie samt yderligere cirka 10 mia. normalkubikmeter gas[7]. Alt tyder altså på, at den danske offshoresektor fortsat har toppen af kulbrinteproduktionen fra den danske Nordsø til gode.

I Energistyrelsens 20 års- og ressourceprognoser er estimeret en produktionstop frem til henholdsvis 2005 og 2010, hvorefter

Fig. 6: Dan F under udbygning i slutningen af 1990'erne. Foto: A.P. Møller.

Der Ausbau von Dan F am Ende der 90'er Jahre.

produktionen vil begynde at falde til et niveau, som omkring 2020 vil svare til produktionsniveauet i perioden 1985-90. Prognoseberegningerne involverer imidlertid mange usikkerheder om eventuelle nye fund og fremtidig teknologiudvikling, og beregningerne tager ikke højde for mulige forandringer i politiske, juridiske eller operationelle grundvilkår for produktionen. Sikkert er det dog, at der er tale om udtømmelige ressourcer, som engang vil være opbrugte, men foreløbig tegner det til, at der i det mindste i endnu en generation vil være kulbrinter at hente i den danske Nordsøsokkel.

Set på denne baggrund vil det ikke være urealistisk at forvente en fortsat jævn vækst i Ribe Amts offshoresektor i de nærmeste år. Den afsluttende udfasningsproces' varighed vil afhænge af, om topproduktionen i de kommende år holdes oppe alene via teknologiudvikling eller suppleres af nye fund. Med den viden i bagagen vil der for såvel branchen som for myndighederne være tid til omstilling og nye initiativer allerede under topproduktionen.

Når investeringerne i efterforskning og feltudbygning ad åre ophører, vil det ikke kunne undgå at få effekt hos regionens offshorerelaterede virksomheder. Gennem mange år har branchen vænnet sig til hurtig omstilling på et marked præget af meget store investeringsudsving, og der vil være naturlig risiko for, at de stærkeste virksomheder følger offshoreaktiviteterne derhen, hvor markederne til den tid vil være. Dette vil ikke mindst gælde de mange filialvirksomheder.

Ud fra hensynet til arbejdspladser og omsætning gælder det for de lokale og regionale myndigheder om at gøre det mest muligt attraktivt for flest mulige at blive i området. Hvis myndighederne i denne sammenhæng ikke skal overhales indenom af branchen, skal initiativer i denne retning

komme, mens tiderne endnu er gode. Et sådant initiativ kunne være etableringen af et offshorecenter i Esbjerg, hvor offshoresektorens lokale aktører kunne gå sammen om fælles markedsføring, fortsat udvikling af offshorerelaterede teknologier og kompetencer samt sidst – men ikke mindst vigtigt – allerede nu begynde at arbejde med ideer til, hvordan disse teknologier og kompetencer vil kunne udnyttes på andre felter. På denne vis vil der både kunne opbygges et kompetencecenter, som i sig selv kan gøre det attraktivt for Esbjergs deciderede offshorevirksomheder at blive i området – også når oliejagten ikke længere foregår i den danske del af Nordsøen – og samtidig kan der via for eksempel offshore vindmølleparker forhåbentlig sikres fornuftige alternative markeder og beskæftigelsesmuligheder for områdets offshoresektor i øvrigt.

Morten Hahn-Pedersen, født 1956. Cand. mag. i historie og kunsthistorie fra Aarhus Universitet 1983. Inspektør ved Svendborg & Omegns Museum 1983-88. Siden 1988 direktør for Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg og fra 1994 desuden seniorforsker ved Center for Maritim og Regional Historie. Har publiceret en række artikler og bøger om emner inden for nyere dansk maritim og politisk historie – herunder om offshoreaktiviteterne på Nordsøen.

Noter

1. Center for Maritim og Regional Historie (CMRH) blev etableret af Fiskeri- og Søfartsmuseet i 1994 i samarbejde med Aarhus Universitet. Siden 2000 er CMRH drevet på 50/50-basis i samarbejde mellem Fiskeri- og Søfartsmuseet og Syddansk Universitet.
2. Det offshorerelaterede arbejde ved CMRH/Fiskeri- og Søfartsmuseet har indtil videre resulteret i følgende publikationer: Hahn-Pedersen og P. Hol
m 1993, Hahn-Pedersen 1997-1, Hahn-Pedersen 1997-2, Hahn-Pedersen 1998-1, Hahn-Pedersen 1998-2, Hahn-Pedersen 2000, Hahn-Pedersen 2001, Hahn-Pedersen og M. Jensen 2002, Hahn-Pedersen under udgivelse.
3. *Esbjerg Offshore Contacts* er en art branchevejviser, som årligt er udgivet af forlaget Ole Camåe Publishers siden 1983.
4. Enkelte af virksomhederne fra det oprindelige register kunne frasorteres, da det viste sig, at de trods annonceinitiativerne ikke var blevet leverandører til offshorebranchen. I andre tilfælde dækkede forskellige firmanavne over samme virksomhed, og desuden var der enkelte udenlandske virksomheder, som viste sig kun at have proformaadresser i Ribe Amt.
5. Den efterfølgende tekst baserer sig på de forskningsresultater, som er publiceret i den nævnte afrapportering af projektet.
6. Oliekriserne i 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne var domineret af høje oliepriser på det internationale marked. Det høje prisniveau var et resultat af, at OPEC-landene netop med ønske om høje priser på råolie satte en øvre grænse for deres olieproduktion. De høje oliepriser kom imidlertid også producentlande uden for OPEC til gode. Disse lande øgede olieproduktionen og erobrede efterhånden markedsandele fra OPEC. I forsøg på at tilbageerobre de tabte markedsandele kastede OPEC-landene i første halvdel af 1986 enorme mængder olie ind på verdensmarkedet. Resultatet blev *den omvendte oliekrise*, hvor olieprisen på det internationale marked i perioden fra december 1985 til juni 1986 faldt fra knap 30 til omkring 10 US-dollars pr. tønde. Det lavere prisniveau indskrænkede producenternes økonomiske margin, og den omvendte oliekrise betød derfor, at rationalisering og effektivisering af produktionen blev et uomgængeligt krav til en succesfuld, økonomisk udnyttelse af blandt andet Nordsøens olie.
7. JydskeVestkysten den 26-09-2001.

Litteratur

Hahn-Pedersen, Morten (red.): *Esbjerg Havn 1868-1993*, Esbjerg 1993.

Hahn-Pedersen, Morten og Poul Holm: Den moderne havn – Hovedtræk af Esbjerg Havns udvikling efter 1950, *Esbjerg Havn 1868-1993*, Esbjerg 1993, s. 99 ff.

Hahn-Pedersen, Morten: *A.P. Møller og den danske olie*, København 1997.

Hahn-Pedersen, Morten: Olie fra Dan gennem 25 år, *Mærsk Post*, Nr. 3/1997, s. 4-6.

Hahn-Pedersen, Morten: Dansk Nordsøolie i 25 år, *Sjæk'len 1997*, Esbjerg 1998, s. 74-90.

Hahn-Pedersen, Morten: First Drilling in a New Field, *International Journal of Maritime History*, Vol. X, No. 1, June 1998, s. 201-209.

Hahn-Pedersen, Morten: En aktør i Danmarks olieby – Historien om Henning Kruse og Esbjerg Oilfield Services A/S, *Sjæk'len 1999*, Esbjerg 2000, s. 91-123.

Hahn-Pedersen, Morten: *Fra viking til borebisse*, Esbjerg 2001.

Hahn-Pedersen, Morten og Marit Jensen: *Afledt effekt i Esbjerg Kommune og Ribe Amt af offshoreaktiviteterne på Nordsøen*, Esbjerg 2002.

Hahn-Pedersen, Morten: *Olien i fokus*. Esbjerg 2002.

Hahn-Pedersen, Morten: Local Entrepreneurship in Danish Offshore – A Case Study, *International Journal of Maritime History*, under udgivelse.

Rüdiger, Mogens: *DONG og energien*, København 1998.

Søgaard, Villy og Inge Sofie Sørensen: *Offshoreaktiviteter på Nordsøen og baseby-en Esbjerg*, Århus 1983.

Tanvig, Lindy: *Esbjerg – en olieby i Danmark*, Esbjerg 1983.

Tanvig, Lindy: Olie, gas og havn, *Esbjerg Havn 1868-1993*, Esbjerg 1993, s.153 ff.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Bedeutung der Offshore-industrie für den Kreis Ribe.

In vier Jahrzehnten haben sich die Suche nach und die Erzeugung von Erdöl und Erdgas zu einer Industrie von grosser wirtschaftlicher und gesellschaftlicher Bedeutung für Dänemark entwickelt. Die Entwicklung begann in den 80'er Jahren und akzelerierte in den 90'er Jahren. Um die Jahrtausendwende gab es in dem dänischen Teil der Nordsee ein gesammeltes Produktionssystem von insgesamt 16 Gebieten. Mit 17,7 Millionen Tonnen Erdöl und 7 Milliarden Kubikmetern Erdgas machte die Produktion das Doppelte von dem Verbrauch Dänemarks von solchen Gebieten aus.

Die dänische Produktion von Kohlenwasserstoff hat im Laufe der Jahre nicht nur der Staatskasse etwa 45 Milliarden Kronen in Steuern und Abgaben zugeführt. Sie hat auch eine positive Wirkung auf die Handels- und Zahlungsbilanz Dänemarks gehabt. Ausserdem hat die neue Industrie Arbeitsplätze und Umsatz in dem dänischen Wirtschaftsleben geschafft.

Mit Esbjerg als Zentrum für die Aktivitäten in der Nordsee ist der Kreis Ribe die dänische Region, wo der Offshore-sektor am deutlichsten ist. Esbjergs Entwicklung zum Zentrum für die Offshore Aktivitäten kann in drei Phasen eingeteilt werden, jeder mit eigenen Zügen.

- 1966-78. Esbjerg diente vor allem als Basishafen.
- 1979-85. Esbjerg erlebte einen Ölboom und ein eigentlicher Offshore-sektor entstand in der Stadt. Gleichzeitig begann die Bildung von kompetenten Betrieben in der Stadt.
- 1986-2000. Esbjergs Offshore-sektor konsolidiert sich, und eigentliche Kompetenzgruppen von Betrieben werden gebildet.

93% von den Betrieben mit Verbindung zu dem Offshore-sektor sind in Esbjerg gelegen Um die Jahrtausendwende zählte er etwa 200 Betriebe, deren Umsatz mehr oder wenige von dem Nordseeöl stammte. Seit 1979 ist die Anzahl von Angestellten von dem mit dem Offshore-sektor verbundenen Betrieben mehr als verzehnfacht – von 208 bis 2838 Vollzeitbeschäftigten. Mit Angestellten bei Operatoren und Zulieferern trägt der Offshore-sektor um die Jahrtausendwende mit mindestens 3500 Volzeitstellungen im Kreis Ribe bei. Die Zunahme im Offshore-sektor hat mit Sicherheit mehr als kompensiert für die Stellungen, die in den 80'er und 90'er Jahren in Verbindung mit den Umstellungen in der Fischerei verlorengingen.

Im Jahr 1999/2000 machte der mit den Offshore verbundenen Umsatz in Kreis Ribe mindestens 4,6 Milliarden Kronen pro Jahr aus – etwa das Doppelte von dem totalen Umsatz im Tourismus des Kreises in demselben Zeitraum.

Alles deutet darauf hin, dass die Produktion von Kohlenwasserstoff noch nicht ihren Höhepunkt erreicht hat, und es ist nicht unrealistisch, eine gleichmässige Zunahme in den kommenden Jahren zu erwarten. Der Kohlenwasserstoff in der Nordsee ist eine begrenzte Ressource, aber vorläufig scheint sie, noch eine Generation zu dauern, bevor die Resourcen ausgeleert sind. Mit Hintergrund in der Bedeutung des Offshore-sektors für den Kreis Ribe und Esbjerg wird es aber klug sein, neue Initiativen zu ergreifen, um die Zeit nach dem Öl zu sichern, während die Produktion von Kohlenwasserstoff noch so gut ist.

Mariann Ploug, museumsinspektør

Om udstillinger

Udstillinger er synlige, men det arbejde, der gøres for at skabe en udstilling, kan ikke ses. De færreste gør sig klart, at en væsentlig del af museets samlede arbejdsindsats anvendes til forarbejde, planlægning, produktion, opsætning, åbning eller afvikling i forbindelse med en større eller mindre udstilling.

Museets ansigt

Museets synlige arbejde – formidlingen af områdets kulturhistorie og museets forskningsresultater – findes i vid udstrækning i de udstillinger, der vises for publikum. Mange af museets besøgende kommer for at gense noget, de synes specielt godt om: Det billede, der gør et helt enestående indtryk – pibesamlingen, fordi de selv samler på piber – tekstiludstillingen, for at se særlige detaljer på de gamle dragter. Andre går på museum, når der står en særudstilling, som falder inden for deres interesseområde: Keramik af en bestemt kunstner – de spændende fund fra en righoldig eller interessant udgravning. Kun få gør sig tanker om det arbejde, der ligger bag udstillingerne.

En udstilling

Enhver, der stiller noget op med henblik på at vise det frem for andre, har skabt en udstilling. I en skulptur eller med en sammenstilling af udvalgte genstande kan der være et stærkt budskab, som ikke er til at misforstå. Dog kræver det, at beskueren har de fornødne forudsætninger for at opfatte det udstillede, som det er tænkt. De fleste ved, at et rødt hjerte er et kærlighedssymbol, og mange er klar over, at et skelet eller den gamle mand med leen over skulderen skal opfattes som et udtryk for døden, men hvad med en høj hat? Skal man opfatte den som hovedbeklædning for en skorstensfejer eller tænke på H.C. Andersen? For at afgøre det, skal der flere oplysninger til. En stødekost på en lang stang eller blæk og pen lagt på en halvt beskrevet side ville være et godt supplement, men hatten kunne også have tilhørt en anden, der måske ikke engang var skorstensfejer eller forfatter, men som levede i slutningen af 1800-tallet. Der er brug for flere oplysninger.

Fig. 1: Den høje hat – har den tilhørt en skorstensfejer eller H.C. Andersen? Foto: Museet for Varde By og Omegn.

Der Zylinder – gehört er einem Schornsteinfeger oder H.C. Andersen?

De færreste udstillinger taler for sig selv. Det er så godt som altid nødvendigt at skrive en oplysende tekst som supplement til de udstillede genstande. Museumsfolk har som regel et budskab, en viden, som de gerne vil dele med publikum. De vil fortælle en historie – prøve at forklare noget eller vise, at museet også kan være aktuelt, når det drejer sig om en sag, der netop er oppe i tiden.

Udlån

Det er ikke usædvanligt, at museer – i dette tilfælde Museet for Varde By og Omegn –

bliver opfordret til at lave en særudstilling i forbindelse med særlige arrangementer et sted i lokalområdet. Somme tider ønsker en virksomhed eller forening blot at låne nogle museumsgenstande med tilknytning til netop deres fag- eller interesseområde, så de kan vises frem sammen med relevante billeder og eventuelt suppleres med forklarende tekster, som låneren selv står for udformningen af. Dette er den simpleste form for udstilling af museumsgenstande, og museets indsats er begrænset. I princippet svarer situationen til en lånesag mellem to museer.

Drejer det sig for eksempel om en fane – en sådan er jævnligt blandt de ønskede ting – indskrænker museets arbejde sig til at undersøge følgende: Findes fanen i museets samling? Det elektroniske eller manuelle genstandsregister gennemgås, og registreringskortet udskrives eller kopieres, hvis genstanden findes. Er udstillingsforholdene acceptable og sikkerheden i orden? Låner spørges om ophængningsstedets beskaffenhed, så man sikrer sig, at fanen ikke beskadiges eller ligefrem stjæles fra den midlertidige udstilling.

Er forholdene i orden findes fanen frem fra magasinet, og det undersøges, om den er i forsvarlig stand. Dette burde fremgå af registreringskortet, men oplysninger om genstandes tilstand mangler ofte på ældre kort. Hvis fanen er laset eller har brist, der forværres ved håndteringen, kan den ikke lånes ud, og manglende oplysninger om tilstandsforholdene noteres på registreringskortet. En istandsættelse er meget bekostelig og ofres kun i meget specielle tilfælde.

Hvis betingelserne for udlånet er opfyldt, skal der skrives et udlånsdokument med en liste over de pågældende genstande, så der ikke opstår tvivl om, hvor de befinder sig. På dokumentet angives tillige: udstillingsstedet, formål eller begrundelse for udlånet, dato og aftale for afhentning og tilbagelevering samt oplysning om forsikringsbetingelser. Kan udlånet ikke ske, må dette meddeles, så låneren ikke føler sig afvist, men godt behandlet trods afvisningen.

Lejlighedsudstillinger

Der er altid udlånt et større antal genstande fra museet, og frekvensen af udlånssager med kortere eller længere løbetid er nogenlunde konstant gennem året. Antallet af særudstillinger udenfor museet – eller lejlighedsudstillinger kunne man kalde dem – varierer mere. Deres antal er ikke så stort, men arbejdet med en sådan udstilling kan godt tage pænt lang tid og være ret omfattende. Lejlighedsudstillinger kan deles i to kategorier:

For den ene type gælder, at det er en bestemt begivenhed eller et fast emne, der skal behandles. Det er sjældent, at man som museumsinspektør har den fornødne paratviden til at fremstille en sådan udstilling, så det medfører et vist, til tider ret omfattende forarbejde.

Tilgængelig litteratur skal læses, billedmateriale skal søges i arkiver, og museumsgenstande skal findes efter samme recept, som anvendes ved udlån. Når der er overblik over materialet, skal der laves et udstillingskoncept og skrives udstillingstekster. Hvor og hvordan skal udstillingen stå? Findes der udstillingsfaciliteter på stedet, eller er det museets standardmontrer, der skal anvendes? Hvordan skal genstande, illustrationer og tekster fordeles i montrer og udstillingsrum? Som regel er det muligt at anvende eksisterende podier og andet udstillingsmateriale, så arbejdet for museets teknikere begrænses til et minimum, ligesom skrifttyper og tekstformater følger en gennemprøvet standard, så tidsforbruget ikke bliver større end nødvendigt.

Alt det, der skal bruges til udstillingen, samles efterhånden på ét sted i museet, så det kan køres ud i én arbejdsgang. Skal museet levere montrerne, køres de også ud, hvorefter de stilles op efter udstillingsplanen, og glasset bliver pudset. Hvis ikke der er noget der driller, tager selve opsætningen af udstillingen relativt kort tid. Genstande, illustrationer og tekster placeres indbyrdes i forhold til hinanden på plancher og i montrer, og til sidst låses montrerne. Som regel er det nød-

Fig. 2: Nedpakkede jydepotter – samles med andet udstillingsmateriale, inden det køres ud til udstillingsstedet. Foto: Museet for Varde By og Omegn.

Verpackte schwarze Töpfe (Jütepötten) – zusammen mit anderem Ausstellungsmaterial, bevor es zur Ausstellung gefahren wird.

vendigt at justere lidt i forhold til planen for at få alt til at tage sig bedst muligt ud inden for de givne rammer.

Udstillingen er færdig og kan åbnes af de fremmede initiativtagere. Måske får udstillingen et par ord med fra museet i forbindelse med åbningen.

Ved den anden type lejlighedsudstillinger bliver museet bedt om at komme med idéen til en udstilling, der skal stå "i vores tomme montrer". Så er der frit slag – næsten som at skulle skrive fristil i skolen – og mulighed for at vælge et velkendt emne, som for eksempel "jydepotter". Forarbejdet reduceres til at disponere det kendte stof som den historie, der skal bære udstillingen, så de udvalgte genstande og illustrationer sammen med teksten kommer til at udgøre en helhed. Den kunne handle om potternes funktion i husholdningen, fortælle om deres fremstilling eller om salget fra dør til dør og på de store markeder. De velkendte museumsgenstande og illustrationer vælges efter emnet, hvorefter det øvrige arbejde følger det vante skema, som beskrevet ovenfor.

Somme tider er det muligt at udnytte et udstillingsmateriale, så det hele eller dele af det kan anvendes til flere udstillinger, der er uafhængige af hinanden. Det sparer tid, men ikke så meget, som man måske skulle tro. Brugt udstillingsmateriale ser så godt som altid brugt ud! Selvom hele udstillingen skal genbruges, er der altid noget, som må ændres, når udstillingen genopstilles i andre lokaler.

Museets særudstillinger

Som regel bruger museer hovedparten af deres udstillingsareal på de permanente udstillinger og henviser særudstillingerne til en større eller mindre sal, der kan låses af, så arbejdet med de skiftende aktiviteter kan foregå uafhængigt af museets øvrige arrangementer, også i åbningstiden.

Den mindst arbejdskrævende særudstillingstype er den, hvor en færdig udstilling stilles op af fremmede, og museet bare stiller lokaler til rådighed. Det drejer sig i reglen om dyre udstillinger, der kræver eksperter til opstilling af genstandene, eller om plancheudstillinger, som museet kan få ved at deltage i en eller anden form for kampagne.

Selv om museet ikke skal arbejde med udstillingen, kommer den ikke af sig selv. Indledningsvis skal der gøres aftaler om opstillingstid, udstillingsperiode, pris og forsikring. Siden skal der skrives eller udsendes medfølgende pressemeddelelse, annonceres og inviteres til udstillingsåbning. Denne skal

Fig. 3: Udstillingsåbning – markeres med et let traktement til de fremmødte gæster. Foto: Museet for Varde By og Omegn.

Eröffnung einer Ausstellung wird mit einer bescheidenen Bewirtung für die anwesenden Gäste gefeiert.

tilrettelægges, de nødvendige indkøb foretages og arrangementet stilles på benene, før gæsterne kan bydes "velkommen!". Efterfølgende skal der ryddes af, vaskes op og gøres rent, så de forhåbentligt mange betalende gæster kan komme til at se udstillingen. Når tiden er udløbet, pakkes udstillingen ned og sendes videre - - -

Somme tider kombineres fremmede plancheudstillinger – måske en juleudstilling om engle – med det materiale, som museet selv har om emnet. På den måde kan det være tidsmæssigt overkommeligt at producere en udstilling med et tema, som man ikke selv har tilstrækkeligt kendskab til. Forarbejdet med at læse stoffet op spares, og linien i udstillingen er fastlagt med plancherne. Inden aftalen om plancherne bliver gjort, er genstandsregistre afsøgt for museumsengle, og de er fundet frem for at sikre, at de kan danne den fornødne basis for en udstilling. Genstandstekster skrives i en stil svarende til planchernes, og der skal udarbejdes planer for udstillingens opsætning og arbejdets gennemførelse. Når udstillingen sættes op i eget hus, er det ikke så omstændeligt, som hvis det skal foregå ude i byen, hvor alt skal transporteres til og fra, men arbejdet med opstilling af udstillingen er stort set ens ligesom tankerne om at forenkle og bruge eksisterende standardmateriale. Kontakten til pressen, åbningsarrangementet og den afsluttende nedtagning forløber som regel på samme måde som beskrevet i sidste afsnit. Genstandene derimod lægges tilbage i deres respektive grupper på museets magasiner. Dette kan gøres relativt hurtigt, fordi de magasinkasser eller den plads, hvorfra genstandene blev hentet til udstillingen, er forsynet med tydelige mærkesedler med genstandenes numre.

Den store særudstilling

For museet er de mest interessante særudstillinger dem, som tager deres afsæt i den permanente samling, eller som formidler nye forskningsresultater, der kan være vanskelige at indpasse i den eksisterende udstilling. Sammenhængen mellem museets daglige arbejde og særudstillingen er væsentlig og med til at sætte fokus på den permanente samling. Det kan være en keramikudstilling, der spiller sammen med museets Ipsen-samling, som til stadighed har flere medarbejderes bevågenhed. Forarbejdet kan være sket over flere år ved løbende at arbejde med stoffet og sammenstykke indsamlet viden om emnet.

Museet har ikke selv genstande til at skabe en sådan sammenlignende udstilling. Vi må ud og låne, ligesom andre så tit låner af os. Nogle gange kan hele udstillingen hentes hos en enkelt samler med en speciel interesse, men ofte må der lånes ind fra mange forskellige museer og privatpersoner for at opnå det bedst mulige resultat. En sammensat udstilling med mange indlån giver megen korrespondance og mange telefonsamtaler.

Det er oplagt først at sende forespørgsler ud til de relevante museer og kontakte de privatpersoner, som, man på forhånd ved, ejer stykker af den aktuelle keramik. Som regel giver disse forespørgsler nogle ekstra kontakter, der også må forfølges. Er man interesseret i specielle stykker, kan de efterlyses gennem en velvillig presse, og somme tider er man heldig, at der melder sig en velvillig udlåner.

Når rammen for udstillingen er skabt, skal der gøres aftaler for hvert enkelt indlån, udfærdiges papirer med beskrivelse af genstanden, datoer for overdragelse og tilbagelevering samt bestemmelser om forsikring, så der aldrig opstår tvivl om, hvad der tilhører hvem. Udstillingen skal tilrettelægges og opbygges, så de indlånte genstande udnyttes optimalt.

I sammenhæng med udstillings- og genstandstekster skal der måske udarbejdes et katalog, som skal sættes op og trykkes. Det forudsætter, at der er rimeligt lang tid, til udstillingen skal stå færdig, da det ofte er den samme person, der skriver kataloget og står for udstillingen. Kataloget medfører aftaler med trykkeriet om format, layout, illustrationer samt tidsfrister og ofte stillingta-

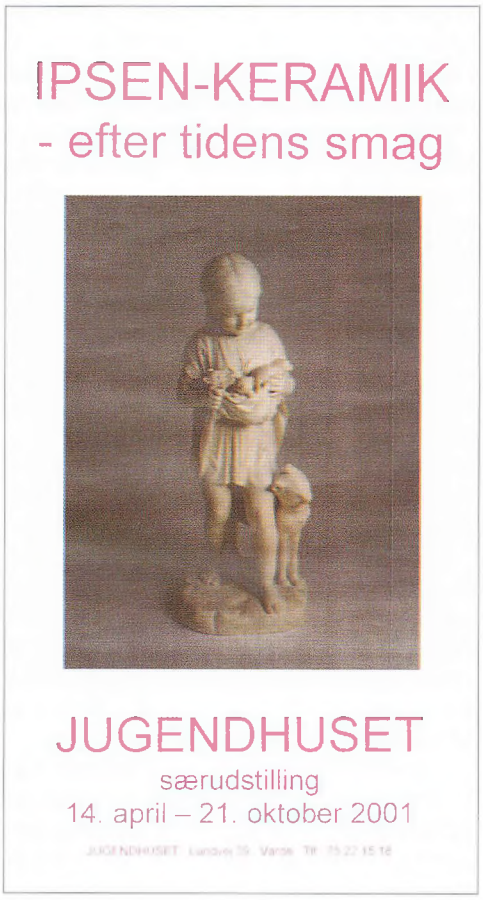

Fig. 4: Udstillingsplakat for Ipsen-udstilling. "Hjemmelavet" plakat med begrænset oplagstal i A3-format.

Ausstellungsplakat für eine Ibsen-Ausstellung – selbstgemachtes Plakat mit begrenzter Auflage in Grossformat.

gen til, om forsidebilledet på kataloget skal gå igen som billede på den plakat, der også skal trykkes til udstillingen. Begge tryksager kommer i korrektur, kataloget mere end én gang. Illustrationerne til kataloget er et kapitel for sig. Et udvalg af de indlånte genstande eller måske alle genstandene skal fotograferes på en neutral baggrund eller i et passende interiør og afstemmes efter hinanden, så de bliver anvendelige i katalogets sammenhæng. Billederne kan også bruges til pressen, der ikke altid har en ledig fotograf, når museet er i journalistens søgelys.

Arbejdet med udstillingen følger de velkendte rutiner. Plakater sendes ud til kollegamuseer til ophængning, ligesom de hænges op i lokalområdet, så alle, også de der ikke læser om udstillingen i pressen, har mulighed for at vide, hvilken særudstilling museet har for øjeblikket.

Nedtagningen af udstillingen, forsvarlig nedpakning og særlig tilbageleveringen af alle de skrøbelige genstande til deres rette ejermænd er en langsommelig affære, der kan strække sig over længere tid, da en del af disse ting bliver afhentet eller afleveret personligt.

Permanent eller særudstilling

Umiddelbart er der ikke den store forskel på at skabe permanente udstillinger og særudstillinger. Udstillingsarbejdet har sine faste momenter. Forarbejde, planlægning, produktion, opsætning, åbning og afvikling – alt tilpasset de særlige omstændigheder ved den enkelte udstilling. Alligevel er der forskel.

Alene den omstændighed, at udstillingen skal blive stående, om ikke evigt, så i lang tid, har en væsentlig betydning. Som regel er 25 år et passende tidsrum for en permanent udstilling. Er der tale om sårbare udstillingsgenstande, må tiden kortes af efter forholdene, men udstillingen bør ikke forlænges uden at blive taget op til vurdering, selv om genstandene er robuste og kan tåle at stå til stadighed.

Det lange tidsrum gør, at den acceptable arbejdsindsats, der ydes i forbindelse med permanente udstillinger, så godt som altid vil være større. Forarbejdet står på over længere tid, måske flere år. Planlægningen bliver mere omstændelig, fordi den omfatter opbygning af montresystemer eller udvikling af nye, uprøvede systemer. Måske skal der anvendes museumsgenstande, som først må underkastes en gennemgribende konservering, og i nogle tilfælde benyttes lejligheden endog til en renovering af museumsbygningen. Endeligt skal der tænkes på, at det skal

Fig. 5: Tekstiludstillingen – opstillet, så selv sårbare genstande kan tåle at være udstillede i 25 år. Foto: Museet for Varde By og Omegn.

Textilausstellung – so aufgestellt, das sogar verwundbare Gegenstände es ertragen können, für 25 Jahre ausgestellt zu sein.

være muligt at gøre rent i udstillingen. Dette medfører en længere produktionstid, og den forøges også af, at plancher med illustrationer og tekster skal udføres, så de kan holde sig pæne i mange år. En anden tidsforlængende faktor er, at det efterhånden er blevet almindeligt, at tekster i permanente udstillinger bliver oversat til tysk og engelsk. Et vist tidsforbrug må afsættes til afprøvning af tekniske nyskabelser til afbæring og fremvisning af genstande eller til lyssætning, da heldige løsninger på disse område kan give udstillingen et velkomment løft.

Afviklingen af permanente udstillinger er besværlig og tager derfor længere tid. De nedtagne genstande, der har været udstillet i mange år, har ikke en fast plads på museets magasin. Selv for genstande, der ikke er særligt store, kan det derfor være vanskeligt at skabe plads i den rigtige gruppe uden et anstrengende flyttearbejde.

Museets permanente udstillinger

Set udefra kan de samlinger af genstande, der findes på det enkelte museum, forekomme tilfældigt sammensatte, men kendes omstændighederne, kan man se, at samlingerne er vokset frem som følge af en lang række bevidste valg. De ældste udstillinger var præget af deres tid og af grundlæggernes idé med museet. Da Museet for Varde By og Omegn i 1914 blev indrettet i den nuværende museumsbygning, fremstod det som et "Mini-Nationalmuseum" med eksempler på folkedragter fra forskellige egne, interiører med møbler fra højere stand og etnografika blandt andet fra Grønland. Disse udstillingsafsnit er siden blevet suppleret med nye genstande og kombineret efter de muligheder, tidlige tiders skiftende bestyrelser har haft for at foretage tilføjelser eller ændringer. I de seneste, snart mange år har det været museets faglige ledelse, der har skullet vælge museets linie inden for de rammer, der er afstukket i museumsloven. Efterhånden er museet blevet befolkningens fælles hukommelse.

De udstillinger, der står i dag, bygger dels på de gamle traditioner, dels på forskningsresultater, som i tidens løb er samlet af museets medarbejdere, men de afspejler også de emner, museet varetager efter de arbejdsplaner, der hvert fjerde år indsendes til Statens Museumsnævn – nu Kulturarvsstyrelsen.

Udstillingerne forandrer sig løbende. Der kommer supplerende oplysninger, som gør det nødvendigt at rette i de eksisterende tekster. Nye genstande, der passer ind i en eksisterende udstilling, må indarbejdes. Eller

Fig. 6: Sølvudstillingen – indrettet, så nytilkomne genstande kan indpasses i den eksisterende udstilling. Foto: Museet for Varde By og Omegn.

Die Silberausstellung – so eingerichtet, dass neuangekommene Gegenstände in die vorhandene Ausstellung eingegliedert werden können.

udstillingen er simpelthen blevet utidssvarende. Hele tiden arbejdes der på at gøre de enkelte udstillinger så gode som muligt med de genstande, museet har og den viden, der er tilgængelig.

Større ændringer med indretning af nye udstillingsafsnit og opløsning af ældre sker i takt med, at tidens syn på museer forandrer sig. Moden for museumsindretning ændrer sig, ligesom den skifter for beklædning og boligindretning. I de senere år har det været moderne med special- eller temaudstillinger, som vore sølv- og tekstiludstillinger, hvor emnet belyses fra alle tænkelige vinkler.

Som en naturlig parallel hertil er det også oppe i tiden at oprette specialmuseer, for eksempel Ravmuseet.

Den store udstilling – et nyt museum

Den største udfordring er etableringen af et nyt museum eller udstillingshus. Udfordringen bliver ikke mindre af, at bygningen tidligere har været anvendt til helt andre formål, som det var tilfældet, da Jugendhuset eller Ravmuseet blev en realitet. Oven i udstillingsarbejdet skal der kalkuleres med de byggeaktiviteter, som arkitekten står for. De fremmede håndværkeres tilstedeværelse og de tidsterminer, de arbejder efter, har en helt afgørende betydning for den praktiske del af museets udstillingsarbejde. Montrer kan ikke sættes op, før gulvene er lagt og væggene malet!

Forarbejdet kan strække sig over mange år, hvor museet arbejder både på det teoretiske plan med opbygning af en faglig viden om emnet og på det praktiske med indsamling af genstande. Flere lokaliteter kan på skift være inde i billedet som mulige udstillingssteder, inden det endelige valg bliver truffet. Disponeringen af bygningen er afhængig af, hvordan udstillingen skal bygges op, så den overordnede planlægning skal være på plads, inden arkitekten kan komme med de endelige tegninger. Såvel udstilling som byggeri må passes ind i de økonomiske rammer, ligesom museumsgenstandene må sikres i bygningen med såvel tyveri- som brandalarm og andre sikkerhedsforanstaltninger. Åbningsdagen kan diskuteres.

Tilrettelæggelse af arbejdsgange og detaljer begyndes, samtidig med at ombygningen går i gang. Udstillingen skitseres, så genstande, illustrationer og tekster kan fordeles i montrer, på plancher og i udstillingsrum. Når dette er gjort, kan arbejdet beregnes og åbningsdagen fastlægges. Planlægningen justeres løbende efter jævnlige møder med arkitekten, efterhånden som byggeriet skrider frem. Der vælges eller udvikles et montresystem, og de enkelte montrer beregnes efter deres anvendelse, så de kan sættes i produktion. Farver til vægge, montrer og plancher fastlægges og afstemmes, ligesom lyssætningen bestemmes, så de nødvendige armaturer kan bestilles og siden monteres på de planlagte steder. Tekststørrelse, skrifttype og sprogversioner skal der også tages højde for. Det mest væsentlige – museumsgenstandene skal gennemgås på et tidligt tidspunkt, så de, der trænger, kan blive gjort rene eller, hvis det er nødvendigt, blive sendt til konservering for at få den påkrævede behandling. Samtidig med at museets medarbejdere er involveret hver på deres måde i disse aktiviteter, gennemføres museets daglige arbejde – lidt stedmoderligt, måske – af de samme personer.

Den lokale presse holdes løbende orienteret om udstillingsprojektet, og de er som regel flinke til at følge sagen op i aviserne. Efterhånden bliver flere af de landsdækkende dagblade også opmærksomme på udstillingen eller det nye museum og tager kontakt for at få flere oplysninger, men den bedste presseomtale er den, som et af de landsdækkende fjernsynsprogrammer kan bringe i et indslag om den pågældende udstilling.

Godt en måned før åbningen sendes udstillingsplakaten i trykken, så den ligger færdig til udsendelse sammen med invitationerne omkring tre uger før udstillingsåbningen, og samtidig sendes en pressemeddelelse ud til alle relevante kontakter. I forlængelse heraf er det hensigtsmæssigt at aftale, hvordan selve udstillingsåbningen skal foregå.

Fig. 7: Ravmuseet – resultatet af en fælles arbejdsindsats fra museets personale. Foto: Museet for Varde By og Omegn.

Das Bernstein Museum – das Ergebnis eines gemeinsamen Arbeitseinsatzes des Personals.

Skal der serveres rødvin eller hvidvin – ost eller frugt? Hvem tager sig af hvad? Og husk, både danskvand og sodavand til børn og de voksne, der ikke bryder sig om vin. Hvem skal åbne udstillingen? Og skal der være et fagligt indlæg? Med hvem?

Når de fremmede håndværkere burde være færdige, kommer den sidste fase i udstillingsarbejdet. Alle medarbejdere er i gang, og åbningsdagen er ubehageligt tæt på. Tekster på flere sprog skæres til og klæbes som illustrationerne op på plancherne. Montrerne rengøres, inden genstandene sættes ind på plads. Plancherne hænges op, og lyset rettes til. Dette arbejde tager en uge, 14 dage eller måske meget længere tid, men når det er gjort, er åbningsdagen kommet.

Åbningen af en stor udstilling eller et nyt udstillingssted er en stor begivenhed for museet, og den går over i personalets fælles historie. Alle har gjort deres arbejde og lidt – nogle meget til. Det er en dejlig oplevelse, når/hvis udstillingen modtages positivt af såvel kolleger som det brede publikum.

Et nyt element, som for alvor er kommet til i de senere år og egentlig ikke har noget med udstillingen at gøre, er den velassorterede museumsbutik. En pæn del af museumsarealet indrettes i dag som butik med et vare-sortiment, der som regel har en eller anden tilknytning eller legitimation set i forhold til de udstillede museumsgenstande, for eksempel ravsmykker og -litteratur på Ravmuseet.

Inventar og salgsvarer må anskaffes, så butikken kan være præsentabel til åbningen. En ekstra arbejdsbyrde og udgift, der også skal tages hensyn til under planlægningen. Måske kan butiksindretningen lægges i hænderne på den eller de nye medarbejdere, der fremover i det daglige kommer til at repræsentere museet i det nye udstillingssted. Den medarbejder, der står for rengøringen på stedet, er som regel begyndt i stillingen nogle uger før åbningen, hvor et ekstra par hjælpende hænder til oprydning og rengøring kan gøre underværker.

Udstillinger tager tid

Store og små udstillinger – mere eller mindre arbejdskrævende. En væsentlig del af den tid, der bruges på udstillingsarbejdet, foregår bag skrivebordet med forberedelse og planlægning, inden det praktiske arbejde, der bliver synligt for publikum, tager sin begyndelse.

Når udstillingen står færdig, skal resultatet ikke bære præg af, at der ligger en omfattende arbejdsindsats bag. Målet er, at de besø-

gende bliver optaget af udstillingen og dens indhold; ikke at de gør sig tanker om, hvordan udstillingen er blevet til.

På museerne kender vi arbejdet og ved, at udstillinger tager tid – lang tid at producere!

Mariann Ploug, født 1949. Museumsinspektør ved Museet for Varde By og Omegn. Har arbejdet med udstillinger i 26 år.

ZUSAMMENFASSUNG

Über Ausstellungen

Ausstellungen sind sichtbar, die dahinterliegende Arbeit aber nicht. Nur wenige machen sich klar, wie gross ein Teil von dem gesamten Arbeitseinsatz des Museums, der für Vorarbeit, Planung, Produktion, Aufstellung, Eröffnung und Durchführung der Ausstellungen verwendet wird. Es gibt keinen grossen Unterschied des Arbeitsverlaufes einer permanenten oder Sonderausstellung, aber in der Regel ist es akzeptabel mit einem grösseren Zeitverbrauch für die permanenten Ausstellungen.

Wenn eine Ausstellung fertig ist, soll das Ergebnis nicht davon geprägt sein, dass ein grosser Arbeitseinsatz dahinter steckt. Der Zweck ist allein, dass die Besucher in die Ausstellung und deren Inhalt engagiert werden, nicht dass sie sich darüber Gedanken machen, wie die Ausstellung entstanden ist. Auf den Museen kennen wir die Arbeit und wissen, dass Ausstellungen Zeit fordern – dass es lange Zeit dauert, sie zu machen.

Mette Guldberg, museumsinspektør

Kulturmiljørådet i Ribe Amt
– de første fire år

Kulturmiljørådet i Ribe Amt blev nedsat i september 1998 på initiativ af Ribe Amts Museumsråd. Baggrunden var en lov vedtaget i 1997 med det formål at styrke den regionale og lokale indsats for bevaringen og udviklingen af kulturmiljøet. Denne artikel fortæller om Kulturmiljørådet og dets arbejde i den første fireårs-periode.

Vedtagelsen af loven om regionale faglige kulturmiljøråd i 1997[1] var led i en lang række bestræbelser for at styrke indsatsen for kulturmiljøet. Kulturmiljøet defineres ofte som "geografisk afgrænsede områder, som ved deres fremtræden afspejler væsentlige træk af den samfundsmæssige udvikling"[2] og dækker, sagt på en anden måde, over de historiske træk i vore omgivelser i form af for eksempel fortidsminder eller bygninger. Kendetegnende for kulturmiljøbegrebet er, at man ikke anskuer disse træk som enkeltelementer, men ser dem i den helhed, de indgår i.

Nedsættelsen af kulturmiljørådene havde til hensigt at styrke arbejdet med kulturmiljø lokalt og regionalt ved at engagere lokale fagfolk i arbejdet, og en af kulturmiljørådenes opgaver var at rådgive "blandt andet om spørgsmål, der angår fortidsminder, fredede og bevaringsværdige bygninger og bymiljøer, landskabshistorie, kulturhistoriske elementer i landskabet, kulturhistoriske sammenhænge og helheder og landskabstræk"[3].

Kulturmiljørådene er faglige råd. Det betyder, at rådenes medlemmer er udpeget i kraft af deres faglige baggrund og ikke som repræsentanter for de organer, der udpeger dem. Rådenes medlemmer er således politisk uafhængige og skal alene tage faglige hensyn. Udpegningsberettigede til rådene er Amtsmuseumsrådet, Amtsrådet, Kommuneforeningen, Landsforeningen for Bygnings- og Landskabskultur, Sammenslutningen af Lokalarkiver og Danmarks Naturfredningsforening. Dertil kunne rådene ved konstitueringen selv udpege yderligere to medlemmer[4].

Kulturmiljørådet i Ribe Amt kom til at bestå af i alt ni personer med hver deres faglige udgangspunkt, men med en stor fælles interesse for kulturmiljøet. Ser man på medlemmernes formelle baggrund, var følgende fag repræsenteret: Forhistorisk arkæologi, middelalderarkæologi, historie, etnologi, lokalhistorie, landskabsarkitektur, ejendomsdannelse og fysisk planlægning, teologi og kirkehistorie samt naturhistorie. Dertil kommer, at de fleste medlemmer i en lang årrække har arbejdet inden for området og derfor har fået en langt bredere viden, end deres uddannelsesbaggrund alene lader ane. Dermed var der skabt et bredt forum for samarbejde om det, der var det fælles anliggende: Beskyttelse af kulturmiljøet.

Kulturmiljørådene har ingen formelle kompetencer. Deres funktion er alene rådgivende, og der er ingen sanktionsmuligheder, hvis rådgivningen ikke bliver fulgt. Tilsvarende har rådene heller ingen økonomiske midler, som kan bidrage til at sikre truede kulturmiljøer. Økonomien består alene i begrænsede midler til at drive et sekretariat.

En af rådets første handlinger var at udarbejde en arbejdsplan for den første fireårs periode, hvor man besluttede, at man ville koncentrere arbejdet om følgende punkter:

- at tilskynde til at der bliver udarbejdet oversigter over de kulturhistoriske interesser i amtet, og at der på baggrund af disse gennemføres detailregistreringer i form af tematiske registranter eller lignende
- at blive en videns- og formidlingscentral med god kontakt til relevante aktører på kulturmiljøområdet

- at behandle sager om almene forhold og enkeltsager af principiel betydning
- at arbejde for at viden om og interesse for amtets kulturmiljøer kommer ud til så bred en kreds som muligt
- at afholde offentlige informations- og debatmøder

Op til vedtagelsen af loven om kulturmiljøråd var der blevet udtrykt frygt for, at rådene ville blive endnu et bureaukratisk led, der blot ville forsinke sagsbehandlingen. Derfor lagde rådet stor vægt på at blive en smidig og velfungerende medspiller, og trods forventninger fra centralt hold om, at rådene skulle være "hasebidere"[5], valgte rådet rollen som samarbejdspartner frem for rollen som angriber og forfølger. Rådets mål er at skabe opmærksomhed på og interesse for kulturhistorien, *før* der planlægges, og rådet anser kendskabet til de historier, der knytter sig til folks daglige omgivelser – sammen med det lokale engagement – for at være en uvurderlig del af indsatsen for at bevare kulturmiljøer. Derfor blev formidling langt det vigtigste værktøj for Kulturmiljørådet i Ribe Amt.

Kulturmiljøet i regionplanen

En af de sager, der lige fra starten stod øverst på Kulturmiljørådets dagsorden, var den udpegning af værdifulde og bevaringsværdige kulturmiljøer, som amtet skulle foretage i regionplanen. Flere af rådets medlemmer havde allerede på det tidspunkt været i berøring med Skov- og Naturstyrelsens projekt "Kulturhistorien i Planlægningen", hvor Esbjerg Museum sammen med Ribe Amt stod for det ene af to pilotprojekter, der skulle udvikle metoder til udpegning af bevaringsværdige kulturmiljøer[6].

Da det ikke ligger inden for Kulturmiljørådets virkeområde selv at udarbejde oversigter eller registreringer, blev rådets primære opgave at forsøge at påvirke arbejdet sådan, at der blev tilvejebragt det bedst mulige grundlag at foretage udpegningerne på. For at fremme arbejdet anvendte Kulturmiljørådet det første år en stor del af sin bevilling på et beskedent honorar til amtets museer for at udarbejde en status over 1980'ernes fredningsplanlægning, hvor de kulturhistoriske interesser i amtet var blevet beskrevet[7]. Hensigten var, at statusredegørelserne skulle danne udgangspunkt for en prioritering af arbejdsopgaverne og dermed danne grundlag for det kommende arbejde, således at den viden, der var tilvejebragt i de mellemliggende 15-20 år, ikke mindst på amtets kulturhistoriske museer, kunne integreres.

I sidste ende viste det sig dog, at der ikke fra amtets side var økonomi til det arbejde, der var nødvendigt for at foretage nyudpegninger af kulturmiljøer[8], og derfor kom Ribe Amts kulturmiljøudpegninger i hovedsagen til at bestå af nærmere beskrivelse og afgrænsning af de allerede i 1980'erne udpegede kulturhistoriske områder[9]. Ved denne præcisering blev de enkelte områder typisk gjort mindre end i sidste regionplan, men til gengæld står det nu klarere beskrevet, hvori de kulturhistoriske interesser består, og dermed bliver beskyttelsen forhåbentlig mere effektiv.

Ribe Amt tilkendegiver også i sit regionplanforslag, at man vil samarbejde med Kulturmiljørådet og museerne om at forbedre viden om og udbrede kendskabet til væsentlige kulturmiljøer i regionen, og at regionplanen ved kommende revisioner kan suppleres med nye temaer. I den aktuelle regionplan er hovedvægten lagt på bebyggelsesstrukturen langs marsken og ådalene samt landsbykirkerne og deres omgivelser. Som eksempler på mulige nye temaer nævnes landsbyer, andelstidens anlæg, kystfiskeri og turisme[10].

Skønt udpegningen af kulturmiljøer i Ribe Amt ikke gav anledning til den gennemgribende gennemgang, som Kulturmiljørådet havde håbet på, er der dog fra amtets side lagt op til et mere kontinuerligt arbejde på kulturmiljøområdet, og Kulturmiljørådet håber naturligvis at blive en aktiv og konstruktiv samarbejdspartner i dette arbejde.

Fig. 1: Gården Inder Bjerrum ved Ribe, opført i 1922 af bygmester Clausen i Ribe, er en af de gårde, der blev beskrevet i kulturmiljørådets temagennemgang af landbrugsbyggeri i 1850-1940. Foto: Steffen M. Søndergaard.

The farm Inder Bjerrum near Ribe, built in 1922 by master-builder Clausen of Ribe, one of the farms described in the Cultural Environment Council's examination of farm buildings from 1850-1940.

Temamøderne

Ideen med at tage forskellige temaer op i forbindelse med de kulturhistoriske interesser i landskabet finder man også i Kulturmiljørådets arbejdsplan, hvor tematiske registranter nævnes som et redskab til gennemførelse af detailregistreringer. Som en form for forberedelse til sådanne gennemgange, arrangerede rådet en række offentlige møder om de temaer, man fandt væsentlige at tage op, og i praksis blev disse tema- og debatmøder grundstammen i rådets arbejde.

Til møderne var inviteret oplægsholdere udefra, der kunne belyse de valgte emner fra forskellige vinkler, og som gav kvalificeret input til det videre arbejde med temaerne. Møderne var offentlige, så alle med interesse for kulturmiljøet kunne deltage. Møderne blev således et forum, hvor en stor kreds med en fælles interesse for kulturmiljøet kunne mødes, hente viden og diskutere. I alt er der afholdt syv sådanne temamøder med mellem 30 og 90 deltagere.

Temaerne blev udvalgt efter de emner, der trængte sig på i rådets arbejde, og som man mente, der var brug for at gøre en indsats for. Nogle gange udsprang temaet af et konkret problem, rådet var blevet præsenteret for, og ofte viste informationen på temadagene sig at være nyttig ved senere sager, der dukkede op.

Landbrugets bygninger

Kulturmiljørådet afholdt sit første temamøde i november 1999 på Hovborg kro. Emnet var landbrugsbyggeri i fortid, nutid og fremtid og blev kombineret med en ekskursion i området. Indlæggene på mødet blev siden udgi-

vet i et lille hæfte redigeret af rådets medlem Steffen M. Søndergaard[11]. Emnet landbrugsbygninger blev der arbejdet videre med, da Skov- og Naturstyrelsen i 1999 iværksatte en temagennemgang af landbrugsbyggeri fra perioden 1850-1940. Her besluttede Kulturmiljørådet at tilbyde at koordinere indsendelsen af museernes bidrag samt yde konsulentbistand i det omfang, museerne ønskede det. Arbejdet resulterede i den samlede indsendelse af oplysninger om hen ved 40 bygningskomplekser.

Kirkerne og deres omgivelser

Andet temamøde blev afholdt i februar 2000 og handlede om kirkerne og deres omgivelser. Temadagen var tilrettelagt i samarbejde med Ribe Stift. Målgruppen var først og fremmest politikere og embedsmænd fra amt og kommune, medlemmer af amtets mange menighedsråd samt museumsfolk. Mødet blev det mest velbesøgte til dato, idet omkring 90 mennesker havde fundet vej til Sædden Kirke, hvor de kunne høre om kulturhistorie, arkitektur, administration og lovgivning i forbindelse med kirkerne og deres omgivelser, som ofte må slås om pladsen med de mange andre aktiviteter i samfundet. Mødet var medvirkende til, at Den Antikvariske Samling i Ribe indgik en aftale med Ribe Amt om at gennemgå kirker og kirkeomgivelser i amtet for at opdatere et materiale, der blev indsamlet i 1980'erne. Indlæggene fra mødet er under bearbejdning til udgivelse.

Digerne i det åbne landskab

Digerne er i særlig grad med til at give landskabet struktur, især når det gælder diger i ejerlavsskel og sogneskel samt udskiftningsdiger. Digerne har lige fra rådets start haft dets interesse, idet der ofte forekommer sager, hvor der ønskes dispensation fra den generelle beskyttelse, som alle diger indtegnet på det såkaldte 4-cm kort fra 1992 er omfattet af. Museerne i amtet dannede i slutningen af 1990'erne et "digelav" med det formål at udvikle redskaber til nærmere at identificere de kulturhistoriske træk ved digerne. I 1999 fik Kulturmiljørådet forelagt en konkret sag, hvor Grindsted-Vorbasse Museum havde gjort indsigelse mod tilladelsen til at fjerne resterne af inddigningen af en gammel hedekoloni-bebyggelse fra 1760'erne. Denne sag gav anledning til en aftale om, at amtet i fremtiden vil høre museerne i digesager, således at ikke blot biologiske, men også kulturhistoriske hensyn bliver taget i betragtning ved sagsbehandlingen. Desuden gav det anledning til et temamøde med titlen "Digerne i det åbne landskab", hvor der i løbet af en koncentreret formiddag på Ribes Vikinger i maj 2000 blev præsenteret forskellige aspekter af dette emne. Senest har Kul-

Fig. 2: For at illustrere problematikken om kirker og kirkeomgivelser var dette billede af Sønder Hygum Kirke på forsiden af Menighedsrådenes blad i februar 2000 i forbindelse med temadagen. Foto: Poul Anker.

To illustrate the problem of churches and their surroundings, this picture of Sønder Hygum Church was used on the front page of the Parish Council's magazine in February 2000 in connection with a theme day.

Fig. 3: Velbevaret jorddige, der har dannet skel mellem to tofter i hedekolonien Frederiksnåde fra 1760'erne. I dag løber den moderne vej langs diget. Foto: Mogens Hansen.

Well preserved earthen dike, which has marked the boundary between two crofts in the heath settlement of Frederiksnåde since the 1760's. Today a modern road runs along the dike.

turmiljørådet været hørt af Ribe Amt i 2002 i forbindelse med en ny digebekendtgørelse, der lægger op til en konkret udpegning af bevaringsværdige diger.

Landsbyen

Fjerde temamøde handlede om landsbyen og blev afholdt i november 2000 på Nordenskov Kro. De hastige forandringer i samfundet, landbrugets faldende behov for arbejdskraft og de færre serviceerhverv på landet har betydet, at det kan være vanskeligt at opretholde et liv i landsbyerne. Mange gode kræfter vil gerne være med til at udvikle og styrke landdistrikterne, men i praksis er det ikke altid let at finde den rette metode. På temamødet blev der videregivet nogle konkrete erfaringer set dels fra myndighedernes side og dels fra beboernes side. Landsbyerne er et af de temaer, der nævnes som emne for amtets videre arbejde med kulturmiljø, så rådet imødeser, at landsbyernes kulturmiljø vil blive behandlet mere indgående i de kommende år.

Kulturmiljøet i stationsbyerne

Kulturmiljøet i stationsbyerne var temaet for det femte temamøde, afholdt i foråret 2001 i samarbejde med Kulturmiljørådet i Ringkøbing Amt. Tiden har kastet et mildnende skær over de førhen så udskældte stationsbyer, og man er blevet opmærksom på deres særlige kendetegn og historie. På temadagen i Borris blev der blandt andet fortalt om det vigtige i, at man i stationsbyerne bevarer de bygninger, der karakteriserer stationsbyen, såsom station, kro og købmandsgård. Denne argumentation fik Kulturmiljørådet brug for, da der i foråret 2002 blev indgivet meddelelse om nedrivning af Tjæreborg station og et tilhørende pakhus. Stationen er ikke som bygningsværk særlig original eller gammel, men sammen med kroen udgør den kernen af Tjæreborg stationsby. Stationens anlæggelse i 1874 fik stor betydning for Tjæreborgs udvikling, idet jernbanen tiltrak både kro, købmand og tømmerhandel fra det tidligere trafikknudepunkt, ladepladsen ved Roborghus. I Kommuneatlas for Esbjerg Kommune er bygningerne betegnet som bevaringsværdige[12]. Desværre slog Kulturmiljørådets argumenter ikke til, og den 17. april fik rådet brev om, at man havde besluttet, at stationen kunne nedrives.

Skovrejsning og kulturmiljø

Midt i 1980'erne formuleredes en politik for skovrejsning, som skulle føre til en fordobling af skovarealet inden for det man kalder en trægeneration, det vil sige 80-100 år. Man tænkte i begyndelsen mest på produktionsskov, men senere blev sigtet ændret, så man nu i højere grad fokuserer på skovens rekreative funktion. Et andet formål er grundvandsbeskyttelse, idet skovarealer, hvor der ikke gødskes og sprøjtes, på længere sigt vil være mindre belastende for det underliggende drikkevand end intensivt drevne landbrugsarealer. I Ribe Amt er ca. 20% af landbrugsarealet sårbart grundvandsområde, og der vil med tiden ske tilplantning af store arealer i det åbne land. Imidlertid udgør skovplantning også en trussel for de fortidsminder, der måtte ligge i de øvre jordlag, i første omgang på grund af den dybdepløjning, der ofte foretages ved skovrejsning og på længere sigt

Fig. 4: Tjæreborg har haft station siden 1874. Stationsbygningen ligger lige over for kroen, som flyttede fra Roborghus til det nye trafikknudepunkt. I 2002 blev der givet grønt lys for, at stationen og et tilhørende pakhus kan rives ned. Foto: Mette Guldberg.

Tjæreborg has had a station since 1874. The station building is directly opposite the Inn, which moved from Roborghus to the new centre of traffic. I 2002, demolition of the station and an adjoining warehouse was given the go-ahead.

ved røddernes arbejde i jorden. De mange aspekter ved skovrejsning blev belyst ved et temamøde den 7. november 2001 på Vorbasse kro med oplæg fra Ribe Amt, Esbjerg Kommune, Lindet Statsskovdistrikt og museerne.

Kulturmiljøet i Ribe Amt

Som afslutning på Kulturmiljørådets første funktionsperiode blev der i maj 2002 afholdt et temamøde på Hotel Arnbjerg i Varde for at gøre status og se fremad. Her blev Ribe Amts udpegninger af bevaringsværdige kulturmiljøer fremlagt, og der blev givet eksempler på arbejdet med kulturmiljøet i kommuneplanen, ligesom medlemmer af Kulturmiljørådet redegjorde for rådets arbejde. Mødet blev afrundet af formanden for kulturudvalget i Ribe Amt, som blandt andet udtrykte håb om, at Kulturmiljørådets arbejde kan fortsættes i fremtiden.

Andre sager

Kulturmiljørådet har med sine begrænsede ressourcer ikke mulighed for at gå ind i alle enkeltsager vedrørende kulturmiljø. Heldigvis har Ribe Amt et godt netværk af statsanerkendte kulturhistoriske museer, som har det lokalkendskab, der skal til for at kunne behandle sådanne sager. Derfor har rådet primært holdt sig til at behandle sager om almene forhold og enkeltsager af mere principiel betydning. Her skal kort omtales nogle af disse sager.

I forsommeren 1999 blev det meddelt, at Skov- og Naturstyrelsen ville indstille berejsningen af fredede fortidsminder. Berejsningen, som havde fundet sted over en årrække, blev foretaget for at få et overblik over fortidsmindernes tilstand, få dem nybeskrevet og ikke mindst kontrollere deres geografiske placering. Kun hvis de er korrekt indmålt på kortene, er det muligt at tage højde for dem i planlægningen. I 1999 var stort set alle amter berejst på nær Ribe Amt og Nordjyllands Amt samt dele af Sønderjyllands og Vejle Amter. Kulturmiljørådet fandt det helt urimeligt, at man således stoppede arbejdet kort før målstregen og tog initiativ til, sammen med de andre berørte kul-

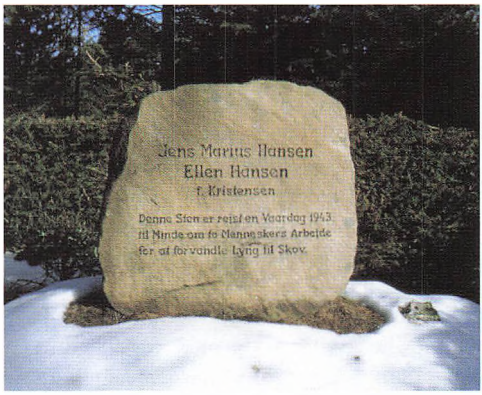

Fig. 5: Mindesten fra 1943 over skovrejsning ved Ansager, dengang man primært fokuserede på produktionsskov. I dag ser man i højere grad på hensynet til naturmiljøet og de rekreative værdier. Til gengæld kan det gå ud over kulturmiljøet i form af ødelæggelse af skjulte fortidsminder i jorden. Foto: Mette Guldberg.

Memorial stone for the planting of forest near Ansager from 1943, when focus was mostly on commercial forestry. Today, ecological and recreational concerns bear more weight. The cultural environment can be effected by damage to buried prehistoric monuments.

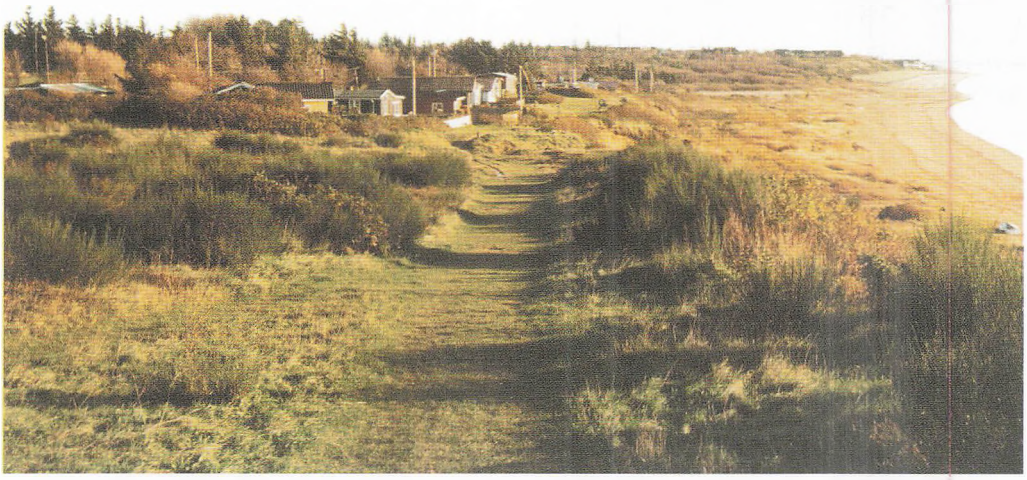

Fig. 6: Hyttekolonien i Sjelborg. Foto: Steffen M. Søndergaard.

Huts at Sjelborg.

turmiljøråd, at appellere til miljøminister Svend Auken om at omgøre beslutningen. Der kom aldrig svar på denne skrivelse, og berejsningen af de sidste dele af landet er endnu ikke blevet foretaget. Der er dog nu håb om, at den nyoprettede Kulturarvsstyrelse vil arbejde på, at berejsningen bliver genoptaget.

Kulturmiljørådet har fra flere forskellige vinkler beskæftiget sig med Vadehavet. Der har i mange år været samarbejde mellem de tre lande, som har kyst langs Vadehavet – Danmark, Tyskland og Holland – om beskyttelsen af naturen i området, og ligesom på andre områder er man også her i de seneste år blevet mere lydhør over for kulturhistoriske argumenter. Derfor iværksattes der i 2000 en kortlægning af kulturarven i hele Vadehavsområdet, det såkaldte Lancewad-projekt[13], som Kulturmiljørådet fulgte tæt via en repræsentant i følgegruppen til projektet. Rådet har også fulgt og kommenteret det regionplantillæg for Vadehavet, som Ribe og Sønderjyllands Amter udarbejdede i fællesskab, ligesom rådet har forholdt sig til og kommenteret projektet om Turismen i Vadehavsområdet fra Det interregionale Vadehavssamarbejde, planerne om en omfartsvej vest om Ribe og spørgsmålet om nominering af Vadehavet som verdensarv.

Det område, som Kulturmiljørådet har haft flest enkeltsager på, er bevarings- og nedrivningssager. Blandt andet er rådet blevet bedt om en udtalelse vedrørende et område med 33 hytter i Sjelborgdalen i Esbjerg Kommune, der ifølge en kendelse fra 1968 skal være fjernet senest 2015. I den tid, der er gået siden kendelsen blev afsagt, har synet på sådanne mere ydmyge bebyggelser dog ændret sig, og der er nu bestræbelser i gang på at bevare hytterne. Kulturmiljørådet anbefalede efter en besigtigelse af området i

Fig. 7: Pakhuset på Nordre Dokkaj i Esbjerg under nedrivning. Pakhuset var fra 1909 og tegnet af J. Lund Christensen. Foto: Mette Guldberg.

Warehouse at Nordre Dokkaj, Esbjerg during demolition. The warehouse was from 1909 and designed by J. Lund Christensen.

december 2001, at bevaringsbestræbelserne blev videreført under hensyntagen til at bebyggelsen bibeholder sin særlige karakter, som vidner om tidligere tiders mulighed for friluftsliv ved kysten under beskedne kår. Netop hytternes spartanske udformning gør, at de er truet af nutidens krav om komfort. Dette forhold skal der findes en løsning på, så området bevarer sin selvgroede karakter og ikke udvikler sig til et konventionelt sommerhusområde.

Senest er rådet blevet spurgt i nogle nedrivningssager i Esbjerg, hvor der har været ønske om at nedrive bygninger, der ligesom førnævnte station i Tjæreborg er omtalt i kommuneatlas med forskellige grader af bevaringsværdighed. Særlig opmærksomhed var der omkring nedrivningen af et pakhus på Dokhavnen i Esbjerg. I begyndelsen af januar 2002 modtog Kulturmiljørådet et brev fra Esbjerg Kommune om, at der var anmeldt nedrivning af et pakhus på Nordre Dokkaj på Esbjerg havn. Pakhuset havde i kommuneatlas Esbjerg karakteren "høj bevaringsværdi"[14], og da det samtidig var en af de få tilbageværende bygninger fra havnens første tid, skrev Kulturmiljørådet en indsigelse, hvor man argumenterede mod en nedrivning af pakhuset. En tilsvarende indsigelse kom fra Esbjerg Museum. Indsigelserne bevirkede, at byrådet i første omgang tøvede med at give tilladelse til nedrivningen, men i marts kom der alligevel brev fra kommunen om, at det var besluttet at imødekomme anmodningen om nedrivning. Avisoverskrifterne i Jydske Vestkysten refererer forløbet kort og præcist: "Gammelt pakhus får en chance" (21. februar 2002), "Kommunen skal overtage pakhus" (3. marts 2002), "Pakhus skal rives ned" (19. marts 2002).

Sagen viser med stor tydelighed den mangel på beskyttelse, som selv bygninger, der er erklæret bevaringsværdige, lider under. Det bliver en af de kommende års store udfordringer, i takt med at staten forskyder vægtningen i bevaringsarbejdet fra fredning, som er en statslig opgave, til bevaringsværdi, som er en kommunal opgave. "Beskyttelse gennem benyttelse" er slagordet i denne proces, hvor det gælder om at tænke kreativt, når en bevaringsværdig bygning skal bevares. Heldigvis er der gode eksempler på, at kulturmiljøet ses som en ressource og ikke som en belastning, som for eksempel når et firma indretter kontorer i en gammel bygning, opført til et helt andet formål.

Samarbejdet med kommunerne

En af de enkeltsager, Kulturmiljørådet blev præsenteret for, afstedkom, at man i stedet for at tage stilling i den aktuelle sag, tog et møde med den kommune, hvori sagen lå, for at tage en generel drøftelse af deres kommuneplan.

Fig. 8: "Beskyttelse gennem benyttelse". Det gamle sømandshjem på Esbjerg havn fra 1903 har ændret funktion og er i dag attraktive kontorlokaler. Foto: Mette Guldberg.

"Beskyttelse gennem benyttelse" – protection through use. The old seaman's house at Esbjerg harbour from 1903 has a new function and is an attractive office block today.

Dette møde faldt så positivt ud, at det blev besluttet at påbegynde en besøgsrunde til samtlige kommuner i amtet for at diskutere deres kommuneplan ud fra et kulturmiljøsynspunkt. Foreløbig er fem af amtets 14 kommuner besøgt på denne måde, og det er planen at nå raden rundt i løbet af Kulturmiljørådets anden fireårs periode. Når besøgsrunden er afsluttet, vil der være opnået et indblik i kommunernes planlægningsstrategi, som vil blive anvendt til at udbygge og forbedre samarbejdet med den enkelte kommune. Desuden overvejes endnu en besøgsrunde, hvor der holdes møder med større grupper af medarbejdere. Til brug for et udbygget samarbejde med kommunerne har Kulturmiljørådet også gennemgået alle bevarende lokalplaner.

Samarbejde på landsplan

De regionale, faglige kulturmiljøråd er, som navnet siger regionale råd, som virker i hver sit amt. Men der er naturligvis en række fælles problemstillinger for rådene, som det har været nyttigt at samarbejde om. Kulturmiljørådet i Ribe Amt var sammen med kulturmiljørådene i Ringkøbing og Københavns Amter initiativtager til det første formandsmøde, som siden er blevet fulgt af møder hvert halve år, nogle for alle rådsmedlemmer, andre blot formandsmøder. Her bliver emner af fælles interesse diskuteret, og ikke mindst bliver der udvekslet erfaringer med organiseringen af arbejdet i de nye råd.

Skønt det kunne være nærliggende at danne et fællesråd for kulturmiljørådene, der kunne tale med én stemme over for offentligheden og over for Skov- og Naturstyrelsen, som rådene hørte under, har man afstået fra det, først og fremmet for ikke at opbygge en ny, tung organisation, som kunne modarbejde rådenes fleksibilitet og selvstændighed.

Kommende arbejde

Da loven om kulturmiljøråd havde fungeret i et par år, blev der vedtaget nogle lovændringer blandt andet med det formål at styrke kulturmiljøarbejdet[15]. Ændringerne rumme-

de i hovedtræk følgende bestemmelser for kulturmiljørådene:

- Akademirådet udpeger et af rådets medlemmer, mens rådenes egen suppleringsmulighed reduceres fra to pladser til én
- Kulturmiljørådene får mulighed for at indstille til miljø- og energiministeren, at en bygning udpeges som bevaringsværdig
- Kommunerne skal orientere kulturmiljørådene om dispensationsansøgninger vedrørende lokalplaner, der efter kommunens vurdering berører kulturmiljøværdier
- Kommunerne skal orientere kulturmiljørådene om kommunalbestyrelsens strategi for kommuneplanlægningen
- Forslag til kommuneplaner og lokalplaner, der omfatter områder med kulturmiljøinteresser skal sendes til kulturmiljørådene samtidig med offentliggørelsen af forslaget

Kulturmiljørådene står således ved indgangen til deres anden periode med et styrket lovgrundlag for arbejdet. Samtidig er der blevet vedtaget en ny museumslov, som med sine bestemmelser om et udbygget samarbejde mellem plan- og fredningsmyndigheder og museerne[16] rummer muligheder for nye, frugtbare samarbejdsrelationer.

Medlemmerne til Kulturmiljørådets anden periode i Ribe Amt blev udpeget pr. 1. april 2002, og straks efter holdt rådet sit konstituerende møde. Der er kun sket én udskiftning i rådet, nemlig at Akademirådets udpegede medlem er trådt i stedet for et af de medlemmer, som Kulturmiljørådet selv havde suppleret ind[17]. Arbejdsplanen for de kommende fire år ligger i forlængelse af den tidligere arbejdsplan og ser i store træk således ud:

- Samarbejde med amtet og kommunerne om integrering af kulturhistoriske hensyn i planlægningen
- To til tre temamøder om året
- Udbygning af samarbejdet og vidensopbygningen omkring kulturmiljø
- Sagsbehandling i begrænset omfang

Måske bliver en af de vigtigste opgaver for det nye råd imidlertid at sikre, at arbejdet overhovedet videreføres. Ved regeringsskiftet i november 2001 kom kulturmiljørådene til at høre under Kulturarvsstyrelsen i Kulturministeriet, hvor de før havde hørt under Skov- og Naturstyrelsen i Miljø- og Energiministeriet. Samtidig kom de på den såkaldte observationsliste over råd, som kunne nedlægges, og i foråret 2002 begyndte Kulturarvsstyrelsen så småt at røre på sig med hensyn til rådenes videre fremtid. Tankerne går i retning af at lægge rådenes opgaver ind under amtsmuseumsrådene. Det kan også lade sig gøre, men det kræver, at arbejdet sikres økonomi, politisk uafhængighed og tværfaglighed. I denne proces er det vigtigt, at de forskellige instanser, der arbejder på kulturmiljøområdet, taler sammen om, hvordan kulturmiljøarbejdet sikres bedst muligt. Oprettelsen af kulturmiljørådene har tilvejebragt en enestående chance for at opbygge et regionalt netværk af folk, der arbejder inden for feltet. Vi har oplevet, hvor frugtbar en løbende dialog er, og hvor vigtig den er i arbejdet med kulturmiljøet. Forhåbentlig vil mange gode kræfter være med til at sikre, at det brede samarbejde på kulturmiljøområdet kan videreføres i årene fremover.

Mette Guldberg, født 1959. Mag. art. i europæisk etnologi, ph.d. i historie. 1990-1994 museumsinspektør ved Ølgod Museum og fra 1994 museumsinspektør ved Fiskeri- og Søfartsmuseet/Center for Maritim og Regional Historie. Formand for Kulturmiljørådet i Ribe Amt. Dansk koordinator for Lancewadprojektet 2000-2001.

Noter

1. Lov nr. 429, 1997.
2. Se for eksempel Etting og Grau Møller 1997, s. 11.
3. Lov nr. 429, 1997 § 2.
4. De udpegede medlemmer af Kulturmiljørådet i Ribe Amt i perioden 1998-2002 var: Museumsinspektør Mette Guldberg (formand) udpeget af Ribe

Amts Museumsråd, Provst Mogens Jensen (næstformand) udpeget af Kommuneforeningen, Antikvar Jakob Kieffer-Olsen udpeget af Ribe Amts Museumsråd, Landskabsarkitekt Hans Kirchner udpeget af Danmarks Naturfredningsforening, Arkivleder Olga Pedersen udpeget af Sammenslutningen af Lokalarkiver, Afdelingschef Henrik Præstholm udpeget af Ribe Amtsråd, Museumsinspektør Ingrid Stoumann udpeget af rådet som supplerende medlem, Arkitekt Steffen M. Søndergaard udpeget af Landsforeningen for Bygnings- og Landskabskultur samt Akvariebiolog Svend Tougaard udpeget af rådet som supplerende medlem. Kulturmiljørådets hjemmeside har adressen www.fimus.dk/kultmilj.htm.

5. Christiansen 1999.
6. Slyngborg og Stoumann 1998.
7. Fredningsplanlægning 1985.
8. Således som det for eksempel er gjort i Sønderjyllands Amt, hvor amtet og museerne har arbejdet tæt sammen om at beskrive amtets kulturmiljøer med henblik på udpegningen til regionplanen. Se Furdal 2001.
9. Forslag 2001.
10. Forslag 2001, s. 163 og 168.
11. Søndergaard 2000.
12. Kommuneatlas Esbjerg 1992.
13. Se Guldberg og Schacke 2002 samt omtalen andetsteds i denne årbog.
14. Kommuneatlas Esbjerg 1992.
15. Lov nr. 480, 2001.
16. Lov nr. 473, 2001, kapitel 8.
17. Arkitekt Hans Lund er trådt ind og akvariebiolog Svend Tougaard er trådt ud. Dermed er den arkitektfaglige del blevet styrket, mens naturhistorien er gledet ud.

Litteratur

Christiansen, Ole: Faglige Hasebidere. *Danske Museer* nr. 1, 1999, s. 15-16.

Etting, Vivian og Per Grau Møller (red.): *De kulturhistoriske interesser i landskabet.* Kulturhistorien i planlægningen. Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen 1997.

Forslag til Regionplan 2012. Ribe Amt 2001.

Fredningsplanlægning. Kulturhistoriske bevaringsinteresser bd. 1: Historisk tid, bd. 2: Forhistorisk tid, bd. 3: Egnsbeskrivelser. Ribe Amtsråd 1985.

Furdal, Kim (red.): *Kulturmiljøer og kulturhistoriske enkeltelementer i Sønderjylland – en redegørelse.* Af Hanne Christensen, Per Ethelberg, Lennart S. Madsen, Inger Lauridsen og Elsemarie Dam-Jensen. Sønderjyllands Amt 2001.

Guldberg, Mette: Kulturhistorien i planlægningen – nogle tanker fra sidelinien til et pilotprojekt. *By og land* nr. 45, november 1999, s. 20-23.

Guldberg, Mette: Et funktionelt kulturmiljøbegreb? Nicolai Carlberg og Søren Møller Christensen (red.): *Kulturmiljø mellem forskning og politisk praksis – en seminarrapport.* Københavns Universitet 2002, s. 70-79.

Guldberg, Mette: Cultural Environment – The Danish Case. *Ethnologia Scandinavica* vol. 32, 2002, s. 100-114.

Guldberg, Mette og Adam Schacke: Lancewad – kortlægning af kulturhistorien i Vadehavsområdet. *Sønderjyske Museer 2001.* Museumsrådet for Sønderjyllands Amt 2002, s. 15-22.

Kommuneatlas Esbjerg. Bevaringsværdier i byer og bygninger 1992. Miljøministeriet, Planstyrelsen i samarbejde med Esbjerg Kommune.

Lov nr. 429 af 10. juni 1997: Lov om regionale faglige kulturmiljøråd.

Lov nr. 480 af 7. juni 2001: Lov om ændring af lov om bygningsfredning og bevaring af bygninger og bymiljøer, lov om regionale faglige kulturmiljøråd, lov om planlægning og lov om påligningen af indkomstskat til staten.

Lov nr. 473 af 7. juni 2001: Museumslov.

Slyngborg, Mette og Ingrid Stoumann: Kulturhistorien i planlægningen – Et pilotprojekt fra en vestjysk synsvinkel. *Mark og Montre* 1998, s. 81-90.

Stoumann, Ingrid: Findes der arkæologiske kulturmiljøer? *Danske Museer* nr. 2, 2000.

Stoumann, Ingrid: "Archaeology and the cultural environment: an example from the Danish Wadden Sea Region". *Europe's Cultural landscape. EAC Occasional Paper 2*. 2002, s. 61-68.

Søndergaard, Steffen M.: Tagbærende stolpekonstruktioner – i Sønderjyllands vesteregn samt på Rømø og Fanø. *Bygnings Arkæologiske Studier* 1999-2000, s. 53-66.

Søndergaard, Steffen M. (red.): *Fortidens Landbrugsbyggeri – eksempler fra Sydvestjylland – og Fremtidens Landbrugsbyggeri*. Kulturmiljørådet i Ribe Amt 2000.

SUMMARY

The Cultural Environment of Ribe County – the first four years

In 1998 Ribe County got a "Cultural Environment Council". The aim was to strengthen the regional and local effort for the cultural environment. Members were appointed because of their skills, which reach from different branches of archaeology and history over architecture to planning. This article tells about the work in the first four year period.

One of the tasks of the council was to follow the county's listing of cultural environments for the next regional plan. The council has tried to influence the county to make a thorough description of the cultural environment to provide a basis for qualified listing. This did not fully succeed but the effort will be carried on in the years to come.

The council has arranged seven public meetings with the aim of providing information and discussion about central themes within the field of cultural environment. The themes have been: farmbuildings; the churches and their surroundings; dikes in the open landscape; villages; rural towns; plantation; cultural environment in Ribe County.

In addition the council has discussed cases of common interest and matters of principle. Further the council has visited a number of municipalities to discuss cultural environment in relation to local planning.

The work of the Cultural Environment Council has contributed to the creation of a valuable network of people with common interest in cultural environment. Meanwhile, it is now rumoured that the councils will be abolished as a part of the new government's efforts to reduce the number of councils generally. Therefore the current challenge is to ensure that the work will be carried on under changed conditions.

Carsten Teilman Hald, cand. jur. & Peter Munch Jensen, museumsinspektør

Et portrætmaleri af Sophie Caroline af Ostfriesland på herregården Sønderskov

I efteråret 2001 blev et anonymt dameportræt fra midten af 1700-årene ført tilbage til herregården Sønderskov. Undersøgelser har vist, at portrættet med al sandsynlighed forestiller Christian VI's svigerinde, fyrstinde Sophie Caroline af Ostfriesland. Artiklen gør rede for undersøgelserne, giver et rids af fyrstindens baggrund og tilhørsforhold til Danmark samt giver bud på, hvordan hendes portræt kan være endt på Sønderskov.

En gave

I 2001 modtog Museet på Sønderskov en række effekter fra familien Momsens tid (1805-1925) på Sønderskov, herunder et anonymt portræt af en dame iført en nedringet ædelstensbesat kjole med hermelinskåbe over skuldrene (fig. 1).

Giveren John Olsen (et oldebarn til Peter og Karla Momsen) oplyste, at hans oldeforældre medtog portrættet, da de forlod gården i 1925. Udover dette var der imidlertid ikke overleveret anden information end, at portrættet skulle forestille en "hertuginde af Friesland". Hvordan og hvornår, det var kommet til Sønderskov, havde giveren ikke nogen viden om.

Fig. 1: Det gådefulde portrætmaleri fra Sønderskov. Giveren havde arvet portrættet ved Karla Momsens død i 1962. Hvem det forestillede, og hvordan og hvornår portrættet i sin tid var kommet til Sønderskov, var der ingen overlevering om. Foto: Peter Munch Jensen.

The mysterious portrait from Sønderskov. The donor of the portrait had inherited it after the death of Karla Momsen in 1962. The identity of the lady in the portrait, and how and when it initially came to Sønderskov, was however unknown to the donor.

Portrætmaleriet

Portrættets blændrammemål er 73,5 x 60,5 cm. Rammen er meget enkel og er utvivlsomt af nyere dato end selve portrættet, der ud fra klædedragt og andre detaljer må henføres til 1700-tallet.

Portrættet er af høj kunstnerisk kvalitet, og dets bevaringstilstand er god. Den portrætterede er malet en face mod venstre med let løftet hoved. Hun har mørkeblå øjne, en stor, let buet næse, brede læber og en udpræget dobbelthage. Hun bærer den lave hvidpudrede frisure med bukler ved ørerne og slangekrøller i nakken, der vandt indpas i Danmark omkring 1730 og først gik af mode i 1760'erne[1]. I venstre side har hun et lille hårsmykke i form af et sæt juveler monteret på tynde, bevægelige metaltråde, såkaldte bævrenåle. Trådene fik juvelerne til at funkle, hver gang damerne bevægede hovedet – en koket mode, der i Danmark ligeledes kom frem i 1730'erne[2]. Øreringene er store med mange ædelstene. Halsen er derimod helt bar, hvilket er meget almindeligt på den tids dameportrætter – bærer damen noget om halsen, er det oftest et enkelt halsbånd af

knipling fremfor juveler. Hun bærer en generøst dekolleteret grønlig klædning i damaskmønster med kniplinger i udskæringen. På brystet er fastsyet et smykke med mange ædelstene og en vedhængt dråbeperle. Hun bærer perlesnor og ædelstene om den stærkt snørede talje, og på ærmeopslaget straks ovenfor de hvide kniplingsflæser et smykke med flere ædelstene og en dråbeformet perle. En blå kåbe med hermelinsfoder er fæstnet til venstre skulder med et spænde med fem ædelstene.

Over damens venstre bryst er fæstnet et ordenstegn i en blå sløjfe. I portrættets baggrund ses et blåligt draperi med en åbning til højre for den portrætterede. I åbningen ses en allé af træer og for enden af denne en hvid, kuplet bygning bag et rødt stakit.

Med udgangspunkt i modens historie i Danmark kunne vi, med forbehold for at portrættet jo ikke nødvendigvis er malet i Danmark, nå frem til en foreløbig datering af billedet til omkring 1730-60. Den kostbare dragt og hermelinkåben understøttede, at der var tale om en meget fornem dame. Men hvem var hun?

To detaljer i maleriet hjalp os med at finde frem til svaret, ordenen på damens bryst og den hvide bygning i billedets baggrund.

En anonym besked

Bag på maleriets ramme sidder fastklæbet en lille gulnet seddel med følgende håndskrevne besked: "Billedet forestillende Hertuginden af Friesland, bærer Ordenen l'ellion de parfait". Der er ingen oplysninger om, hvem der har skrevet denne besked, men udfra skriftens udseende bedømte vi sedlen til at være fra 2. halvdel af 1800-tallet eller yngre.

Sedlen angiver, at portrættet forestiller "Hertuginden af Friesland". Denne titel har dog aldrig eksisteret. Tager man det lemfældige danske sprogbrug i betragtning, hvor man ofte har brugt hertuginde og fyrstinde som synonymer, da pegede alle indicier mod Ostfriesland, der i perioden 1662-1744 var et selvstændigt fyrstedømme under slægten Cirksena[3].

Ordenen de l'Union parfaite

Navnet på ordenen er stavet forkert på sedlen, for der kan ikke være tvivl om, at det drejer sig om den i 1732 indstiftede orden "de l'Union parfaite". Denne orden blev indstiftet af dronning Sophie Magdalene til minde om hendes lykkelige ægteskab med Christian VI. De l'Union parfaite var en såkaldt hoforden beregnet til uddeling i kongehusets familie samt til hoffets damer og herrer som tegn på dronningens gunst. Efter dronningens død i 1770 blev ordenen ikke længere uddelt. Den menes da at have været tildelt i alt 101 herrer og 132 damer[4].

Blandt ordenens kvindelige modtagere fandtes to kvinder med titlen fyrstinde af Ostfriesland: dronning Sophie Magdalenes yngste søster, Sophie Caroline (levede 1707-1764, fyrstinde i Ostfriesland i perioden 1723-1734) samt brordatteren Sophie Wilhelmine (levede 1714-1749, fyrstinde i Ostfriesland 1734-1744). Et portræt, der

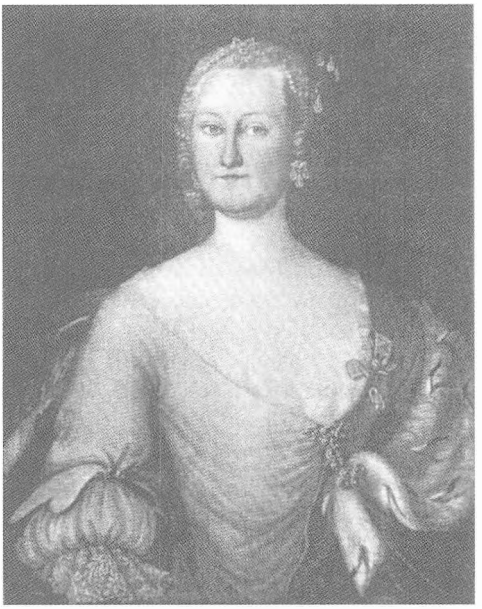

Fig. 2: Fyrstinde Sophie Wilhelmine, niece til Sophie Caroline og hendes efterfølger som fyrstinde af Ostfriesland. Efter Hofman 1932, tavle 17.

Princess Sophie Wilhelmine, Sophie Caroline's niece and her successor as princess of East Friesland.

menes at forestille sidstnævnte fyrstinde, ses på fig. 2. De to fyrstinder modtog ordenen i 1732 henholdsvis 1734.

Vores research kunne herefter koncentreres om Sophie Caroline som det mest rimelige bud på den portrætteredes identitet, da hun i modsætning til Sophie Wilhelmine vides at have tilbragt mange år i Danmark.

Andre portrætter af fyrstinden

En eftersøgning af andre portrætter af Sophie Caroline gav os kendskab til ti andre billeder i danske og udenlandske samlinger, der med større eller mindre sandsynlighed gennem tiden er blevet udlagt til at forestille fyrstinden.

En sikker identifikation af disse mange portrætter har imidlertid vist sig at være uhyre vanskelig. Fyrstehuset Cirksenas historie er først på et ret sent tidspunkt blevet gjort til genstand for forskning, hvortil yderligere kommer, at hovedparten af de mange kvindeportrætter, der relaterer sig til slægterne Cirksena og Brandenburg-Kulmbach-Bayreuth, er ret anonyme. Således mangler våbenskjolde, påmalede navne og titler samt aldersangivelse som regel. Hertil kommer endvidere, at de tidligere mangelfulde genealogiske oplysninger heller ikke har gjort det lettere at danne sig et overblik over de forskellige fyrstinder eller prinsesser af Ostfriesland, ligesom et endeløst navnesammenfald har været med til at sløre billedet.

Endelig har flere af de her omhandlede billeder været i handelen op til flere gange. Information om, hvor de oprindelig stammer fra, hvilket kunne have været en hjælp ved identifikationen, er derved gået tabt.

Rosenborgportrættet

Et godt eksempel på forvirringen vedrørende identifikationen af disse portrætter udgør et portræt, der i dag hænger på Rosenborg (fig. 3). Portrættet viser en ung dame i $^3/_4$ figur stående med højre arm hvilende på en konsol.

Dette portræt mente man længe forestillede fyrstinde Sophie Caroline af Ostfriesland, men nyere forskning har vist, at det forestiller en preussisk prinsesse, Frederik den Stores søster Frederikke Sophie Wilhelmine, der i 1731 blev gift med Sophie Carolines brodersøn markgreve Frederik.

Fig. 3: Markgrevinde Frederikke Sophie Wilhelmine af Brandenburg-Bayreuth. Foto venligst udlånt af de Danske Kongers Kronologiske Samling, Rosenborg.

Margravine Frederikke Sophie Wilhelmine of Brandenburg-Bayreuth.

Kobberstik

Af de ti fundne portrætter er et kobberstik (fig. 4), stukket af den Nürnbergske gravør Stecher Martin Tyroff, det portræt, der kan spores længst tilbage i tiden. Stikket blev brugt som titelbillede på et af bindene til det i 1741 udkomne værk af Benjamin Lindner "Das Nutzbareste aus denen gesamten Erbaulichen Schriften des seligen Herrn Martini". Originalmaleriet, der lå til grund for stikket, er for længst forsvundet. Stikket viser en statelig dame iført en nedringet ædelstensbesat klædning og hermelinkåbe om skuldrene. Hendes ansigtstræk har visse lighedspunkter med Sønderskovs portræt, således bemærkes den tydelige dobbelthage og den store, let buede næse. Overvældende stor er ligheden dog ikke.

Fig. 4: Kobberstik af Sophie Caroline af Ostfriesland. Titelblad fra Benjamin Lindners "Das Nutzbareste aus denen gesamten Erbaulichen Schriften des seligen Herrn Martini".

Copper engraving of Sophie Caroline of East Friesland. Title page from Benjamin Lindner's "Das Nutzbareste aus denen gesamten Erbaulichen Schriften des seligen Herrn Martini".

Ungdomsportræt

Større ligheder er der mellem Sønderskovs portræt og det formodede ungdomsportræt af Sophie Caroline (fig. 5), som greve Botho Friederick Wedel i 1884 erhvervede til ophængning på det ostfrisiske gods Philippsburg. Portrættet er blevet bedømt til at forestille Sophie Caroline i en alder af 16-20 år[5]. Greven købte portrættet sammen med en række andre portrætter af den ostfrisiske fyrsteslægt af en privat samler i Aurich, men portrætternes tidlige proveniens er usikker, og kunstneren er ubekendt.

Portrættet med den ostfrisiske krone

Ansigtstrækkene fra ovennævnte kobberstik genkendes ligeledes på et knæstykke (fig. 6), der i sin tid hang på Eremitageslottet ved Bayreuth. Efter det oplyste gik maleriet til grunde under 2. verdenskrig. Hofman identificerede det i starten af 1930'erne som Sophie Caroline[6], dels på grund af portrætligheden med andre billeder, der mentes at forestille fyrstinden, dels på grund af en særlig detalje. Damen på portrættet støtter den ene hånd på et bord, hvorpå i baggrunden hviler den karakteristiske ostfrisiske fyrstekrone. Kunstneren er ubekendt, men et bud kunne være Johann Friedrich Gerhard (1715-1748), der indtil 1742 virkede som miniature- og portrætmaler ved hoffet i Bayreuth, hvorefter han blev hofmaler og professor ved Kunstakademiet i Danmark.

Fig. 5: Formodet ungdomsportræt af Sophie Caroline af Ostfriesland. Efter Hofman 1932, tavle 11.

A portrait presumed to represent Sophie Caroline of East Friesland as a young woman.

Fig. 6: Det formodede portræt af Sophie Caroline af Ostfriesland fra Eremitageslottet i Bayreuth. Efter Hofman 1932, tavle 12.

The portrait from the Eremitage Palace in Bayreuth, presumed to represent Sophie Caroline of East Friesland.

Næsten identiske portrætter

I Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborgs samlinger findes et portræt (fig. 7), der er næsten identisk med Sønderskovportrættet. Personen synes lidt ældre end på Sønderskovs portræt, men bortset fra mindre forskelle i klædningens udsmykning, antallet af hermelinhaler i kåben m.m. er der kun den forskel, at bygningen i baggrunden mangler. Ligheden mellem de to billeder er så stor, at der ikke kan herske nogen tvivl om, at det ene portræt er en kopi af det andet. Portrættet fandtes på Frederiksborg før branden i 1859, og det står allerede i inventarfortegnelsen fra 1831 som værende et portræt af Sophie Caroline. På hvilket grundlag, denne identifikation hviler, er dog usikkert. Portrættet angives i inventarfortegnelsen at være malet af den danske hofmaler Andreas Pedersen Brünniche (1704-69). I Frederiksborgmuseets database er maleriet dateret til cirka 1745. Det er uvist, hvor denne datering stammer fra.

I et enkelt tilfælde er portrættet senere i faglitteraturen[7] blevet betegnet som værende et portræt af Sophie Carolines moder, markgrevinde Sophie Kristiane (1667-1737). Andre forskere har accepteret Frederiksborgmuseets identifikation. Portrættet er endda blevet benyttet som grundlag for identificering af andre portrætter af Sophie Caroline.

I Frederiksborgmuseets billedarkiv ligger en affotografering af et portræt, der i endnu højere grad minder om billedet på Sønderskov. Affotograferingen stammer fra 1959, hvor portrættet midlertidigt blev indleveret til museets konservatoratelier. Den daværen-

Fig. 7: Det med Sønderskovportrættet næsten identiske portræt på Frederiksborgmuseet. Foto: Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg.

The portrait at Frederiksborg, almost identical with the portrait at Sønderskov.

de ejer ønskede at forblive anonym, og det har derfor ikke været muligt at indhente tilladelse til publicering af billedet her. Portrættet forestiller, ligesom Sønderskovs portræt, en noget mere ungdommelig udseende kvinde end det ovennævnte maleri på Frederiksborg. Bortset fra mindre variationer af ovennævnte type er der kun én forskel sammenlignet med Sønderskovs portræt, bygningen i baggrunden mangler også her. Portrættet står i Frederiksborgmuseets arkiv registreret som værende Sophie Caroline. Der nævnes dog ikke noget om, hvorvidt ejeren har forsynet museet med dokumentation for, at det forestiller hende, eller om identifikationen blot skyldes ligheden med Frederiksborgmuseets eget portræt.

Andre portrætter på Frederiksborg

Udover portrættet på fig. 7 ejer Frederiksborgmuseet yderligere to portrætter, der menes at forestille Sophie Caroline: et kun 1,4 x 6,2 cm stort miniatureportræt (fig. 8), der stammer fra greve H.R.S. Knuth til Conradsborgs samling af miniaturer, samt et større portræt (fig. 9) købt i England til Frederiksborgmuseet af grosserer Erichsen omkring 1917.

Damen på miniatureportrættet er klædt i galladragten robe de cour[8]. Livet på robe de cour havde ganske små ærmer eller skulderstropper og derunder de egentlige ærmer, der bestod af flere rækker kniplingsflæser. Udringningen var så dyb, at skulderstropperne sad helt udover skuldrene og gjorde det næsten umuligt at løfte armene. Rundt om halsen bærer damen det til robe de cour ofte benyttede kniplingshalsbånd med halsflæse. Hun bærer ordenen L'Union parfaite på brystet. Damens ansigtstræk svarer godt til dem på de tre ovenfor beskrevne portrætmalerier. Kunstneren er ubekendt.

Damen på fig. 9 er betydeligt ældre end på nogen af de hidtil omtalte portrætter. Hun er iført kniplingstrøje med albueærmer og bærer en stor kappe over den hvidpudrede frisure. På brystet bærer hun ikke ordenen l'Union parfaite, men en orden indstiftet i

Fig. 8: Dette miniatureportræt på Frederiksborg menes at forestille Sophie Caroline af Ostfriesland. Foto: Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg.

This miniature portrait at Frederiksborg is presumed to represent Sophie Caroline of East Friesland.

1749 til minde om dronning Sophie Magdalenes datter, prinsesse Louises formæling. Portrættet blev ved erhvervelsen angivet at være malet af Andreas Brünniche, men såvel dette som identifikationen er der blevet sat spørgsmålstegn ved. Otto Andrup skrev i 1925: "Portrættet er allerede i England blevet identificeret med fyrstinde Sophie Caroline. Ligheden med de billeder, som ellers formodes at forestille hende, er dog ikke særlig iøjnefaldende. Ligeledes kan fraværet af ethvert tegn blandt accessorierne på fyrstelig rang synes mistænkelig. Portrættet forestiller måske kun en til fyrstindens hof knyttet person. Maleriet blev angivet som malet af Andreas Brünniche, men hverken den detaillerede behandling af stofferne eller formgivningen minder om denne maler"[9].

I Frederiksborgmuseets database anføres portrættet at forestille Sophie Caroline, men med tilføjelse af et forsigtigt "antageligt".

Fig. 9: Fyrstinde Sophie Caroline af Ostfriesland som gammel? Foto: Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg.

Sophie Caroline at East Friesland as an old woman?

Som et alternativ til Sophie Caroline vil vi foreslå Sophie Carolines ugifte svigerinde, prinsesse Frederikke Wilhelmine (1695-1750), der var stiftsdame i Herford, og som boede på det ostfrisiske fyrsteslot i Aurich indtil sin død. Sammenholder man Frederiksborgs portræt med et på Philipsburg identificeret portræt af denne prinsesse (fig. 10), er der bedre overensstemmelse.

Ligeledes er der grund til at sætte spørgsmålstegn ved, om et andet portræt i Frederiksborgmuseets database virkelig forestiller Sophie Caroline. Et foto af portrættet blev i 1983 indleveret til affotografering af portrættets daværende ejer. Da ejeren ikke ønskede sit navn registreret i databasen, har det ikke været muligt at indhente tilladelse til at vise billedet her, men portrættet kan beskrives således: Portrættet er af en ung kvinde iført robe de cour og hermelinkåbe om skuldrene. Ædelstensørenringe og hårsmykke med mange ædelstene, bar hals. På brystet ordenen l'Union parfaite. Kvindens ansigt er buttet, men er uden antydning af den karakteristiske dobbelthage, der kendetegner andre portrætter udlagt som værende fyrstinden. Også på flere andre punkter adskiller kvindens ansigtstræk sig fra de øvrige portrætter, og Frederiksborgmuseet er da også i tvivl om, hvorvidt det virkelig er Sophie Caroline. Kunstneren er ubekendt.

Portræt på Schackenborg

Endelig hænger der på Schackenborg et smukt portræt (fig. 11), der menes at forestille Sophie Caroline.

Bagpå billedet sidder en usigneret seddel, hvorpå er skrevet med blæk. "Hertuginde af Ost Friesland f. Prinsesse af Brandenburg Culmbach Weverlingen f. d. 1764" (fød-

Fig. 10: Prinsesse Frederikke Wilhelmine af Ostfriesland. Efter Hofman 1932, tavle 10.

Princess Frederikke Wilhelmine of East Friesland.

selsår mangler). Man har åbenbart ikke kendt fyrstindens fødselsår, men at det er fyrstinde Sophie Caroline, oplysningen på seddelen drejer sig om, er utvivlsomt. Hun var den eneste af de ostfrisiske "hertuginder" (læs fyrstinder), der døde 1764. At hun her omtales som prinsesse af Brandenburg-Culmbach-Weverlingen, og ikke som prinsesse af Brandenburg-Culmbach-Bayreuth, skyldes, at hun i princippet ikke var prinsesse af Bayreuth, selv om hun som regel omtales sådan. Hendes far, der tilhørte en yngre linie af det regerende hus, havde på grund af fattigdom og forgældethed solgt sin eventuelle arveret til fyrstendømmet Bayreuth til kongen af Preussen. I stedet fik han godset Weverlingen, hvor Sophie Caroline blev født.

Portrættet vides med sikkerhed at have hængt på Schackenborg år 1900, og det var allerede da udstyret med ovennævnte seddel. Billedets historie før dette år er imidlertid ukendt.

Damen på portrættet bærer robe de cour og i håret et smykke med ædelstene og sorte fjer. Hun har rød hermelinskåbe og bærer ikke L'Union parfaite. Ansigtet er kønnere end på de ovennævnte portrætter. Hvis det virkelig er Sophie Caroline, må det være fra hendes yngre år, fra før hun som 25-årig fik l'Union parfaite. Portrættet er af E.F.S Lund blevet angivet som værende malet af Johan Hørner[10], på hvilket grundlag er uvist.

En unik detalje

Som det fremgår af ovennævnte, er der en hel del usikkerhed vedrørende identificeringen af de portrætter, der menes at forestille fyrstinde Sophie Caroline. Det står imidlertid klart, at der eksisterer to portrætter, der er næsten identiske med Sønderskovs portræt, og at det ene i 1831 er blevet identificeret som et portræt af fyrstinden. Det står også klart, at ansigtstrækkene på disse portrætter svarer godt til flere af de andre portrætter, der menes at forestille fyrstinden, væsentligst Eremitageportrættet med den ostfrisiske fyrstekrone i baggrunden. Vi mente dog

Fig. 11: Portrættet på Schackenborg. Venligst stillet til rådighed af Deres Kongelige Højheder prinsesse Alexandra og prins Joakim. Foto: Peter Munch Jensen.

The portrait at Schackenborg. Kindly placed at our disposal by Her Royal Highness Princess Alexandra and His Royal Highness Prince Joakim.

ikke, at vi kunne være helt tilfredse med at identificere damen på Sønderskovs portræt som Sophie Caroline alene på dette grundlag.

På Sønderskovportrættet er der imidlertid en særlig detalje, der understøtter, at der virkelig er tale om Sophie Caroline: Den hvide bygning i baggrunden.

Fredensborg Slot

Et nærbillede af bygningen ses på fig. 12. En sammenligning med kobberstikket af Fredensborg Slot i Laurids de Thurahs "Den danske Vitruvius" (fig. 13) fra 1746-49 levner ingen tvivl om, at det drejer sig om den samme bygning. Den centrale kuppelbygning med de karakteristiske skorstene og det dengang stjerneformede spir genkendes tydeligt.

At denne bygning er med på billedet, er ingen tilfældighed. Som en ikke usædvanlig Brünniche detalje er den portrætteredes do-

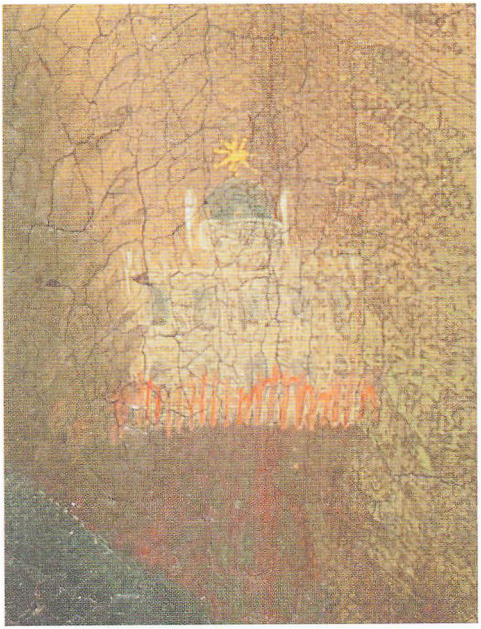

Fig. 12: Nærbillede af den hvide bygning i baggrunden på Sønderskovs portrætmaleri. Foto: Finn Lillethorup Hansen.

Close-up of the white building in the background of the portrait at Sønderskov.

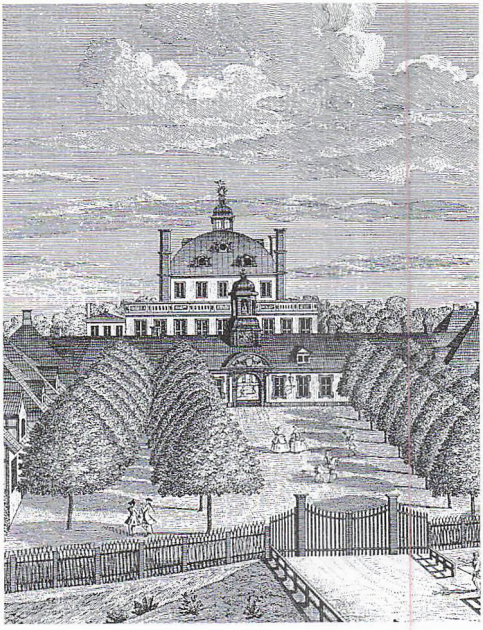

Fig. 13: Fredensborg Slot. Udsnit af kobberstik i Laurids de Thurahs "Den danske Vitruvius" fra 1746-49.

The royal Palace Fredensborg. Section of copper engraving in Laurids de Thurah's "Den danske Vitruvius" from 1746-49.

micil malet i baggrunden. Sophie Caroline boede på Fredensborg i perioden 1740-46, hvorefter hun tog ophold dels i Prinsens Palæ, dels, om sommeren, på Sorgenfri slot, hvor hun efter 1756 boede permanent indtil sin død. Billedet må være malet, eller påbegyndt, kort før hun forlod slottet, idet arkitekt Nicolai Eigtved, der lod skorstenene opføre, vides at have begyndt sine ombygninger i 1746.

På dette grundlag er vi nået til konklusionen, at Sønderskovbilledet er et hidtil ukendt portræt af Sophie Caroline malet omkring 1746. Portrættet er sandsynligvis malet af hofmaleren Andreas Pedersen Brünniche. De to ovennævnte næsten identiske malerier må på grund af det manglende Fredensborg i baggrunden formodentlig betragtes som senere gentagelser af Sønderskovportrættet malet efter hendes fraflytning fra slottet.

Om Sophie Carolines baggrund, og om grunden til, at en ostfrisisk fyrstinde kom til at tilbringe en stor del af sit liv på Fredensborg og andre danske slotte, vil der blive fortalt nedenfor[11].

Ostfriesland og familien Cirksena

Ostfriesland er det landområde, der ligger mellem Ems og Weser flodernes udløb i Nordsøen. Siden oldtiden har landet været beboet af den frisiske folkestamme, der etablerede sig i en række små selvstændige bysamfund. Rivaliseringen mellem disse var stor, fejderne adskillige og intrigante alliancer med udenlandske potentater mangfoldige. I dette inferno af fejder og interne stridigheder overtog til sidst Cirksena familien magten. Siden 1662 tog den landet i len af den tyske kejser som fyrstedømme.

Da den regerende enkefyrstinde Christine

Charlotte i sidste halvdel af 1600-årene søgte at erhverve sig enevældig magt, følte "die freien Friesen" jorden brænde under sig. Efter en bøn til kejseren opfordrede denne en af de tyske fyrster til at tage det ostfriesiske ridderskab, de ostfriesiske stænder og landets vigtige havneby Emden under sin beskyttelse. Preussen viste sig villig hertil og besatte i 1682 Emden. I forlængelse heraf fratog de ostfrisiske stænder deres fyrste enhver indflydelse på landets finansforvaltning.

Ved en arveoverenskomst med Cirksena familien i 1691 sikrede kurfyrsten af Hannover sig arveretten til Ostfriesland[12], når familien engang uddøde. Dette resulterede i et modtræk fra kurfyrsten af Preussen, der i 1694 fik kejserens accept på, at det var ham, der skulle overtage landet. Hermed var der lagt op til en storpolitisk konflikt, der først blev endelig løst i 1866.

En stormflod i 1717 forårsagede, at digerne mod Nordsøen blev gennembrudte, og landet blev lagt i økonomisk ruin. Stænderne var handlingslammede af indbyrdes uenighed, hvorfor fyrst Georg Albert (1690-1734) i 1721 hos kejser Carl VI fik udvirket et dekret, der sikrede ham overopsynet med landets finanser. Landets befolkning delte sig nu i de "gehorsam" og "renitente". Da kejseren ved et nyt dekret i 1726 erklærede "die renitente" for at være rebeller, udviklede situationen sig til en regulær borgerkrig – den såkaldte "Æblekrig".

Sophie Caroline

Nogle år før borgerkrigen brød ud, var fyrst Georg Albert blevet gift med Sophie Caroline (den portrætterede dame på Sønderskov) Sophie Caroline var født den 31. marts 1707 som datter af markgreve Christian Heinrich v. Hohenzollern og rigsgrevinde Sophie Christine, Freiin zu Obersültzburg. Hun blev tidligt sendt til det lille landslot Pretsch, hvor hun blev opdraget ved den polske dronning Christiane Eberhardines hof, og her stod hendes bryllup den 8. december 1723 med Georg Albert af Ostfriesland. Sophie Caroline fik herved som stedmoder for fyrstens søn af 1. ægteskab arveprins Carl Edzard (1716–1744) et medansvar for dennes triste barndom og forkvaklede opdragelse, der skete i en atmosfære af religiøst bigotteri. Carl Edzard er i vor tid blevet beskrevet som "et barn uden barndom, en regent uden magt og uden tilstrækkelig uddannelse"[13].

Dansk intervention

To år før Sophie Carolines bryllup med fyrst Georg Albert var hendes storesøster Sophie Magdalene blevet gift med kronprins Christian (VI). Det ostfrisiske fyrstehus blev således nu i familie med det danske kongehus. Dette øgede Danmarks interesser for det lille fyrstedømme, hvis gode havnemuligheder Danmark længe havde kastet lystne blikke efter. Det var nemlig ikke alene Preussen og Hannover, der var ude efter at erhverve sig Ostfriesland.

Også Oldenborg havde siden middelalderen enten gennem diplomati eller ved militærmagt søgt at erhverve sig landet, men forgæves. Som regerende greve af Oldenborg blandede Frederik IV af Danmark-Norge sig nu i forholdene. Fyrst Georg Albert blev udnævnt til Ridder af Elefanten, og danske tropper blev placeret i landet til "beskyttelse" af fyrstehuset. For yderligere at synliggøre de danske interesserer aflagde kronprins Christian og kronprinsesse Sophie Magdalene i 1728 et besøg i Ostfriesland. Den engelske/hannoveranske konge blev rasende og lod gennem sin gesandt i København Frederik IV forstå, at Ostfriesland var hans og ikke Frederiks IV's interesseområde.

På hollandsk initiativ og med kejserens accept kunne Æblekrigen afsluttes i 1729, hvorefter der udstedtes almindelig amnesti, og forholdene fra før stormfloden i 1717 blev genoprettede.

Sophie Caroline i Danmark

Den 11. juni 1734 døde fyrst Georg Albert, og hans søn af tidligere ægteskab Carl Edzard overtog herefter fyrsteværdigheden.

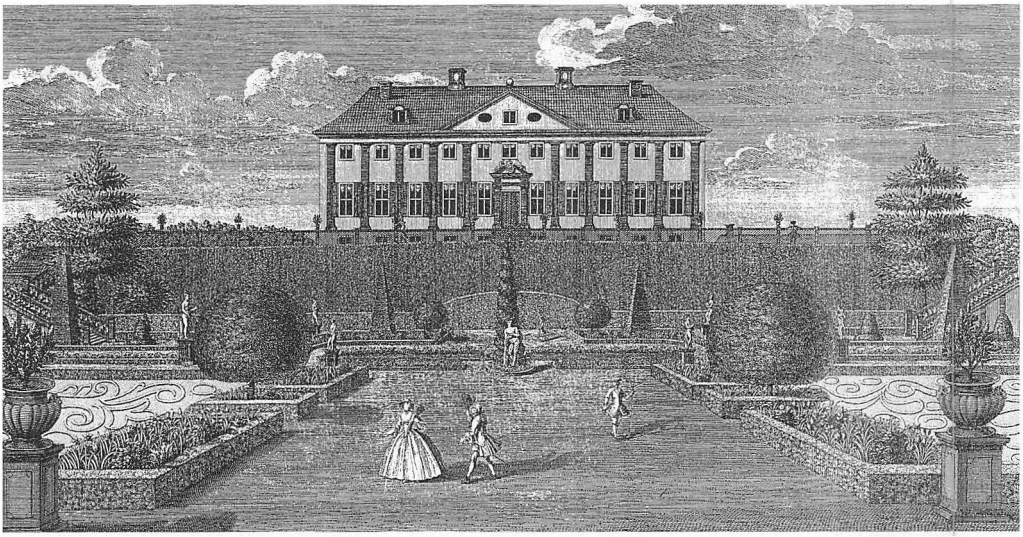

Fig. 14: Sorgenfri Slot, hvor Sophie Caroline boede den første tid i Danmark. Udsnit af kobberstik i Laurids de Thurahs "Den danske Vitruvius" fra 1746-49.

The Royal Palace Sorgenfri, where Princess Sophie Caroline lived when she first came to Denmark. Section of a copper engraving in Laurids de Thurah's "Den danske Vitruvius" from 1746-49.

Carl Edzard blev ved sin fars dødsleje gift med sin stedmoders brordatter, ovennævnte prinsesse Sophie Wilhelmine.

Ved Georg Alberts død i 1734 tog Sophie Caroline til Danmark, hvortil hun var blevet inviteret af sin svoger, nu kong Christian VI. Da hun var uden midler, forærede kongen hende 6000 Rdl., og herudover sikrede han hende en årlig apanage på 16.500 Rdl. samt fri bolig på Sorgenfri Slot (fig. 14). Kongen satte stor pris på sin venlige og efter sigende usnobbede svigerinde, i så høj grad, at dronning Sophie Magdalene blev skinsyg på søsteren. Så skinsyg blev dronningen, at hun bad kongen om at lade "Hendes Durchlauchtighed" rejse. Kongen nøjedes med at sende hende til Fredensborg Slot.

Danmark trækker sig ud

Den 26. maj 1744 døde Carl Edzard i Ostfriesland (hvorvidt han døde en naturlig død, er blevet diskuteret), og med ham uddøde fyrstehuset Cirksena. Først da trak Danmark sine tropper ud af Ostfriesland, hvor man havde holdt en række byer besat.

Frederik den Store af Preussen annekterede nu landet, men Georg II af Hannover gjorde modkrav gældende. Christian VI forsøgte at fortsætte sin faders politik i Ostfriesland og førte ved udenrigsminister J.H.E. Bernstorff en række resultatløse forhandlinger med den hannoveranske regering, officielt repræsenterende sin svigerinde Sophie Carolines interesser.

Ostfriesland blev herefter et af problemerne i Den Preussiske Syvårskrig (1756-1763). Preussen holdt ud trods massiv modstand.

Sophie Caroline på Sorgenfri Slot

Efter Christian VI's død i 1746 blev Sophie Carolines pension nedsat til 8.000 Rdl., og hendes ophold på Fredensborg Slot blev indraget. Til gengæld blev hun nu anvist bolig om vinteren i Prinsens Palæ og om sommeren på Sorgenfri Slot. I 1756 ønskede man atter at indskrænke de kongelige udgifter og

stillede Sorgenfri til salg. Ved at optage lån i slottet "købte" Sophie Caroline nu sit "elskede" Sorgenfri Slot og lod gennem optagelse af yderligere lån dets hovedbygning ved generalbygmester Lauritz de Thurah totalt ombygge[14].

Digterinden

Sine mange år i Danmark tilbragte hun med at skrive religiøse digte, som hun udsendte i 1752 og 1756: „Verschiedene Poesien verfertiget von einer armen Sünderin, die sich Christum zum Führer zur offenen Freystadt erwählen hat" og "Geistliche Gedichte nebst einer Zuschrift an Seine Majestät den König, und an beydenseits Königinnen Maj. in Dännemark etc" (se fig. 15). Disse samlinger rummer dels digte forfattet over udvalgte skriftsteder fra Biblen dels digte for hver af årets dage. Hertil kommer diverse lejlighedsdigte i forbindelse med begivenheder – glædelige og sørgelige – i den kongelige familie.

Sophie Caroline dør

Den 7. juni 1764 døde enkefyrstinden, og der blev påbudt 6 ugers landesorg. Hendes begravelse i Roskilde Domkirke blev pompøs og kom til langt at overgå søsteren dronning Sophie Magdalenes 6 år senere[15].

Efterspil

Sophie Carolines liv her i Danmark fik et par år efter hendes død et mærkeligt efterspil. En kvinde stod frem i København og påstod, at hun var datter af Christian VI – hvem hun lignende – og Sophie Caroline. I 1770 så man sig nødsaget til at nedsætte en kommission, der gennem en læge i Oldenburg fandt frem til, at kvinden havde haft en fortid som skøge i Amsterdam. Hun blev dømt til kagstrygning og brændemærkning, men Christian VII formildede dommen til livsvarig internering i Møens tugthus, hvortil hoffet udredte omkostningerne. Da hun døde i 1804 blev hun ikke, som sædvane var, omtalt som tugthusfange, men derimod som "frøken"[16].

Og hvad skete der med Ostfriesland? Ja det forblev under preussisk styre indtil 1806,

Geiſtliche
Gedichte
nebſt einer Zuſchrift
an Seine Majeſtät den König,
und an
Beyderſeits Königinnen Maj. Maj.
in Dännemark ꝛc. ꝛc.
Zweyte und häufig verbeſſerte Auflage.
Kopenhagen,
Im Verlag der Rothenſchen Buchhandlung, 1756.

Fig. 15: På dette titelblad til en af Sophie Carolines digtsamlinger ses digterinden siddende ved Øresund, klædt i en Jomfru Maria lignende klædning med sin digtsamling i den ene hånd og et krucifiks i den anden. Det Kongelige Bibliotek.

This title page of one of Sophie Caroline's poetry collections shows the poetess sitting by the Sound dressed much like the Virgin Mary, with her poetry collection in one hand and a crucifix in the other.

hvorefter Napoleon ved Freden i Tilsit i 1807 indlemmede landet i Nederlandene. I 1813 inddrog han det direkte under Frankrig. Efter Napoleons nederlag i 1815 blev landet lagt ind under kongeriget Hannover, for atter efter den Preussisk-Østrigske krig i 1866 på ny at blive indlemmet i Preussen. I dag er det en del af forbundsrepublikken Tyskland.

Fyrsteportrætter på herregårdene i Ribe Amt

Portrættet på Sønderskov af Sophie Caroline er i dag det eneste fyrsteportræt fra før år 1800, der ses bevaret fra herregårdene i Ribe Amt. Portrætsamlingerne på Endrupholm og Nørholm var rene familiegallerier[17], og de tidligere danske såvel som udenlandske fyrsteportrætter, der i 16- og 1700-årene muligvis har været på Kærgård og Krogsgård[18], har man ikke længere noget kendskab til.

På Estrup, hos kancellisekretær Friedrich Lautrup (1714-1776), var der indrettet et særligt skilderikabinet med 40 malerier[19], hvoriblandt var mindst fire portrætter af medlemmer af det danske kongehus. Malerisamlingen på Estrup blev imidlertid opløst, formodentlig omkring 1820, da familien Lautrup midlertidigt fraflyttede Estrup, og de fyrstelige portrætter forsvandt fra gården.

Sønderskovportrættets oprindelse

Hvordan portrættet af Sophie Caroline i sin tid er kommet til Sønderskov, kan ikke siges med sikkerhed. Det eneste, vi ved, er, at portrættet på et interiørfotografi fra omkring år 1900 hænger i en af herregårdens stuer.

På det tidspunkt havde herregården været i familien Momsens eje i tre generationer. Det mest nærliggende er at antage, at familien Momsen havde haft portrættet med sig, da de overtog gården i 1805. Der er imidlertid ingen af denne familie eller de med den besvogrede slægter, der kan ses at have haft nogen form for tilhørsforhold til enkefyrstinden.

Herefter kunne der være en formodning om, at portrættet enten fandtes på gården, allerede inden familien Momsen overtog den, eller eventuelt stammer fra en af egnens andre herregårde.

Greve F. C. O. Wedel Jarlsberg

Med henblik på den første formodning er kun en enkelt af Sønderskovs tidligere ejere umiddelbart interessant, såfremt vi forudsætter, at portrættets første ejer på en eller anden måde har haft et tilhørsforhold til fyrstinden.

Fig. 16: Greve Frederik Christian Otto Wedel Jarlsberg (1718-1776). Var det ham, der bragte portrættet af Sophie Caroline til Sønderskov? Foto: Det Kongelige Bibliotek.

Count Frederik Christian Otto Wedel Jarlsberg (1718-1776). Did he bring the portrait of Princess Sophie Caroline to Sønderskov?

I 1775 blev Sønderskov erhvervet af den norske godsejer, general og hvid ridder greve Frederik Christian Otto Wedel Jarlsberg (fig. 16). Her tog greven ophold, og her døde han og hans ægtefælle allerede i løbet af 1776. At fyrstinde Sophie Caroline har kendt greven, må betragtes som givet, da F.C.O. Wedel Jarlsbergs nærmeste familie var Ostfrieslands største majoratsbesiddere[20]. Han var i 1767 blevet benådet med "l'Union Parfaite" og især gennem sin svigermoder Karen Werenskiold (1697-1778), der i årene 1759-1767 var overhofmesterinde hos dronning Juliane Marie, havde han tæt kontakt til hoffet.

Afgørende beviser for, at hans kontakter til hoffet har ført til besiddelsen af fyrstindens portræt, mangler imidlertid. Skifteak-

terne i forbindelse med det Wedel Jarlsbergske bo på Sønderskov, i hvilke portrættet eventuelt kunne have været nævnt, eksisterer ikke længere.

Lautrupperne på Estrup

En anden mulighed er, at portrættet oprindelig har hængt hos familien Lautrup på herregården Estrup, der ligger nogle kilometer nordøst for Sønderskov. Faderen (fig. 17) til den første af Lautrupperne på Estrup var etatsråd og sundtoldsdirektør Hans Christian Lautrup (1673-1750), der både under Frederik IV og Christian VI var ansat ved den kongelige partikulærkasse. De på Estrup ovenfor omtalte kongelige portrætmalerier stammede fra hans bohave. Hans mangeårige nære kontakt til og ubetingende loyalitet mod både Frederik IV og Christian VI gjorde ham velestimeret af den kongelige familie. Hans søn Friedrick Lautrup havde haft Frederik IV som fadder, og ved en anden af hans sønners dåb stod Christian VI, dronning Sophie Magdalene, dronningens (og fyrstinde Sophie Carolines) moder markgrevinde Sophie Christine af Kulmbach Bayreuth samt yderligere et, ikke navngivet, medlem af den kongelige familie som faddere.

På den ene eller den anden måde kan H.C. Lautrups forbindelser til hoffet have ført til, at han kom i besiddelse af enkefyrstindens portræt. Han har muligvis siden inkorporeret det i den skilderisamling, som sønnen Friederick arvede og havde hængende på Estrup. Billedet er så senere, formentlig ved opløsningen af malerisamlingen på Estrup omkring 1820, blevet videregivet til familien Momsen på Sønderskov.

Imidlertid kan heller ikke denne teori understøttes af skifteakter eller andre dokumenter, der nævner fyrstindens portræt.

Som en bibemærkning kan nævnes, at der i den Lautrupske bogsamling på Estrup vides at have været mindst to bøger om frisernes historie, Ubbo Emmius' latinske værk *De Frisia, et Frisiorum Republica, de que cevitatibus, foris et vicis enter Fleurum & visurgim Flumina*, Leyden 1616 samt Enno R. Brennysens "Ostfriesische Historien und Landverfassung", Aurich 1720[21]. Hvem, der i sin tid indførte bøgerne i bogsamlingen, og hvorvidt der er en forbindelse mellem denne interesse for frisernes historie og Sønderskovs portræt af den frisiske fyrstinde, står dog hen i det uvisse[22].

Fig. 17: Etatsråd og sundtoldsdirektør Hans Christian Lautrup havde tætte kontakter til hoffet. Det kan have bragt ham i besiddelse af Sophie Carolines portræt. Foto: Peter Munch Jensen.

Titular Councillor of State and Director of the Sound Customs Hans Christian Lautrup had close contacts to the Danish court. This may have led to possession of the portrait of Princess Sophie Caroline.

Familien Momsen

Endelig er der den mulighed, at portrættets tilstedeværelse på en sydjysk herregård ikke har noget som helst med personlige relationer til hoffet at gøre. En af Momsenfamiliens medlemmer kan teoretisk set have købt det hos en kunsthandler eller helt privat. Der er imidlertid ikke nogen overleveringer om, at der blandt familiens medlemmer skulle have været nogen egentlige kunstsamlere, og slet

ikke nogen med forkærlighed for denne slags portrætter. Bortset fra portrættet af Sophie Caroline samt et portræt af Napoleon Bonaparte, der formodentlig var en billig reproduktion, har vi kun kendskab til, at der har hængt familieportrætter på Sønderskov i familien Momsens tid.

At familien Momsen har haft et billede af den berømte franske kejser hængende er der ikke noget usædvanligt i, hans portræt har hængt i utallige danske hjem gennem tiden. Hvorfor familien skulle erhverve et portræt af den verdenshistorisk såvel som Danmarkshistorisk til sammenligning ret ubetydelige Sophie Caroline, kan vi imidlertid ikke se nogen forklaring på. Med mindre en i Momsenfamilien har haft en særlig interesse for Ostfrieslands historie (som vi har set spillede jo for øvrigt også Napoleon her en rolle) og derigennem er blevet inspireret til at erhverve fyrstindens portræt.

Forhåbentlig dukker der en dag nye oplysninger op, der kan føre os nærmere svaret på, hvordan fyrstinde Sophie Carolines portræt endte på Sønderskov.

Carsten Teilman Hald, født 1941. Cand. jur. Har skrevet "Vestjyske Adelsfolk" og en lang række tidskriftsartikler, blandt andet i Personalhistorisk Tidsskrift" og i "Fra Ribe Amt".

Peter Munch Jensen, født 1960. Cand. mag. i historie og oldtidskundskab fra Københavns Universitet 1997. Derefter projektansættelser i forbindelse med opbygningen af Dansk Sygeplejehistorisk Museum, Kolding samt på museumsarkitekt Lars Haastrups tegnestue i København. Blev i 2000 museumsinspektør på Museet på Sønderskov.

Noter

1. Andersen 1977, s. 59 og s. 111.
2. Andersen 1977, s. 21.
3. Schwenniche, Frietländer 1975 og Hielke 1975.
4. En fortegnelse over ordensmedlemmer findes i: Königlicher Dänischer Hof- und Staats Calender, Altona 1735-1770.
5. Hofmann 1932, s. 68.
6. Hofman 1932, s. 69-70.
7. Jørgensen og Skovgaard 1911, s. 240.
8. Andersen 1977, s. 20 og s. 24, fig. 5.
9. Katalog udarbejdet til udstillingen på Charlottenborg november 1925: "*Udvalg af Museets erhvervelser 1913-1925*", s. 88 (nr. 1855), København 1925.
10. Lund 1895-1903, s. 20.
11. Jævnfør Klopp 1854, s. 321 ff.; Krawitz. 1982, s. 13-70; Dodge. 1978.
12. Wedekind 1808, s. 7.
13. Hielke 1997, s. 57-59.
14. Nystrøm1938, s. 260, 418 m.fl.
15. Prytz 1979, s. 33 ff.
16. Stampe 1807, s. 214-239.
17. Hald 1966, s. 7 ff.
18. Hald 1972, s. 86-101.
19. Kristensen 1968, s.71.
20. Danmarks Adels Årbog 1997-99, s. 521-837.
21. Hald 1988, s. 236.
22. Bøgerne fulgte med, da de sidste Lautrupper på Estrup flyttede fra herregården i 1925. De var begge i efterslægtens eje helt op i vore dage, men blev solgt henholdsvis forsvandt for nogle år siden.

Litteratur

Andersen, Ellen: *Danske dragter – moden i 1700-årene.* København 1977.

Dodge, Walter Phelps: *From Squire to Prince*, Ostfriesen Genealogical Society of America 1978. London 1901.

Hald, Carsten Teilman: *Vestjyske Adelsfolk*, Varde 1966.

Hald, Carsten Teilman: Et vestjysk herregårdsbibliotek. *Fra Ribe Amt 1988*, s. 228-238.

Hald, Carsten Teilman: Wenzel Rothkirch portrætter. *Fra Ribe Amt 1972*, s. 86-101.

Hielke, Martin: artiklen Cirksena *i Biographisches Lexikon für Ostfriesland,* Aurich 1975.

Hielke, Martin: *Biographisches Lexikon für Ostfriesland II*, Aurich 1997.
Hofmann, Friedrich H. Ostfriesische Fürstenbilder aus der Letzen Fürstenzeit. *Jahrbuch der gesellschaft für bildende Kunst und vaterländische Altertümer zu Emden, Emden 1932, s. 45-97.*
Jørgensen, Ellen og Skovgaard, Johanne: *Danske Dronninger – Fortællinger og Karakteristikker*. København 1911.
Klopp, Onno: *Geschichte Ostfrieslands bis 1570*, Osnabrück 1854.
Krawitz, Raimar: *Ostfriesland mit Jewer und Wangerland*, Köln 1982.
Lund, E.F.S.: *Danmarks Malede Portrætter bind III*, København 1895-1903.
Nystrøm, Einer: *Fra Nordsjællands Øresundskyst*, s. 260, 418 med flere, København 1938.
Prytz, Signe: Sorgenfri og dets beboere. *Lyngby-bogen 1979*, s. 33ff.
Frietländer, Ernst: Hausarchiv der familien Cirksena. *Quellen zu Geschichte Oestfrieslands, bind 10.* Aurich 1975.
Schwenniche Detlev: *Europaiske Stamtafeln, bind I, afsnit 3, s. 372-374.*
Stampe, Henrik: *Erklæringer og Breve og Forestillinger General-Prokureur-Embedet vedkommende, bind VI*, København 1807.
Wedekind, Ant. Christ.: *Chronologisches Handbuch der neuen Geschichte 1740-1807*, Luneburg 1808.
Stamtavle over slægten Wedel. *Danmarks Adels Årbog 1997-1999.*

SUMMARY

A portrait of Sophie Caroline of East Friesland at Sønderskov mansion

In the autumn of 2001 a number of items from the time of the Momsen family's ownership (1805-1925) were returned to the Sønderskov estate, now a regional museum. Among the items was an unidentified portrait from the 18th century representing a lady dressed in precious clothes. The donor of the portrait, a grandson of Sønderskov's last squire by the name of Momsen, had inherited the portrait, but did not know who it represented. Nor had he any knowledge as to who initially brought the portrait to Sønderskov.

There was a note at the back of the portrait, saying that it represented a "duchess of Friesland". However, our research has brought us to the conclusion that the correct title should be princess of East Friesland. Two details in the portrait turned out to be useful in identifying the portrait: an insignia of an order on the lady's chest and a white building in the background of the portrait. The order is the Danish court order "de l'Union de parfaite", instituted by queen Sophie Magdalene in 1732. The order is known to have been bestowed upon two princesses of East Friesland: the queen's sister Sophie Caroline, who was the princess of East Friesland from 1723-1734, and the queen's niece Sophie Wilhelmine, princess of east Friesland 1734-44.

Knowing that the former had been living in Denmark from 1734 until her death in 1764, we concentrated mostly on her, trying to find as many other portraits of her as possible. 10 other portraits, which at one time or another have been identified as representing Sophie Caroline, turned up. Identification of these portraits has proven very difficult though. They all lack more trustworthy identification details such as coat of arms, names or titles written on the canvas at the time when the portrait was painted. Furthermore, their earliest provenance is mostly obscure. Consequently, many of the identifications of these portraits have been questioned, and several of them are probably wrong. Though there were two of the portraits that were almost identical with the Sønderskov portrait, we were not altogether content with identifying the Sønderskov portrait merely on the basis of the portraits we had found. The identification was however strengthened by a unique detail in the Sønderskov portrait: the white building in the background. This building is undoubtedly a representation of

The Fredensborg Palace, where Sophie Caroline is known to have lived in 1740-46.

The portrait thus being properly identified, the article also gives an introduction to the background of Sophie Caroline and to the story of her life in Denmark. We also present suggestions as to whom may have been the first to bring the portrait to Sønderskov. These theories involves two persons with contacts to the Danish court: Count F.C.O. Wedel Jarlsberg, who lived at Sønderskov in 1775 until his death 1776, and Titular Councillor of State and Director of the Sound Customs H.C. Lautrup, whose son and heir bought the estate Estrup close to Sønderskov. One of these two men may have been the first owner of the portrait. In the latter case, the portrait has later been sold or given to Sønderskov by one of his descendants.

Christina Rauh, mag.art. i Kunsthistorie

Jens Lund – en næsten ukendt kunstner

Besøger man Vejen Kunstmuseum, vil man i den faste samling støde på en række ejendommelige tegninger og malerier, der vækker undren ved deres psykedeliske udtryk, hvirvlende gestalter og abstrakte formsprog. Disse hippe værker blev ikke skabt i 1960'erne eller 70'erne, som man umiddelbart kunne forledes til at tro, men omkring 1900 af kunstneren Jens Lund (1871-1924). Værkerne hænger således tidsmæssigt fint sammen med museets grundsamling af symbolistisk kunst, bygget op omkring billedhuggeren Niels Hansen Jacobsen (1861-1941), hans hjem, atelier og arbejder. Som et led i museets formidling af samlingen på internettet arbejdes der i øjeblikket på at skabe et særligt afsnit på museets hjemmeside, der præsenterer Jens Lund og hans kunst.

Jens Lund markerede sig tydeligst som tegner, men han udførte også flere malerier og udkast til kunsthåndværk. En del af værkerne samlede han til kunstbøger i storformat. Den første heraf fik titlen *Forvandlede Blomster* og udkom i 1899. Dernæst fulgte *Livets Skove* udgivet i 1901 og *Drømmerens Bog* i 1915. Posthumt udgav Grafisk Selskab en række arbejder i *Udvalgte Tegninger* i 1927. Lund finansierede i høj grad selv sine bogudgivelser, der udkom i forholdsvis små oplag. Den store fortjeneste har der ikke været på dem. En stor arv efter forældrene betød, at Lund livet igennem var økonomisk uafhængig af salg af værker. På denne måde havde Lund frihed til at skabe værker i en egensindig stil og i et omfang, der passede hans temperament. Den økonomiske uaf-

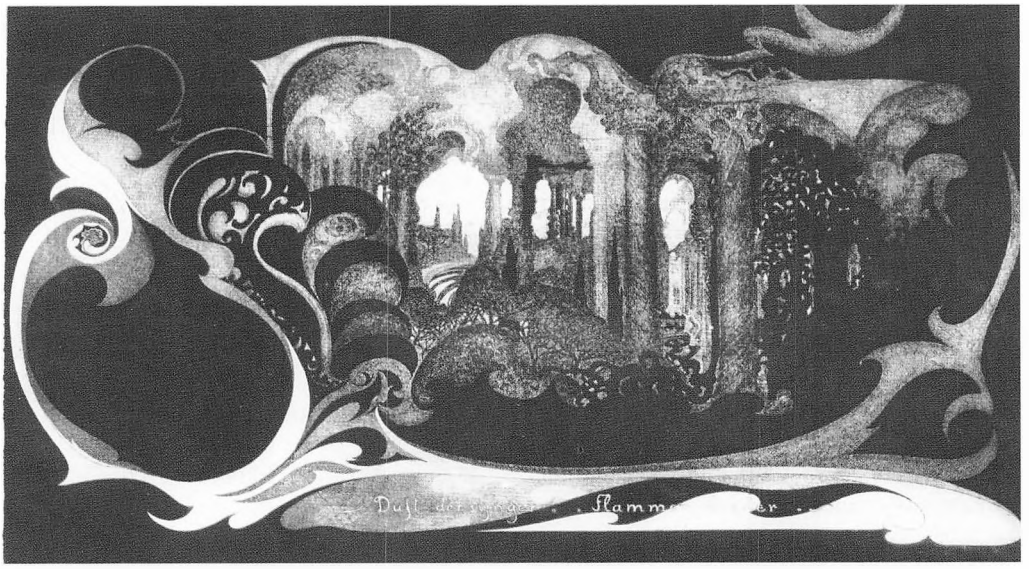

Fig. 1: "Duft, der synger, Flammer, der ler". 1903-04. Pen og tusch. 36,7 x 56,2 cm. Vejen Kunstmuseum inv. 577. Tegningen indgår i bogværket "Drømmerens Bog", udgivet i 1915. Foto: Vejen Kunstmuseum.

"Scent that sing, flames that laugh...". 1903-04. Pen and ink. 36.7 x 56.2 cm. Vejen Art Museum inventory number 577. The drawing was published in 1915 as part of "The Book of the Dreamer".

hængighed betød også, at Lund aldrig solgte sine vigtigste værker, men beholdt dem selv.

Jens Lund-samlingen i Vejen

Efter Jens Lunds død i 1924 blev nogle af disse værker anbragt på Vejen Kunstmuseum. Her indgik Lunds arbejder i en perspektivering af museets grundsamling af Niels Hansen Jacobsens skulpturer. Anbringelsen af en række af Lunds værker i Vejen blev fulgt op af Lunds søster Martine og hans enke Bolette Lund, da de testamenterede alt, hvad der måtte have med Jens Lunds kunstneriske praksis at gøre til museet i Vejen. På denne måde fandt foruden de store værker også diverse forarbejder, rejseskitser, dekorationsudkast, klicheer, prøvetryk samt ikke mindst Lunds nedfældede memoirer *Mindet og Nuet* deres faste plads på Vejen Kunstmuseum. Museet er således det eneste sted i landet, hvor Jens Lunds værker er offentligt tilgængelige.

Den del af Bolette Lunds testamentariske gave, som endnu ikke befandt sig på Vejen Kunstmuseum, overgik efter hendes død hertil i 1942, kort efter Niels Hansen Jacobsens død. Med gaven fulgte en anseelig pengesum, der kunne bruges til indretningen af et rum til udstillingen af værkerne. Desværre led en stor del af materialet dog den kranke skæbne i stedet at blive deponeret på et utæt loft over Skibelundsalens indgang. Orden i tingene skabte kunsthistoriker og grafiker Jørgen Rømer, da han fra 1965-1992 var tilknyttet museet som faglig konsulent. Jens Lunds samling blev da omhyggeligt katalogiseret og malerierne sendt til restaurering, mens Niels Hansen Jacobsens nieces søn, Anders Bruun-Møller, satte tegningerne i passepartout. Rømer forfattede desuden den tekst om Lund, der i 1970 indgik i bestandskataloget over museets værker af tegninger og grafik. Denne artikel har indtil nu fungeret som den mest lødige og aktuelle udlægning af Lunds kunstneriske univers. I 1980 blev der endelig indrettet et rum til ophængning af et udvalg af Lunds arbejder, idet man indrog førstesalen over museets Mindestuer.

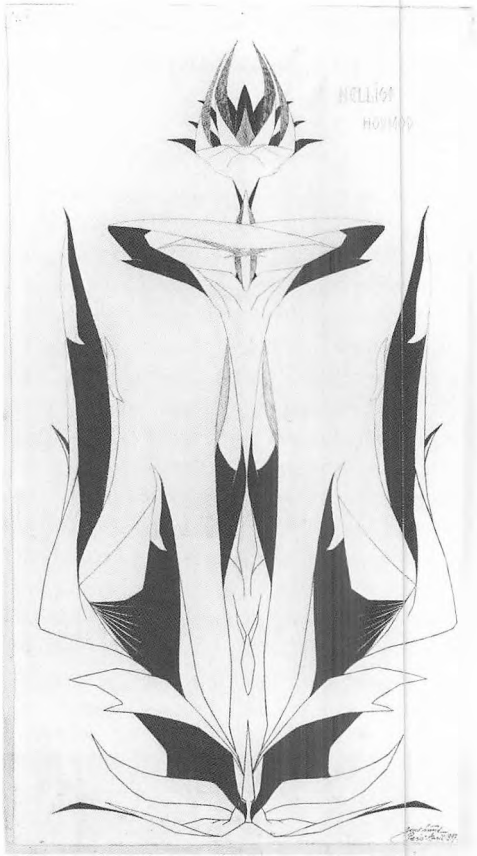

Fig. 2: "Helligt Hovmod". Paris april 1897. Pen og tusch. 45 x 24 cm. Vejen Kunstmuseum inv. 541. Tegningen indgår i Lunds første bogværk "Forvandlede Blomster" fra 1899. Foto: Vejen Kunstmuseum.

"Sacred Pride" Paris April 1897. Pen and ink. 45 x 24 cm. Vejen Art Museum inventory number 541. This drawing is part of the book "Transmuted Flowers" published in 1899.

Siden har Lunds værker fået en central placering i såvel museets Malerisal som i Gallerigangen.

Særligt synlige i bredere kredse har Jens Lunds værker dog ikke været, hvilket blandt andet kan tilskrives museets lidt afsides geografiske placering, men også en manglende faglig promovering. Et vue over hans produktion afslører, at han har været spændt ud mellem to kunstneriske polariteter. På den ene side udviser mange værker en vedhol-

Fig. 3: Axel Hou og Jens Lund. "Tegneren Jens Lund". 1899. Radering og akvatinte. 16 x 17,6 cm. Vejen Kunstmuseum inv. 624. Foto: Vejen Kunstmuseum.

Axel Hou & Jens Lund. "The Draughtsman Jens Lund". 1899. Etching and aquatint. 16 x 17.6 cm. Vejen Art Museum inventory number 624.

dende optagethed af det ornamentale, som blev rendyrket til hans helt egne subjektive og abstrakte arabeskformer. På den anden side finder man i mange senere værker en tendens til en lidt tør naturalisme. Imellem disse yderpunkter ligger en række drømmeagtige tegninger med arkitektoniske rum bygget op af kniplingsagtige strukturer. De tidligste værkers dristighed i udforskningen af såvel ornamentets som det abstraktes potentiale mangler fuldstændigt i Lunds sene produktion, der derfor virker svært forenelig med hans tidligere udtryk. Det er muligvis denne kunstneriske inkonsekvens og noget korte vedholdenhed samt den beskedne position, som tegninger og bogværker generelt indtager i kunstarternes hierarkiske system, der har været med til at begrænse kunsthistoriens interesse for Jens Lunds værker.

Allerede i 1940'erne havde Asger Jorn i

flere artikler påpeget den kulturelle og kunstneriske rolle, som "trekløveret" Jens Lund, Niels Hansen Jacobsen og Johannes Holbek havde spillet for den kunstneriske udvikling – både i deres samtid, men også for futurismen og surrealismen. Jorn havde i starten af i 1960'erne besøgt museet i Vejen og bemærkede om Lunds bedste værker: "ganske vidunderlige ting er der. De skulle udgives i en bog". Dertil mente han: "Der er to grupper, der er mindre væsentlige. Den ene er landskabsstudierne, som ikke er dårlige, og så er der kvindefigurerne, som er uhyre poetiske, men som skulle udgives for sig". Jorn henvendte sig til bestyrelsen for museet i Vejen med opfordring om at gøre mere ud af grundsamlingen, "så Vejen Museum bliver det danske museum for det, man kalder Jugendstilens periode i Danmark"[1]. Foruden at komme med forslag til udgivelser og indkøb af blandt andet værker af Niels Hansen Jacobsens og Jens Lunds nære ven og åndsfælle Johannes Holbek, donerede Jorn de to vaser af Thorvald Bindesbøll, som i dag er en vigtig del af museets keramiksamling. Når museet i dag igen sætter fokus på samlingens grundstamme af Niels Hansen Jacobsen og de kunstnere, der stod i forbindelse med ham, ligger det ikke kun i fin forlængelse af Jorns forslag, men også af Niels Hansen Jacobsens oprindelige tanker omkring museet.

Jens Lund og kontakten til Axel Hou og Niels Hansen Jacobsen

Jens Lund blev født i 1871 i København som søn af kongelig hofsnedker Jens August Lund. Inden han fandt kunsten som livsmål, snuste Lund til så forskellige fag som forstvæsen og jura, før han begyndte på privat tegneundervisning hos Axel Hou (1860-1948) og J. Jensen Egebjerg (1848-1922). Det skulle særligt blive Hou, som fik indflydelse på Jens Lund. Han var i kontakt med flere af tidens unge kunstnere indenfor symbolismen. Blandt andet stod Hou i venskabeligt forhold til Niels Hansen Jacobsen, som han kendte fra studietiden på Kunstakademiet i København.

Niels Hansen Jacobsen og hans hustru Anna Gabriele havde siden 1892 opholdt sig i Paris, bosat i et atelierkompleks på Boulevard Arago nr. 65, hvor Axel Hou havde besøgt dem i 1892. Her malede Hou sin første monumentale skildring af billedhuggeren i sit atelier[2]. Da Jens Lund tog af sted til den franske hovedstad tidligt på efteråret 1896, har Hou sandsynligvis formidlet kontakten til Hansen Jacobsen. Også Lund boede en tid på Boulevard Arago 65[3], hvor cirka 30 kunst-

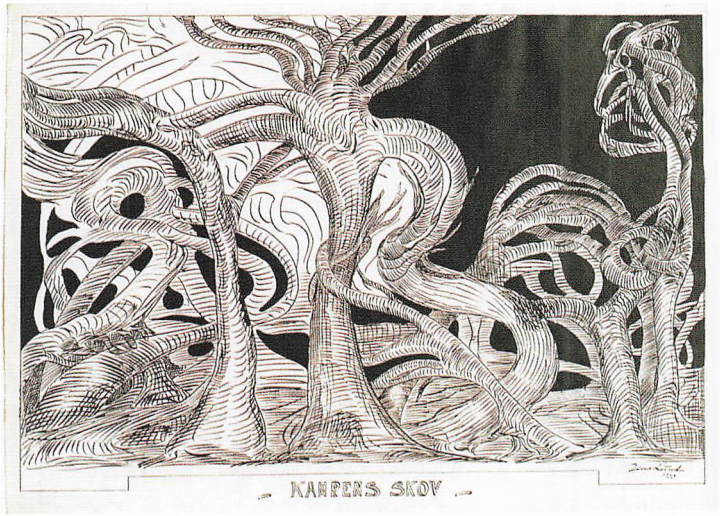

Fig. 4: "Kampens Skov". 1900. Pen og tusch. 51.5 x 69,6 cm. Vejen Kunstmuseum inv. 566. Tegningen er fra bogværket "Livets Skove", udgivet 1901. Foto: Vejen Kunstmuseum.

"The Forest of Fight". 1900. Pen and ink. 51.5 x 69.6 cm. Vejen Art Museum inventory number 566. The drawing is part of the book "The Forest of Life" published in 1901.

nerboliger i løbet af 1890'erne husede en lang række kunstnere fra det parisiske avantgardemiljø. Stedet har uden tvivl været en kilde til inspiration for Lund.

Mange kunstnere mødtes i Hansen Jacobsens hjem, som ofte dannede ramme om selskabelige sammenkomster. Nogle af de personligheder, der færdedes her, var tegneren Johannes Holbek (1872-1903) og billedhuggeren Rudolph Tegner (1873-1950), som begge skulle blive nære venner med Jens Lund.

I Paris blev Jens Lund elev på Académie Julian. Her blev der arbejdet i en traditionel naturalisme side om side med afprøvningen af de nye ideer omkring symbolisme og syntetisme. Jens Lund arbejdede allerede inden ankomsten til Paris med dekorative tegninger i en svungen og suggestiv stil, som dog skulle blive videreudviklet og forfinet i tiden i Paris. Det var her, Lund udførte de fleste af sine abstrakte arabesk-blomster, som blev samlet og udgivet i bogform under titlen *Forvandlede Blomster*, da han vendte tilbage til København i 1899. Året forinden havde han debuteret med tre udkast til smedejernsporte på Salon de Champ du Mars' afdelingen for dekorativ kunst. Hansen Jacobsen var repræsenteret på samme udstilling med et udvalg af sine keramikarbejder ligesom Rudolph Tegner udstillede et par kandelabre.

Lund og den franske art nouveau

Den kunstretning, som gjorde sig gældende i Paris, mens Lund opholdt sig her, var først og fremmest symbolismen, der siden slutningen af 1880'erne havde vokset sig stærk indenfor såvel litteraturen som billedkunsten. Med gruppen Les Nabis, dannet omkring Paul Gauguin, fik kunstretningen et andet aspekt, noget primitivt og eksotisk, hvor de rene farver og deres dekorative effekt spillede en vigtig rolle for værkets udtryk. Udtryk og indhold skulle danne en højere enhed, en syntese – deraf kunstretningens navn syntetisme.

Det dekorative var ikke mindst en afgørende faktor i art nouveau, der med sit særlige organiske udtryk bredte sig som en storm-

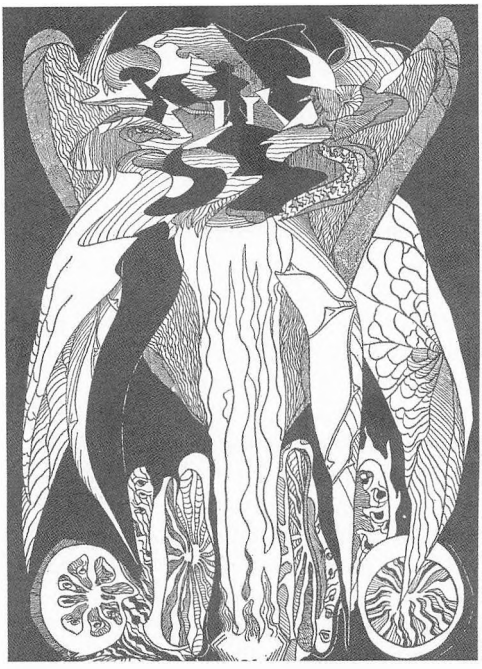

Fig. 5: Komposition. 1900. Pen og tusch. 52,5 x 36,5 cm. Vejen Kunstmuseum inv. 339.

Composition. 1900. Pen and ink. 52.5 x 36.5 cm. Vejen Art Museum inventory number 339.

ild i løbet af 1890'erne. Stilen bliver oftest knyttet sammen med kunsthåndværk og design som for eksempel bogbind, møbler, glas- og keramikarbejder, men også art nouveau-arkitektur blev snart et begreb.

Tidens tanker om foreningen af kunstarterne, ideelt udtrykt i et "Gesamtkunstwerk", affødte en lang række samarbejder mellem kunstnere, arkitekter og kunsthåndværkere. I særlig høj grad var det kunstneren, der gennemsyrede alle arbejdsgangene. Mange kunstnere udførte således ikke kun kunstværker i traditionel forstand, men også dekorative vægudsmykninger, forlæg til glasmosaikker, ja, hele interiører med møbler og paneler blev skabt til for eksempel Siegfried Bings galleri "L'Art Nouveau", som var beliggende på Rue de Provence i Paris. Bing arbejdede begejstret for promoveringen af denne nye stil, som man mener efterhånden

fik sit navn efter galleriet[4]. Her var der konstant skiftende udstillinger af blandt andet Emile Gallés glasarbejder, Majorelles møbler, bogbind af Nancy-kunstnerne Martin og Prouvé samt af Thorvald Bindesbøll udført på Køsters Bogbinderi i København, der senere udførte bogbind for Jens Lund. Desuden var der interiører af den belgiske arkitekt Henry van der Velde og af nabieren Maurice Denis, glasmosaikker af blandt andre Toulouse-Lautrec, Ranson og Vuillard, ligesom der blev arrangeret en udstilling af Edvard Munchs malerier og grafik[5].

I art nouveau'ens stiltræk finder man elementer fra den japanske billedtradition, som med sine flade- og linjevirkninger fornyede den vesteuropæiske tradition for illusorisk dybdevirkning. Art nouveauens gennemgående motiver blev piskens svirpende bevægelse og planterankernes bugtede linjer. De dynamiske former gennemsyrede snart alle formgivningsstadier og medier fra komposition til opbygning og udtryk. Hos Lund var det pennens tilsyneladende tilfældige leg hen over papiret, der synes at have affødt rækken af arabesk-tegninger i hans *Forvandlede Blomster*. Blomsterne spiller igennem deres former op til beskuerens fantasi og indlevelse; "De er at opfatte som Digte i Tegning, et Sidestykke til Komponistens "Sange uden Ord". Ligesom man kan male en vis Stemning i Toner, saaledes forsøges der her (...) at give Tanker og Følelser Udtryk i snirklede Figurer...[6]" – som det blev forklaret i en anmeldelse af Jens Lunds *Forvandlede Blomster*.

Fra Østen hentede man ikke kun en ny visuel æstetik. Det eksotiske og fremmedartede spillede i det hele taget en stor rolle, og ofte blev det asiatiske udtryk kraftigt krydret med motiver hentet fra Mellemøstens og gammeltestamentlige fortællinger, der med de mange forførende og farlige femme fatale-skikkelser blev populære inspirationskilder for europæiske kunstnere.

Også Lund fascineredes af sådanne skikkelser, som man blandt andet ser det i akvarellen af Sakuntala, heltinden fra et gammelt indisk sagn. En fortættet orientalsk stemning finder man desuden i en række tegninger fra omkring 1903-06 af arkitektoniske rum, indhyllede i både dekorative, men også voldsomme, kniplingsagtige strukturer. I disse tegninger sammensmelter de arkitektoniske rum med en vildt voksende og ornamental vegetation til drømmelandskaber – en vegetativ frodighed, som man genkender i art nouveau'ens til tider panteistiske naturfascination med forgængeligheden og genfødslen som hyppigt tilbagevendende motiver.

Fig. 6: "Mon âme voltige sur les parfums..." (Baudelaire). Maj 1901. Tusch og akvarel. 63,7 x 47,5 cm. Vejen Kunstmuseum inv. 342. Foto: Vejen Kunstmuseum.

"My Soul Flies on the Perfumes..." (Baudelaire). May 1901. Ink and watercolour. 63.7 x 47.5 cm. Vejen Art Museum inventory number 342.

De litterære inspirationskilder

Lund viste allerede med sine titelblade til tre kapitler af Georg Brandes' Shakespeare-

monografi og en frontispice til Henrik Ibsens *Brand* – alle fra 1896 – at han var interesseret i samtidens litterære og åndelige udtryk. I Paris fascineredes han af nogle af de betydeligste digtere i tiden. Flere af Lunds værker bærer inskriptioner eller titler, som henviser til faderfiguren for den franske litterære symbolisme, Charles Baudelaire. Den kontroversielle forfatter Joris-Karl Huysmans bizarre verden, som den beskrives i hovedromanen *A Rebours*, spillede ligeledes en vigtig rolle for Lunds fantastiske tegninger, hvor man genfinder flugten ind i sansernes og synæstesiens verden. I Lunds tegninger hersker en lignende beruselse af sanserne, en selvfortabelse ind i fantasiens verden som den, Huysmans hovedfigur "Des Esseintes" forsøgte at fremkalde i sin egen lille, refugiale tilværelse gennem forskellige former for stimuli og artefakter.

Konkret resulterede denne flugt ind i et dybt subjektivt univers, at Lund i en række værker fra perioden omkring 1900 fuldstændigt forlod det forestillende og bevægede sig over i et non-figurativt formsprog – han malede således i realiteten abstrakte billeder lang tid før både Malevitch og Kandinsky. I en lang række fantastiske syner som i tegningerne "Ildkugle" (1899), "Mens Milliarder af Kloder..." (1899) og ikke mindst "Komposition" (1900) har Lund givet den menneskelige fantasi visuel form uden at være bundet af tidens kunstneriske konventioner.

De ornamentale, snirklede former benyttede Lund tillige i en lang række udkast til forskellige dekorative arbejder, herunder også til broderiforlæg. Den smukke akvarel skabt over Baudelaires digt "Mon âme voltige sur le parfum..." (1901) genfinder man som omhyggeligt udarbejdet broderiforlæg med nøjagtige farveangivelser i Lunds mappe med broderiudkast i Vejen Kunstmuseums arkiver – klar til at blive omsat med nål og tråd. Med disse forlæg lagde Lund sig i forlængelse af den danske Skønvirkebevægelse og den tiltagende opmærksomhed mod en kvalitativ og kunstnerisk udvikling af traditionelt håndarbejde. Da han deltog på Charlottenborgs forårsudstilling i 1901, var han således repræsenteret med både maleri, tegning og broderi i form af en kakkelovnsskærm, udført af hustruen Bolette Lund.

Fig. 7: "Dagens Blomst". 1898. Olie på lærred. Illustration til Jens lunds første bogværk "Forvandlede Blomster". 101,5 x 74,5 cm. Vejen Kunstmuseum inv. 67. Foto: Vejen Kunstmuseum.

"The Flower of Day". 1898. Oil on canvas. This painting is part of the book "Transmuted Flowers". 101.5 x 74.5 cm. Vejen Art Museum inventory number 67.

I de senere år forlod Lund i høj grad sine ellers så originale "Fantasiens Fostre", som han selv kaldte dem, for i stedet at koncentrere sig om mere traditionelle motiver som partier fra havnen i Marstal og modelstudier, enkelte gange krydret med figurer fra blandt andet H.C. Andersens eventyr og fortællinger. *Drømmerens Bog* fra 1915 peger med enkelte tegninger tilbage på Lunds tidligste produktion, men indeholder også nye forsøg med teknikker og temaer som raderingerne "Den lille Havfrue", "Agnete og Havmanden" og "Don Quixote". Lund knyttede i sin sene produktion ofte det naturalistiske udtryk sammen med en stille romantisk verden som for eksempel i den store monumen-

Fig. 8: Fra Niels Hansen Jacobsens fotoalbum: Det er Jens Lund i midten og Niels Hansen Jacobsen til højre med en kat på skødet. Foto: Vejen Kunstmuseum.

From Niels Hansen Jacobsen's photo album: Jens Lund is sitting in the middle and Niels Hansen Jacobsen on the right with a cat on his lap.

tal-opgave, udført i 1918 til trælasthandler Harald Simonsens Palæ på Dag Hammerskiolds Allé i København. Her udførte Lund en række vægmalerier i kinesisk stil med gyngende kineserinder, pagoder og papegøjer omgivet af frodige vækster. Foruden denne opgave viste også flere udkast til porcelæn og vignetter, at det dekorative spillede en fortsat vigtig rolle.

Netop karakteren af Lunds samling på Vejen Kunstmuseum – de mange arbejder på papir, udkast, forlæg og bogværker – gør det umuligt at udstille hans ting på en fyldestgørende måde. Dette råder museet nu bod på ved at gøre samlingen af Lunds arbejder tilgængelige via museets hjemmeside. Her vil det blive muligt for alle interesserede at bladre igennem Lunds bøger, at læse hans tekster, at følge i hans fodspor via rejseskitserne, at se de mange tegninger af blomster, arabesker, dekorative udkast, modeller og madonnaer, der af plads- og konserveringshensyn ikke er udstillede. Sidst men ikke mindst vil man kunne hente udførlig information om kunsten og kunstneren bag.

Lund førte et liv uden stor samtidig bevågenhed af offentligheden. Han havde ingen børn, ja ikke engang som Niels Hansen Jacobsen niecer eller nevøer, der kunne bringe nogle af historierne om kunstneren videre til næste generation. Vores viden om Jens Lunds liv og kunst er derfor meget begrænset. Dog har det været muligt at samle en række tråde til rekonstruktionen af hans biografi samt til forståelsen af hans kunst. Denne viden er blandt andet stykket sammen ud fra den samtidige dagbladskritik, undersøgelser i Johannes Holbeks arkiv på Silke-

borg Kunstmuseum, på Rudolph Tegners Museum og arkiv, ud fra Rudolph Tegners memoirer *Mod Lyset,* og sidst men ikke mindst ved at underkaste Jens Lunds efterladte arbejder en nøje vurdering og fortolkning. Det er den samlede viden herfra, der sammen med hans kunst gøres tilgængeligt for alle.

Christina Rauh, født 1974. Mag.art. i kunsthistorie maj 2002. Projektansat ved Vejen Kunstmuseum.

Noter

1. Andersen 1997, s.146-48.
2. Tilhører Vejen Kunstmuseum, inv. 43.
3. Jens Lunds bopæl på Boulevard Arago fremgår af udstillingskataloget til *Salon Champ de Mars*, Paris 1898, hvor også Lund var repræsenteret med enkelte udkast.
4. I flere værker om perioden forklares stilbevægelsens oprindelse som direkte afledt af galleriets navn – eksempelvist i Gerhardus 1969 s. 21, og Madsen 1967, s. 13.
   For en udførlig udredning af begrebet "l'art nouveau" i slutningen af det 19. århundrede i Frankrig, se Silverman 1989, s. 3-9. Hun følger her udtrykket "art nouveau" tilbage til Verdensudstillingen i Paris i 1889, hvor Vicomte Melchior i *Revue des deux mondes* hyldede Eiffeltårnet som symbol på "le monde nouveau".
5. For art nouveau'ens opståen, udbredelse og betydning se Greenhalgh 2000.
6. Fra anmeldelse af Jens Lunds bogværk *Forvandlede Blomster*, bragt i Helsingør Dagblad d. 12. maj 1899

Litteratur

Andersen, Troels: *Asger Jorn. En biografi. Årene 1953-1973*. København 1997.

Gerhardus, Maly and Dietfried: *Symbolism and Art Nouveau*. Oxford 1969.

Greenhalgh, Paul (red.): *Art nouveau 1890-1914*. V&A Publications, London 2000.

Madsen, S. Tschudi: *Art Nouveau*. London 1967.

Silverman, Debora L.: *Art Nouveau in Finde-Siècle France – politics, psychology and Style*. University of Berkeley Press 1989.

SUMMARY

Jens Lund – an almost unknown artist

At the Vejen Art Museum a group of paintings and drawings arouse attention due to their psychedelic appearance, their whirling lines and curves and their abstract form. The largely unknown artist Jens Lund (1871-1924) created these works around 1900. They match the main collection at the Vejen Art Museum concentrating on works by the sculptor Niels Hansen Jacobsen (1861-1941) and his contemporary colleagues. Jens Lund lived in Paris during the years 1896-1899 where he was inspired by Symbolist ideas as well as the new organic outlines of Art Nouveau.

The father of the Symbolist movement, the poet Charles Baudelaire and also the world of Des Esseintes, described in Joris-Carl Huysmans' novel *Against Nature* (1884), were especially major sources of inspiration. Around 1900, in order to express a deeply subjective universe, Jens Lund created an artistic language that was solemnly his own, though he later returned to Naturalism and thereby lost some of his originality. His sister and his widow donated most of Jens Lund's works to the Vejen Art Museum – the only place where his works are on public display. The character of Lund's collection – the many drawings, embroidery designs, sketches and his art books - makes it impossible to exhibit his work satisfyingly. Therefore the museum has now decided to make the Jens Lund collections and information about the artist accessible as part of the museum's Internet site.

Anne Sofie Ejersbo Frederiksen, stud.mag.art.

Ny guide til Niels Hansen Jacobsens værker på Vejen Kirkegård

Kunsthistoriestuderende Anne Sofie Frederiksen har som studieopgave lavet en guide, der kan føre gæster rundt til de gravsten, som billedhuggeren Niels Hansen Jacobsen har udført til opstilling på Vejen Kirkegård. Nu kan man nemt gå til en ellers lidet kendt del af hans virke.

Der bliver vist stor interesse for en guide om gravmonumenter udført af billedhuggeren Niels Hansen Jacobsen (1861-1941). De udtryksfulde monumenter kan opleves ved en tur på Vejen Kirkegård – eventuelt efter et besøg på Vejen Kunstmuseum.

Guiden fortæller om en spændende og forholdsvis ukendt side af Hansen Jacobsens arbejde, der ikke kan udstilles på kunstmuseet, og den bringer derved et supplement til museumsoplevelsen. Idéen kommer fra lederen af Vejen Kunstmuseum, Teresa Nielsen. Hun har i samme anledning andre tiltag på vej omkring den kunst, der ikke kan ses på museet. Blandt andet er der etableret et samarbejde med klubben af amatørfotografer i Vejen omkring en nyfotografering af samtlige af kunstnerens monumenter på kirkegården. Resultatet af dette projekt blev vist på museet den 30. august 2002 til det årlige Natåbent-arrangement.

Guiden til Vejen Kirkegård viser vej til mange af de interessante gravmonumenter, som Hansen Jacobsen skabte i en lang årrække helt frem til sin død i 1941. Af de cirka 180 gravmonumenter, kunstneren vides at have udført ved siden af sit mere kendte skulpturelle virke, er omkring 40 placeret på kirkegården i Vejen. Derfor er det en oplagt mulighed at gå en tur rundt og betragte dem nærmere. Med guiden i hånden kan man indhente baggrundsviden om kunstnerens arbejdsprocesser, om nogle af bestillerne af gravmonumenterne, og man kan læse en beskrivelse af udvalgte gravsten og deres symboler, udsmykninger og inskriptioner.

Fig. 1: På Vejen Kirkegård står den sten, som billedhuggeren Niels Hansen Jacobsen fik til opgave at rejse over Sine og Niels Pihlkjær. Den har en for ham karakteristisk vækstranke, tallene der buer let for neden, men dertil nogle usædvanlig kunstfærdige bogstaver. Foto: Agner Frandsen.

The sculptor Niels Hansen Jacobsen made this tombstone in memory of Sine and Niels Pihlkjær. The plant decoration and the numbers that bend at the bottom are typical of his work, but the lettering is unusually decorative.

Hvis gæsten skulle ønske mere information om Hansen Jacobsens arbejde med gravmonumenter, er der uddybende viden at hente i bogen "Træet i stenen", hvor emnet er grundigt bearbejdet af Agner Frandsen og Lise Buurgaard.

En del af de udtryksfulde gravsten er smykket med organiske slyngningsmønstre, der vokser op over stenenes sider og forlener døden med et symbolsk livsornament. Til uddybning af det symbolske indhold i det dekorative element er myten om Yggdrasil – livstræet i den nordiske mytologi – genfortalt på guidens bagside. Fortællingen illustrerer brugen af træet som udtryk for liv i en nordisk sammenhæng. Det harmonerer godt med kunstnerens originale og stærke ud-

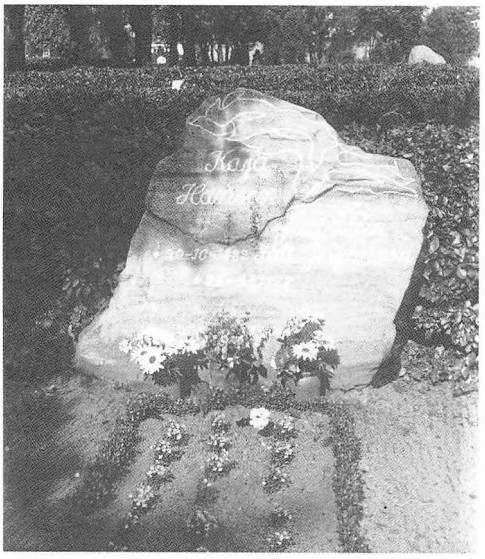

Fig. 2: Fotografiet er formodentlig taget i løbet af sommeren 1928, kort efter Kajas død. Hun var billedhuggeren Niels Hansen Jacobsens anden hustru. Stenen har billedhuggeren selv formgivet med blandt andet sine karakteristiske tal, der buer let for neden. Foran stenen ses tre buketter med friske blomster – de to yderste står i syltekrukker, den midterste i en keramisk krukke, som Hansen Jacobsen selv har lavet. Foto: Fotograf Koch, Vejen.

Presumably the tombstone was photographed during the summer of 1928 – the year Niels Hansen Jacobsen's wife Kaja died. The sculptor himself worked over the stone.

tryksform, der samler trådene fra vores stolte fortid som vikinger og de kunstneriske inspirationer, han fik under sit lange ophold i Paris. Hansen Jacobsen brugte figurer fra den nordiske mytologi og sagnverden i sine skulpturer, han brugte vikingetidens udsmykninger og symboler som materiale for sine ornamenter. Hans tilhugninger viser en respekt og nænsomhed overfor stenens oprindelige form og udtryk af rå naturlighed, som utæmmet samvirker med den smukke ornamentik.

Hansen Jacobsen havde en central rolle i opbygningen af kunstmuseet i Vejen, og han var en kendt person i gadebilledet. De mennesker, der er stedt til hvile under en gravsten udført af kunstneren, har haft direkte eller indirekte forbindelse med ham. Nogle af dem var arkitekter, forretningsfolk og kulturpersonligheder, som også havde deres betydning i og for byen. De udvalgte oplysninger om dem skaber således et tidsbillede af Vejen med afsæt i kunstnerens virke.

Guiden indeholder et interessant men begrænset billedmateriale. Hvis man får lyst til at se flere fotos, kan man på museets hjemmeside bladre gennem dele af Hansen Jacobsens fotoalbum. Modsat alle hans privatpapirer, der blev brændt efter hans død, er der overleveret en større billedsamling. Den vil på sigt blive gjort tilgængelig i sin helhed på hjemmesiden. Det drejer sig blandt andet om en samling gamle glaspladenegativer, der er for følsomme til at ligge fysisk tilgængeligt på museet, men i det abstrakte cyberspace kan enhver få mulighed for at bladre, lede og orientere sig i de skønne gamle billeder. Kirkegårdsguiden vil på sigt også blive tilgængelig i en netversion med fotos af alle relevante gravsten og fra de glaspladenegativer, man har af gravsten.

Interessen for guiden er over al forventning. Der er mange, der har lyst til at gå en tur på kirkegården og betragte de specielle gravsten. Kunstnerens arbejde appellerer bredt, og de lokalhistoriske oplysninger og vinkler, der er knyttet til kunstneren og hans bekendtskabskreds, giver et spændende billede af både kunstneren og byen. Oplysningerne og de gode historier om kunstneren og byen er utallige. Sommeren 2002 vil arbejdet med guiden derfor blive fulgt op af forarbejdet til folderen "I Hansen Jacobsens fodspor" – en fortælling om nogle af de steder og personer i Vejen, der har haft betydning for kunstneren.

Anne Sofie Frederiksen, født 1973. Stud. mag.art. i kunsthistorie ved Aarhus Universitet. Arbejder som omviser på Randers Kunstmuseum.

SUMMARY

New guide to Niels Hansen Jacobsen's works at Vejen Kirkegård

In the course of his long life, the Danish sculptor Niels Hansen Jacobsen (1861-1941) produced some 180 tombstones and funerary monuments. They are to be found in almost all parts of Denmark and especially in Vejen. At the churchyard there are approximately 40 of his very unusual tombstones.

As part of her studies, the art history student Anne Sofie Frederiksen chose to produce a pamphlet giving an introduction to this fairly unknown part of the artist's production. It contains a map of how to get from the Vejen Art Museum (which used to be the sculptor's home) to the churchyard. The different tombstones are noted on the central map, and texts have been added about special stones – selected due to the stories they can tell or for artistic reasons.

The project has also involved the local photo-club. They have photographed most of the tombstones, and these pictures will hopefully appear in an internet version of the pamphlet – enlarged to cover all the stones and with more text.

Yet another project is evolving from the pamphlet idea – a guide to the different monuments and buildings in Vejen that relate to the life and work of Niels Hansen Jacobsen.

Mette Guldberg, museumsinspektør

Kortlægning af kulturhistorien i Vadehavsområdet

I 2000 påbegyndtes det såkaldte Lancewad-projekt, der havde til opgave at kortlægge kulturmiljøet i Vadehavsområdet. Projektet afsluttedes med en rapport op til ministerkonferencen i Esbjerg 2001, og der arbejdes nu på en opfølgning af projektet[1].

I september 1997 blev der afholdt en workshop i Ribe med titlen The Cultural Heritage in The Wadden Sea Region. Anledningen var det forestående ministermøde inden for det trilaterale samarbejde om forvaltningen af Vadehavet. I 1994 havde man vedtaget at

Fig. 1: Det trilaterale kortlægningsområde med diger og sluser indtegnet.

The trilateral mapping area, with dikes and sluices indicated.

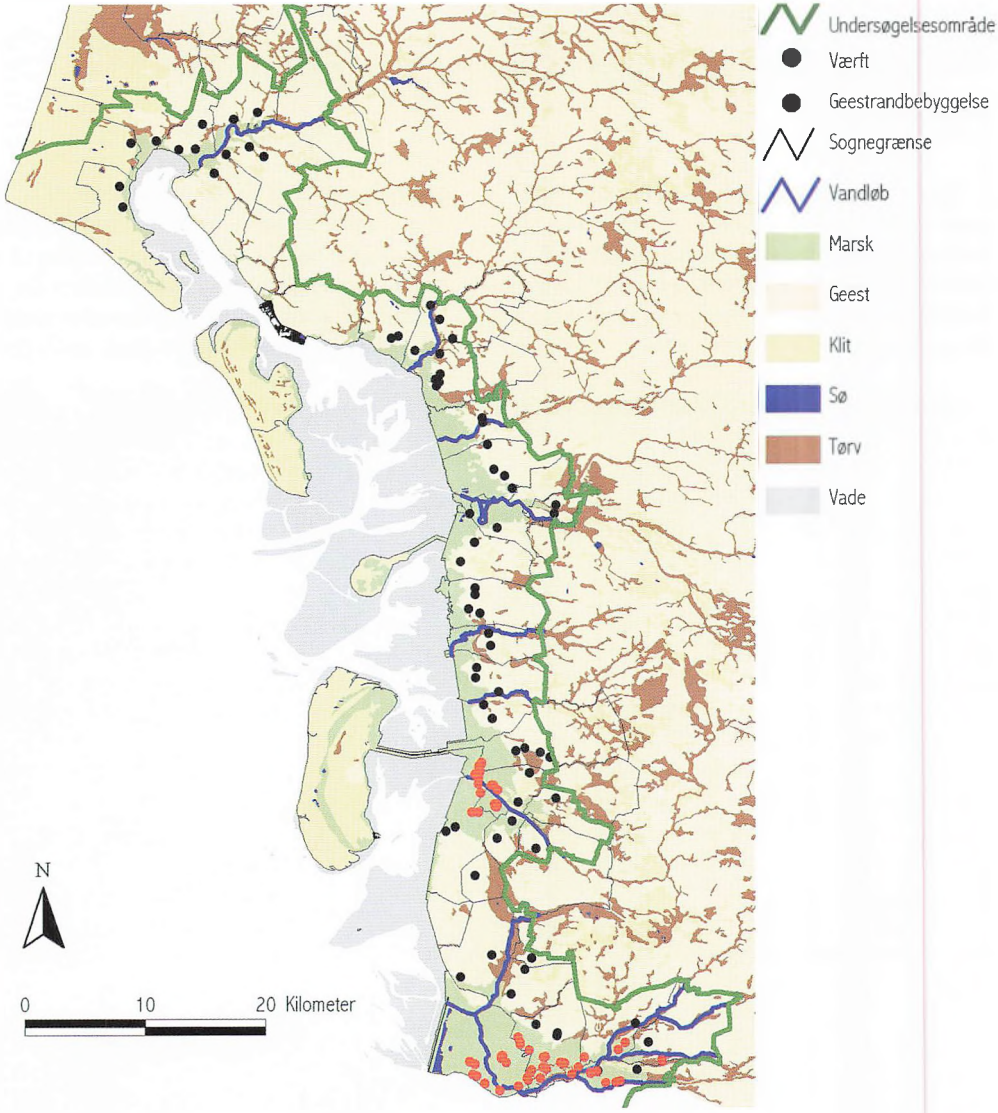

Fig. 2: Det danske kortlægningsområde med værfter og geestrandbebyggelse.

The Danish mapping area, with shipyards and village at the edge of the geest.

inddrage kulturmiljøet i samarbejdet, og formålet med workshoppen var at komme med forslag til, hvordan dette kunne føres ud i livet. Workshoppen anbefalede, at der blev etableret en arbejdsgruppe, der skulle stå for organiseringen af en ensartet kortlægning af kulturmiljøerne i Vadehavsområdet, og denne anbefaling blev bifaldet af ministermødet i 1997. Herefter nedsattes Working Group on Cultural and Landscape Heritage, Wadden Sea Region, for nemheds skyld forkortet Wadcult. I gruppen deltog fra dansk side en repræsentant fra Skov- og Naturstyrelsen, en fra Amternes Fælles Vadehavssamarbejde og

en fra museerne. Efter et par års forberedelse lykkedes det at få projektet etableret inden for rammerne af EUs Nordsøprogram Interreg IIC, som finansierede halvdelen af projektet, mens den anden halvdel blev skaffet i de deltagende lande.

1. januar 2000 kunne det egentlige projekt tage sin begyndelse. Det fik navnet Lancewad, en hollandsk sammentrækning af "Landskab og kulturarv i Vadehavsområdet". Der blev nedsat projektgrupper i Holland, Nedersaksen, Slesvig-Holsten og Danmark, hver med en national koordinator og en GIS-koordinator. Overordnet blev projektet koordineret fra det fælles vadehavssekretariat i Wilhelmshaven.

Grundstammen i projektet var den elektroniske kortlægning af landskabets kulturspor på GIS (Geografisk Informations System). På dansk område blev der foretaget over 3000 registreringer af diger, sluser, værfter, gårde, møller, byer og meget mere. Derudover blev der udført to delprojekter. Det ene var Tønder-Ballum-projektet, der udførtes under ledelse af Haderslev Museum i samarbejde med Tønder Museum, og som blandt andet indebar dannelsen af lokale grupper til indsamling af historiske oplysninger samt en række arkæologiske udgravninger i marsken. Det andet delprojekt var Skov- og Naturstyrelsens marinarkæologiske kortlægning af vrag i Vadehavet, som omfattede både arkivstudier og feltundersøgelser. Desuden samarbejdede det danske projekt med Det Kulturhistoriske Centralregister på Nationalmuseet (DKC), med Ribe og Sønderjyllands Amter samt med de lokale museer. Til at følge den danske del af projektet var nedsat en kontaktgruppe bestående af repræsentanter fra Det rådgivende udvalg for Vadehavet, amterne, amtsmuseumsrådene samt kulturmiljørådene.

Projektet resulterede i en over 300 sider lang rapport[2], som indeholder beskrivelser af hele vadehavsregionens historie samt beskrivelser af de enkelte delområder. Desuden er der en redegørelse for opbygningen af databasen samt eksempler på de tematiske kort, der kan fremstilles ud fra databasen. Rapporten afsluttes med et afsnit om forvaltningen af kulturarven i de tre lande.

Hen mod projektets slutning blev der på linie med Ribe-workshoppen afholdt et symposium i Bad Bederkesa, hvor projektet blev diskuteret, og i oktober 2001 blev projektets resultater forelagt ministrene i det trilaterale samarbejde ved konferencen i Esbjerg. I deklarationen fra mødet[3] anbefalede ministrene, at projektet offentliggøres for et bredere publikum. Desuden udtalte de støtte til et opfølgende projekt inden for rammerne af Interreg IIIB-Nordsøprogrammet med en målsætning om yderligere udvikling og udvidelse af den fælles bevaring og forvaltning af landskabet og kulturarven. Mens det første projekt således for en stor dels vedkommende havde til formål at tilvejebringe viden til opbygningen af en database, vil det kommende projekt altså i højere grad komme til at dreje sig om formidling og forvaltning af kulturarven. Projektet er nu under forberedelse og forventes at tage form i løbet af 2002.

Mette Guldberg, født 1959. Mag. art. i europæisk etnologi, ph.d. i historie. 1990-1994 museumsinspektør ved Ølgod Museum og fra 1994 museumsinspektør ved Fiskeri- og Søfartsmuseet/Center for Maritim og Regional Historie. Formand for Kulturmiljørådet i Ribe Amt. Dansk koordinator for Lancewadprojektet 2000-2001.

Noter

1. En lidt fyldigere omtale af projektet findes i Guldberg og Schacke 2002b. I øvrigt henvises til titlerne på litteraturlisten.
2. Vollmer m.fl. 2001.
3. Esbjerg Declaration 2002.

Litteratur

Esbjerg Declaration. Ministerial Declaration of the 9th Trilateral Governmental Conference on the Protection of the Wadden Sea. Esbjerg, October 31, 2001. Policy

Assessment Report. Common Wadden Sea Secretariat, Wilhelmshaven, Germany 2002.
Glimt 2001. *Mark og Montre* 2001, s. 110.
Guldberg, Mette: Kystkulturmiljø. *Sjæk'len* 1998. Årbog for Fiskeri- og Søfartsmuseet, Saltvandsakvariet i Esbjerg. Esbjerg 1999, s. 68-78.
Guldberg, Mette: Grådyb gennem 500 år. *Sjæk'len* 2000. Årbog for Fiskeri- og Søfartsmuseet. Esbjerg 2001, s. 15-25.
Guldberg, Mette og Adam Schacke: Kulturhistorien i Vadehavsområdet. *Sjæk'len* 2001. Årbog for Fiskeri- og Søfartsmuseet. Esbjerg 2002a, s. 27-47.
Guldberg, Mette og Adam Schacke: Lancewad – kortlægning af kulturhistorien i Vadehavsområdet. *Sønderjyske Museer* 2001. Museumsrådet for Sønderjyllands Amt 2002b, s. 15-22.
Kristensen, Tenna R.: Arkæologiske udgravninger langs den sønderjyske vestkyst. *Sønderjyske Museer* 2001. Museumsrådet for Sønderjyllands Amt 2002, s. 5-14.
Thomsen, Birger: På jagt efter historiske vrag i Vadehavet. *Sjæk'len* 2001. Årbog for Fiskeri- og Søfartsmuseet. Esbjerg 2002, s. 49-57.
Vollmer, M., M. Guldberg, M. Maluck, D. Marrewijk & G. Schlicksbier: *Landscape and Cultural Heritage in the Wadden Sea Region – Project Report.* Wadden Sea. Ecosystem No. 12. Common Wadden Sea Secretariat. Wilhelmshaven, Germany, 2001.
Workshop on The Cultural Hertage in The Wadden Sea Region. Ribe, September 10th-12th 1997. Abstracts and Lectures. The National Forest and Nature Agency, Copenhagen 1997.

SUMMARY

Mapping of Cultural heritage in the Wadden Sea

The article tells in short about the trilateral mapping of the cultural heritage in the Wadden Sea region, the so-called Lancewad project. The mapping was carried out by project teams in the Netherlands, Lower Saxony, Schleswig-Holstein and Denmark, and the results were presented to the ministers conference in Esbjerg 2001. A continuing project focussing on information and management about cultural heritage is now under preparation.

Lene Lund Feveile, museumsinspektør

Leg med Kristine og Rolf

– et formidlingsprojekt på Museet Ribes Vikinger

I perioden februar-marts og juni-oktober 2002 har vi på Museet Ribes Vikinger haft opstillet et legerum for børn, "Leg med Kristine og Rolf". Emnet var middelalder. Målgruppen var de 5-13 årige museumsgæster, primært de såkaldte "frie børn", men legerummet fungerede også som skoleformidling. Målet var at give børn og unge en nemmere tilgang til de permanente udstillinger gennem børnevenlige historier, samt genstande at røre ved.

Museumsgæsternes brug af museerne ændrer hele tiden karakter. Børn og unge er i høj grad omgivet af et samfund, der baserer sig på billedmediet frem for teksten. De senere år har der været meget fokus på børns tilgang til og brug af kulturformidlingen. Børn har brug for kendskab til deres kulturelle arv lige så vel som kendskab til den kultur, de indgår i hver dag. I erkendelse af at børn og unge i dag har en anden tilgang til historien og, at de ofte "drukner" i vores traditionelle udstillingsform, har vi på Den antikvariske Samling gennem en årrække forsøgt at tilbyde udstillinger og aktiviteter, der kunne supplere den eksisterende permanente udstilling om vikingetid og middelalder.

Ideen om at indrette et middelalder-legerum opstod i december 2001. Rammen for projektet var et ledigt særudstillingsrum på første sal af Museet Ribes Vikinger samt en del middelalderdragter, legetøj, spil og andre genstande opbygget gennem de 7 år, som Museet Ribes Vikinger har eksisteret. Rummet skulle formidle selv, det var ikke tanken, at der i hverdagen skulle være en levende formidler til stede. Begrænsningerne var pladsmangel, økonomi og tid/arbejdskraft[1].

De overordnede mål og tanker var at gøre middelalderen nemmere tilgængelig gennem børnevenlige historier samt genstande at røre ved. Gennem leg og "selvopdagelse" skulle børnene få viden om middelalderen, skærpe interessen og lysten til at fordybe sig i den permanente udstilling om middelalderen på Museet Ribes Vikinger.

Rummet var dog ikke kun for børn. Allerhelst ville vi gerne opnå, at børnene fik oplevelsen sammen med de voksne. Børn og voksne skulle opnå en kollektiv viden og fungere som formidlere for hinanden. Rummet skulle gerne opleves som selvformidlende, da der ikke blev arbejdet med en museumsformidlers tilstedeværelse bortset fra i vinterferien.

Som evaluering af projektet blev der gennemført en spørgeundersøgelse i uge 7, hvor 33 børn blev interviewet. Da man ikke kan forvente, at børn af sig selv udfylder skemaer, var interviewformen nødvendig. Spørgeundersøgelsen blev varetaget af en person, der samtidig havde til opgave at observere og aktivere publikum[2].

Ideoplæg og udformning af middelalderrummet

Middelalderbørnene Kristine og Rolf fortalte gennem nogle emner om deres hverdag i middelalderen. Emner som også nutidens børn beskæftiger sig med. Der var valgt fem hovedemner: Fødsel/spædbørns vilkår, klædedragt, middelalderlege, skolegang og mad. Til de valgte emner knyttede sig tekst, spørgsmål og genstande at røre ved samt ekstra staffage i form af tårne at gå op i, spejle at se i etc. Alle genstande anvendt i rummet var kopier eller rekvisitter. Der var ikke nødvendigvis tale om nøjagtige kopier i de originale materialer. Dette har ikke været praktisk muligt, da økonomien ikke var tilstede. Men dragterne kunne tages på, krydderier og klipfisk kunne lugtes til, og spille-

Fig. 1: Kig ind i middelalderlegerummet "Leg med Kristine og Rolf". I forgrunden ses "drengetårnet" med ginen af Rolf foran. Foto: Lene Feveile.

Ein Blick in den Mittelalterspielraum "Spiel mit Kristine und Rolf". Im Vordergrund kann man den "Knabenturm" sehen mit der Büste von Rolf davor.

ne kunne man lege med. Det var meningen, at rummet skulle bruges. (fig. 1)

Selve grundhistorien skulle være læsevenlig for barnet selv (9-13 årige) – fortalt i et sprog, der talte til barnet. Det var nødvendigt, at en voksen læste højt for de mindre børn. Historien skulle indeholde fakta, være fagligt korrekt, men alligevel fortalt som en "god historie" i jeg-form.

Efter historien kommer et "Vidste du…." afsnit. Her var det muligt at komme med korte faktaoplysninger, som ikke nødvendigvis passede i tekstens mere fortællende form. Dette afsnit skulle også signalere, at her talte museumsfolkene – dette var ikke gætterier, men baseret på faglig viden. Til alle afsnittene var knyttet en opgave/gætteleg/multiple choice. Denne opgave fulgtes umiddelbart af svaret.

Eksempel på en af teksterne: *Kristines livretter* (fig. 2).

Jeg kommer en del i borgens køkken, for jeg skal jo lære alt om mad og at føre hus, siger min mor. Det er ikke altid lige sjovt at plukke høns og salte sild.

Lige nu glæder jeg mig til aftensmaden, en af mine livretter er hønsekødssuppe og små tærter med fyld af svinekød, krydret med 6

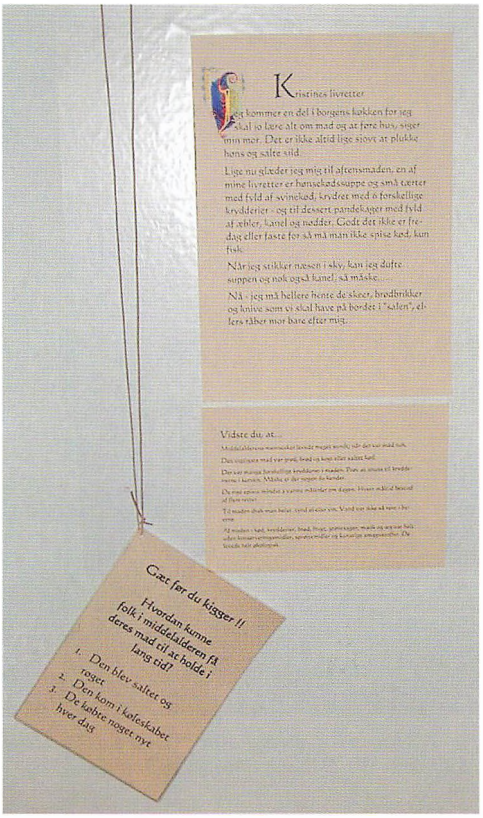

Fig. 2: Eksempel på opsætning af tekst og spørgsmål. Foto: Lene Feveile.

Ein Beispiel für Unterbringung von Text und Fragen.

forskellige krydderier – og til dessert pandekager med fyld af æbler, kanel og nødder. Godt det ikke er fredag eller faste for så må man ikke spise kød, kun fisk.

Når jeg stikker næsen i sky, kan jeg dufte suppen og nok også kanel, så måske.....

Nå – jeg må hellere hente de skeer, brødbrikker og knive, som vi skal have på bordet i "salen", ellers råber mor bare efter mig.

Vidste du, at...

- *Middelalderens mennesker levede meget sundt, når der var mad nok.*
- *Den vigtigste mad var grød, brød og kogt eller saltet kød.*
- *Der var mange forskellige krydderier i maden. Prøv at snuse til krydderierne i kurven. Måske er der nogen du kender.*
- *De rige spiste mindst 2 varme måltider om dagen. Hvert måltid bestod af flere retter.*
- *Til maden drak man helst tynd øl eller vin. Vand var ikke så rent i byerne.*
- *Al maden – kød, krydderier, brød, frugt, grøntsager, mælk og æg var helt uden konserveringsmidler, sprøjtemidler og kunstige smagsstoffer. De levede helt økologisk.*

Gæt før du kigger!!
Hvordan kunne folk i middelalderen få deres mad til at holde i lang tid?

1. Den blev saltet og røget
2. Den kom i køleskabet
3. De købte noget nyt hver dag

Gæt før du kigger!!
Hvad drak middelalderbørn til maden?

1. Vand
2. Mælk
3. Øl

Gæt før du kigger!!
Hvad spiste man med i middelalderen?

Man spiste med kniv og ske. Maden lå på enten en brødbrik eller en trætallerken. Man drak øl af lerkrus.

Gæt før du kigger!!
Hvad er en brødbrik?

1. Små klodser som de små børn legede med
2. En skive tørret brød som man brugte som tallerken.
3. Spillebrikker til dam og mølle

Evaluering af middelalderlegerummet

Hvordan gik det så Kristine og Rolf?

Tiltaget blev mødt med meget stor glæde af både børn og voksne. Målgruppen er så absolut blevet ramt. De enkelte aldersgrupper havde dog en forskellig tilgang til rummet, som kan skitseres på følgende måde:

5-11 årige: udnyttede rummet fuldt ud. De gik straks i gang med at lege og prøve.
10-13 årige: mere reserverede, havde behov for en igangsætter. De var allerede bevidste om, hvilke rammer de bevægede sig i.
13- : opførte sig i deres tilgang meget reserverede.
Voksne: var meget begejstrede, spillede gerne spil og igangsatte børn.

Det var meget positivt at se, hvor godt rummet fungerede for børn og forældre. Det fik dem virkelig i gang sammen. Forældrene var i høj grad blevet til formidlerne via de meget enkle spørgsmål og svar, som umiddelbart gav forældrene en nem viden, de kunne formidle videre.

Der var også stor forskel i drenge og pigers tilgang til et aktivitetsrum. Drenge kaster sig umiddelbart ud i aktiviteterne, fægter med træsværd, går op i tårne, prøver ringbrynjen og legetøjet. Pigerne er mere tøvende. De dage hvor der var en formidler på, havde vi mulighed for at prøve blæk og fjerpen. Det var en klar pigeaktivitet. De ville gerne sidde og nusse med de stille ting. Man skal i høj grad være opmærksom på, at der skal være noget til begge køn, når man planlægger aktivitetsrum eller andre børnetilbud på museer. Man kan ikke bare lave et rum og så tro, at det rammer kønnene lige.

En anden væsentlig del af rummet var historierne. Generelt fungerede teksterne godt. Selvom det mest var de voksne, der brugte teksterne. At personerne Kristine og Rolf fortalte, gjorde det hele mere nærværende – de var tilstede som giner i rummet. Fra min side var teksterne tænkt som en mulighed for at få forældre til at formidle til deres børn. At de fik så meget glæde af dem, havde jeg ikke forestillet mig. De meget enkle spørgsmål viste sig at kunne "klæde" forældrene på, så de kunne besvare børnenes spørgsmål. Spørgsmålene blev igangsættende for historien. Forældrene overtog funktionen som formidlere.

Tredelingen i fiktion, fakta og spørgsmål

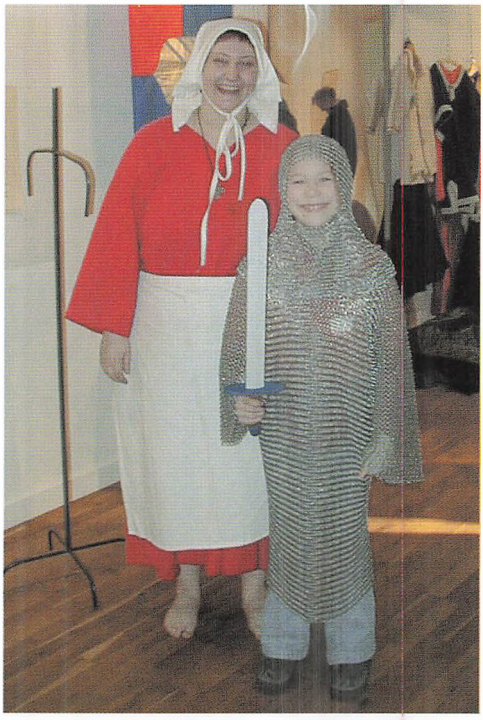

Fig. 3: Seminariestuderende Alice Falk i middelaldertøj og 10-årige Astrid iklædt ringbrynje. Foto: Lene Feveile.

Die Studentin Alice Falk in Mittelalterkleid und die 10-jährige Astrid in Panzer.

fungerede godt, selvom legerummet sagtens kunne bære flere spørgsmål. Teksterne i legerummet var oversat til tysk og engelsk, hvilket er et krav på et museum med ca. 25 - 40% udenlandske gæster. Faktadelen opfyldte mit behov for også at være mere faglig – uden at drukne brugerne i akademisk tekst.

Emnemæssigt har rummet ramt bredt, da de enkelte emner fungerede forskelligt. Spil og lege var umiddelbart nemme at gå til. Alle aldersgrupper gik i gang med snurretoppe, sjippetove, dam og mølle med mere. Der var en lidt større tilbageholdenhed, hvad angår at prøve dragterne. Men de fleste gik i lag med huer og hætter. Ringbrynjen var et must! (fig. 3). Den er anderledes og giver virkelig en oplevelse af middelalder og en synlig, umiddelbar indlæring. Genstandene i lege-

køkkenet brugtes mindst, men det var med til at give helhed og oplevelse. Her kunne man lege med endnu en dimension af sanserne nemlig lugten. Spørgsmålene i køkkenafsnittet var nogen af de mest populære, igen fordi børnene kunne forholde sig til eksempelvis det at drikke øl hver dag i stedet for vand (fig. 4). I afsnittene om skole og spædbørns forhold var der ikke rigtig noget at prøve på samme måde som i de andre afsnit. At prøve at skrive med fjerpen og blæk var meget populært, men vores erfaring viste, at det krævede styring af processen, altså skulle en levende formidler være til stede, for at undgå "graffiti" i resten af legerummet.

Denne erfaring leder over til at omtale, hvordan rummet klarede sig i mødet med børnene og det øvrige publikum. Rent praktisk må man sige, at en sådan "levende" aktivitet kræver meget af vores kustoder med hensyn til oprydning og støjniveau. Genstandende, som indgår, skal generelt også være af en meget god kvalitet. Der er et stort slid. Man må konkludere, at formidling, hvor man giver mulighed for aktivt at være med, eksempelvis røre ved genstande som ringbrynje, tøj og andet, fungerer allerbedst, når der er en "levende" formidler til stede.

At genstandene ikke er historisk korrekte materialer har tilsyneladende ingen betydning for oplevelsen – et træsværd kan man også kæmpe med. Set fra et fagligt synspunkt ville det dog give endnu et plus til rummet, hvis detaljerne kommer med. Det er da også museets langsigtede mål.

Sliddet på rummet antyder allerede kraftigt, at museumsgæsterne går i gang med rummets mange tilbud. Vi har forsøgt med spørgsmål, som indirekte opfordrer til, at man skal røre ved for eksempel dragterne, hvilket gerne skulle stimulere til at tage dragterne på. Et eksempel på et sådan spørgsmål er: Hvor tung er ringbrynjen? Når man først holder ringbrynjen i hånden, er det lettere at tage den på. Det er også vigtigt for selvformidling at et aktivitetsrum bugner af tilbud og ting. Rummet skal være et skatkammer – et sted, hvor man kan gemme sig og prøve. Der skal være små "private" rum – så man ikke føler sig udstillet. Det gælder både for børn, især de ældste grupper, men også for de voksne.

Fig. 4: Teksterne studeres grundigt. Især de voksne har ihærdigt studeret spørgsmål og svar. Foto: Lene Feveile.

Die Texte werden sorgfältig untersucht. Besonders die Erwachsenen studieren mit Eifer die Fragen und Antworten.

Som tidligere nævnt er det stadig det bedste, hvis der er mulighed for, at en levende formidler kan være til stede, specielt hvis man vil have fat i de lidt ældre målgrupper og pigerne, der tilsyneladende har et større behov for en igangsætter. Det øger også chancen for at formidle mere faglighed ind via dialog med museumsgæsterne, ligesom man har den desværre nødvendige opsynsmand. Men det har også vist sig, at rummet godt kan sætte gang i familierne selv, når man bygger informationerne og rammerne rigtigt op. Derved får vi tilsyneladende fat i de "frie børn", dem uden skolelærere.

Men er det kun denne aktive form for vidensopbygning børn vil have? På spørgeskemaet blev børnene yderligere spurgt om, hvad der var godt på museet Ribes Vikinger. Generelt var svaret: "Der hvor man må røre ved noget – middelalderlegerummet, vikingeskibet og skeletterne". En stor del af børnene svarede dog også, at de mange ægte arkæologiske genstande i udstillingen var interessante. Man skal altså ikke undervurdere børnenes interesse for den ægte vare, men være opmærksom på, at nutidens børn gerne vil have historierne fortalt, så de stimulerer alle sanser og dermed styrker deres egen mulighed for kompetenceudvikling. Vi må ikke falde i den grøft, der hedder, at børn bare skal underholdes. De vil sandelig også gerne lære noget og mødes af kvalitet og mennesker, der har noget på hjertet.

Afsluttende kan man sige, at erfaringerne med middelalderlegerummet har været positive. Det er oplagt, at et rum som middelalderlegerummet er meget anvendeligt, historierne og aktiviteterne skal være alsidige for at ramme så mange børn (og voksne) som muligt. De børn, der har været der, drager hjem med en god museumsoplevelse – og mere viden om middelalderen.

Lene Lund Feveile, født 1964. Museumsinspektør ved Den antikvariske Samling. Cand.mag. i Forhistorisk arkæologi og Kunsthistorie, efteruddannet som museumsformidler for børn.

Noter

1. Rummet blev også lavet som afsluttende formidlingsopgave på den nye museumsformidleruddannelse (MFU). En uddannelse støttet af Kulturrådet for børn og gennemført med tre hold på museumshøjskolen. Både Kulturrådet for børn samt MFU afventer, hvorvidt de selv fortsætter i 2003.
2. Spørgeundersøgelsen blev gennemført af 4. års studerende Alice Falk fra Ribe Statsseminarium.

ZUSAMMENFASSUNG
Spiel mit Kristine und Rolf – ein Vermittlungsprojekt auf dem Museet Ribes Vikinger

Im Februar bis März und wider von Juni bis Oktober 2002 hat es auf dem Museet Ribes Vikinger ein Spielraum für Kinder gegeben, namens "Spiel mit Kristine und Rolf". Das Thema umhandelte das Mittelalter. Die Zielgruppe waren die 5- bis 13-jährigen Museumsgäste, die sogenannten "freien Kinder", aber der Raum hat auch als Vermittlung für Schulen funktioniert. Es war der Zweck, den Kindern und Jugendlichen einen leichteren Weg zu den permanenten Ausstellungen zu geben, indem kinderfreundliche Geschichten vorgetragen wurden. Ausserdem konnten die Kinder die Gegenstände berühren. Besonders der Panzer war ein Knüller für sowohl Kinder als Eltern.

Die Erfahrung zeigt, dass die Geschichten und übrige Aktivitäten vielseitig sein sollen, da die Altersgruppen verschiedene Erwartungen zu dem Raum haben. Jungen und Mädchen reagieren auch unterschiedlich auf die Aktivitäten. Wenn wir auf den Museen wünschen, solche Räume zu etablieren, müssen wir uns solcher Unterschiede bewusst sein. Ausserdem sind selbstvermittlende Räume grosser Abnutzung ausgesetzt und sollen, wenn möglich, mit einem Museumsvermittler kombiniert werden. Die Kinder, die dort gewesen sind, ziehen mit einem guten Museumserlebnis nach Hause – mit viel Wissen von dem Mittelalter.

Teresa Nielsen, museumsinspektør

NATÅBENT på Vejen Kunstmuseum

Siden 1997 er det årlige Natåbent-arrangement på Vejen Kunstmuseum gradvist vokset til at blive en af museets vigtigste formidlingstiltag. I år 2002 tog byens fælles tema "De 1000 troldes by" afsæt i billedhuggeren Niels Hansen Jacobsens trold, der har stået i springvandet foran museet siden 1923.

Med et stærkt lokalt engagement, men stridende mod al vanetænkning om hvor kunstmuseer skal ligge, opstod Vejen Kunstmuseum i 1924 i en forholdsvis lille stationsby med 3.750 indbyggere uden stort opland.

Den 31. november 2000 var Vejen Kommunes indbyggertal opgjort til 16.531 – tankevækkende i betragtning af, at museets årligt gæstes af 12-14.000 personer. Denne gruppe er en blanding af udenlandske og især danske udenbys folk, der har sat sig for – fjernt fra hovedstaden – at opsøge dette specialmuseum for dansk kunst omkring 1900, samt et stort udsnit af lokalbefolkningen. Men hvordan kan museet få flest muligt i tale? Her er der, ud over indlæg til den landsdækkende presse, blevet arbejdet meget i lokalområdet. Det har vist sig, at en effektiv vej går gennem børnene, der siden 1994 løbende er blevet inviteret ind – særligt til de

Fig. 1: I aksen foran Vejen Kunstmuseum står Troldespringvandet, der blev indviet af forfatteren Jeppe Aakjær i 1923 – året inden museet blev bygget. Foto: Pernille Klemp.

The Troll Fountain in front of the Vejen Art Museum was inaugurated in 1923 – the year before the museum was built.

årligt tilbagevendende "julekalenderudstillinger" med værker af nulevende billedhuggere. Børnene holder af at komme på museet, der gerne skulle være dem lige så fortroligt som biblioteket. De bringer viden om museet videre til forældre og især bedsteforældre.

En anden, uforudset mulighed for at få lokalbefolkningen i tale, bød sig i 1997, da fænomenet Natåbent blev indført.

Natåbent i Vejen

Natåbent har fra da af i Vejen været en årlig fest. Fra det første år var museet straks en markant del af det store projekt. Her voksede arrangementet snart til en begivenhed på højde med de skiftende udstillinger og arbejdet med formidlingen af den faste samling. Nedenstående tal viser antal gæster, der den pågældende aften er gået gennem museet i tidsrummet fra kl. 19 til 23.

NATÅBENT	*antal gæster*
26.09.1997	578
28.08.1998	1358
03.09.1999 (Keramikfestival)	1381
01.09.2000 (Noahs Ark)	1592
31.08.2001 (I havets klare vand)	2233
30.08.2002 (Trolde)	1650

De mange mennesker, der den aften kommer til byen for at ose, har gjort museet til en obligatorisk del af byrunden. En typisk konstatering fra de mange frivillige hjælpere, der denne aften træder til på museet, har været, at børnene hjemmevante viser vej, mens mange af byens ældre borgere må erkende, at det er første gang, de i deres lange liv vover sig ind på museet. Men det bliver ikke den sidste, for de lover sig selv at vende tilbage ved dagslys.

Natåbent 1999 og 2000

I 1999 stod Natåbent i keramikkens tegn, idet aftenen faldt sammen med museets keramikfestival-weekend i anledning af husets 75-års jubilæum. Det store indslag var ude på Museumspladsen, hvor Ribe-billedhuggeren Ole Videbæk udførte en art milebrænding – en flot, flammende begivenhed midt i sommernatten. Dertil kom Nina Holes afprøvning af forskellige keramiske materialer, keramikstuderendes specialfremstillede festivalstel, der kunne købes med kaffe og kage samt slutteligt indvielsen af den keramiske skiltning fra Vejen station til kunstmuseet. Den er udført af Sorø-keramikerne Hans og Birgitte Börjeson og nedfældet i belægningen.

I 2000 havde museet for første gang et særskilt Natåbent tema. Ved mødet med en tysk 1600-tals bibel på Ølgod Museum med Noahs "originaltegninger" til syndflodsfartøjet, blev Arken emnet. Med udgangspunkt i den gamle bibels smukke illustrationer genskabte den uundværlige, frivillige hjælper, Erik Roest, skibet i modelform. Omegnens skoleelever og børnehaver blev bedt om at levere dyrene til Noahs indsamling. Samtidig blev der på museets hjemmeside opbygget en mængde referencer, som børnene kunne gøre brug af. Responsen var enorm. I udstillingssalen stod til Natåbent hen ved 800 dyr på de lange, bølgende hylder, der førte hen til Noahs Ark. Det blev en dejlig succes og indledningen til et spændende samarbejde med skolerne.

Natåbent 2001

Med afsæt i den pensionerede læge fra Egtved, Ole Findsens fantastiske glasfisk, der var udstillet på Vejen Kunstmuseum i tiden fra den 31. august til den 28. oktober, var Natåbent-emnet i 2001 »I havets klare vand«. Da lykkedes det i 11. time at overtale Handelsstandsforeningen og andre lokale samarbejdspartnere som Vejen Kirke og biblioteket til at gøre emnet fælles for hele byen – endog med dragefisk ophængt som forvarsel ude i rundkørslerne ved indfaldsvejene til byen. Der kom en del vandede kommentarer om, at det da "forhåbentlig ikke alt sammen går i fisk", og biblioteket arrangerede dykkerudstilling under overskriften "Når det går i fisk på museet, kan du dykke ned på biblioteket".

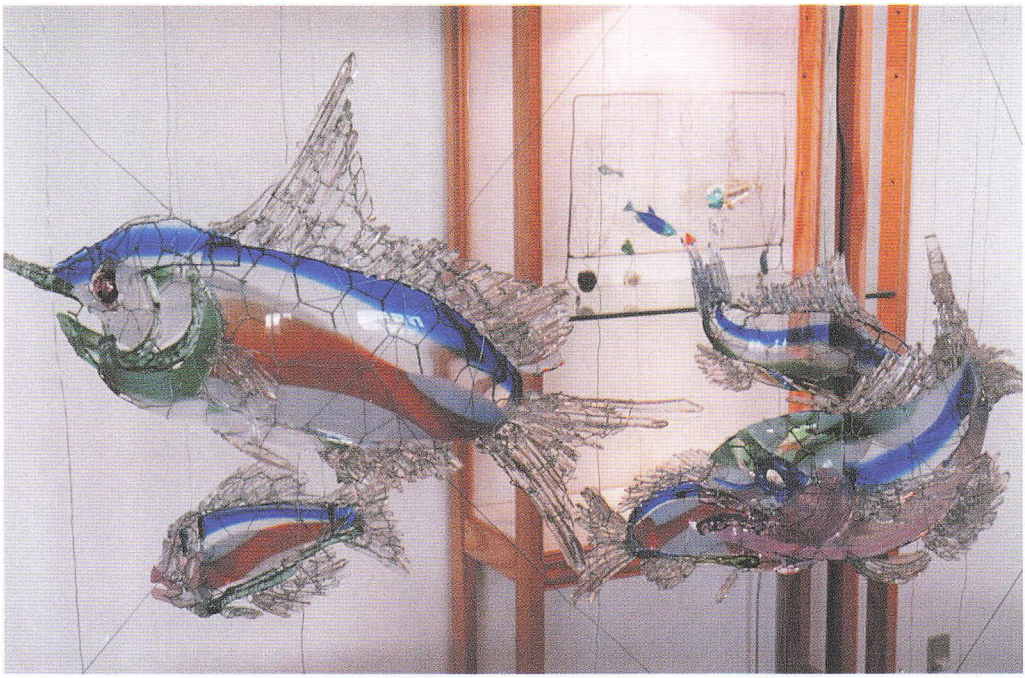

Fig. 2: Mellem Ole Findsens glasfisk, der vistes på Vejen Kunstmuseum til Natåbent 2001, ses i montren ved væggen et af hans tidlige værker, som han har lavet for år tilbage – et akvarium i glasstykker og metaltråd. Foto: Pernille Klemp.

Behind Ole Findsen's glass fish that were on show at the Vejen Art Museum during the night-opening in 2001 stands an aquarium constructed of pieces of glass and metal wire – one of his early pieces made year ago.

Inspireret af Ole Findsens fisk blev Vejen Kommunes børnehave- og skolebørn i god tid opfordret til at tilmelde værker i alle tænkelige størrelser og materialer til en udstilling under titlen "I havets klare vand". Frygten for at modtage alt for mange ensartede værker blev hurtigt gjort til skamme. Det flotte, alsidige resultat, der blev foreviget og fortsat kan studeres på museets hjemmeside, blev et bevis på den fantasi og energi, der findes blandt lærere og elever i området. Til begge museets udstillinger strømmede gæsterne til – ikke blot på selve aftenen, men også i de følgende uger. Det var blevet et frugtbart møde mellem kunstværkerne på museet og elevernes egne forsøg med forskellige materialer.

Natåbent 2002

Efterfølgende var der lagt op til et stort skift. Emnet blev i samspil med Handelsstandsforeningen allerede et år i forvejen lagt fast til at være trolde. Men som noget helt nyt – en slags alternativ erhvervsvejledning – etableredes der, med museet som mellemled, kontakt direkte mellem Vejen Kommunes skole/børnehavebørn og byens handlende. Børnene inviteredes hen i butikkerne for at høre lidt om arbejdet dér, og talte med personalet om, hvordan klassens troldebidrag skulle være. Den 30. august kom Vejen til at stå som "De 1000 troldes by" med trolde som krydderi i 95% af byens forretningsvinduer. Faktisk var det ved en hastig sammentælling nok snarere de 1.300 troldes by! På museet blev troldene centralt placeret takket være scenografen Morten Grue – hvis bedstemor var søster til Vejen Kunstmuseums arkitekt, Niels Ebbesen Grue.

Fig. 3: Scenografen Morten Grues Troldkort Danmark er på forsiden en opfordring til at klikke sig ind på museets internetside med sagn fra mange dele af landet, og på bagsiden kan man i fred og ro læse beretningen om Vejen-troldens historie.

The front of Morten Grue's "Troll map of Denmark" is an invitation to visit the museum's home-page and read some of the many troll stories from different parts of Denmark. Printed on the back is the history of the Vejen-troll.

»Troldhøjen«

Natåbent, fredag den 30. august 2002, gav et mægtigt leben i og omkring Vejen Kunstmuseum. I forlængelse af fællesemnet fremtrylledes i museets Skibelundsal et troldeunivers takket være en stor indsats fra museets personale, en række frivillige hjælpere og ikke mindst scenografen Morten Grue. Han valgte fra starten at alle udstillingens ordkombinationer med trold skulle være uden det formildende e. Der er mere bid i troldhøj end troldehøj, og det samme gælder et troldkort frem for et troldekort.

Alle sejl blev sat i kraft af blandt andet en beredvillig sponsor, der selv trådte til. Trælasten i Vejen spurgte foråret 2002, om der var mulighed for at forbinde virksomhedens 100 års jubilæum med Vejen Kunstmuseums

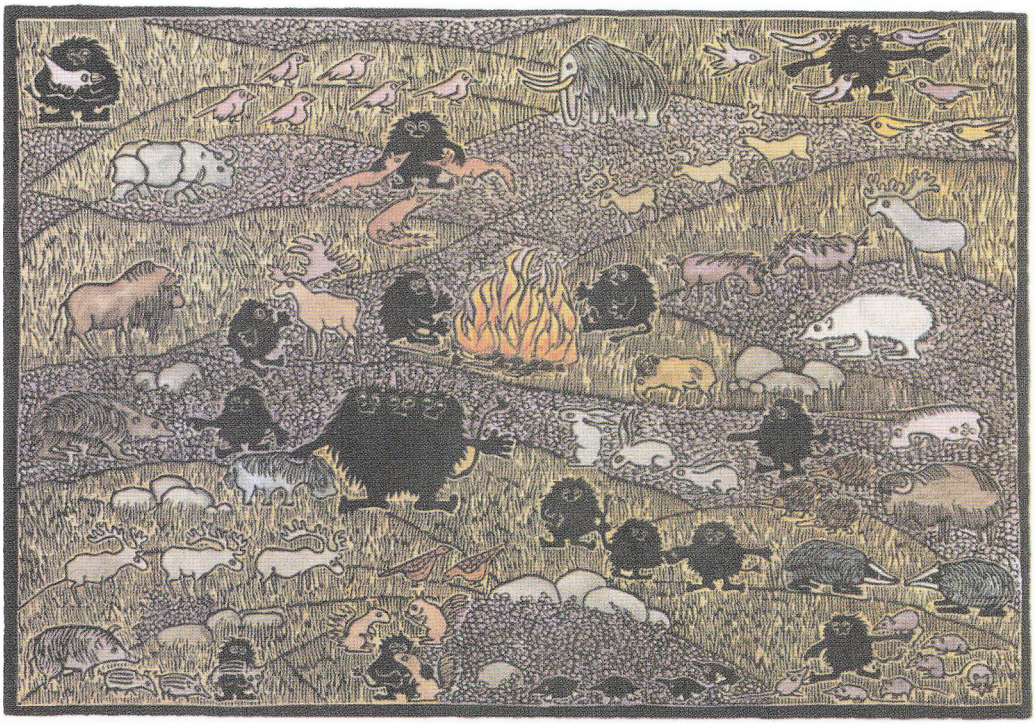

Fig. 4: Birgit Bjerre har brugt det med akvarel farvelagte linoleumstryk, "Troldeliv i Bakkerne" (39 x 57 cm), som forsatspapir til sin bog "Skovtroldens fortællinger", der udkom i 1998.

Birgit Bjerre has used her linocut (decorated with watercolour) called "The troll's life among the hills" (39 x 57 cm) for lining her book "Tales of the Forest Troll" that was published in 1998.

aktiviteter. Grundlæggeren, Niels Petersen, var bedstefar til Pippi-tegneren Ingrid Vang Nyman, som museet præsenterede på en udstilling hen over årsskiftet 2000-2001. At han på Vejen Kirkegård ligger begravet under en af de mange flotte gravsten, som museets hovedperson, billedhuggeren Niels Hansen Jacobsen har hugget, har også lidt at sige om de tætte bånd i den lille stationsby. Helt i forlængelse af Trælastens fødselsdag, hvor der blev inviteret til gratis cirkusforestillinger til glæde for byens borgere, ville Trælasten gerne involvere sig i Natåbent – et tilbud til alle byens borgere på Natåbent aftenen og i de efterfølgende måneder.

Midt i salen skabtes en troldhøj på gloende pæle (4 x 3 x 2 m), hvorunder man blandt puder, en kæmpe troldsok og fluesvampeskamler kunne ligge og læse troldbøger. Rundt i rummet var der blandt andet en "sludretrappe" med kæmpe troldører (kunne opfange al sladder), et skab med lygtemænd, troldtræer og en computer, hvor man kunne klikke sig ind på det landsdækkende net af historier, som museet havde lagt ind bag udstillingens plakat, Troldkort Danmark – se nedenfor. Væsentlig var den omfattende udstilling med værker af danske kunstnere, der hver på sin vis har givet bud på troldenes udseende og dagligliv. Der blev vist værker af bl.a. Herman Stilling, Ib Spang Olsen, Roald Als, Birgit Bjerre, Suzette Skovgaard, H.A. Brendekilde, Niels Hansen Jacobsen og en del flere.

I troldudstillingen spillede Herman Stillings værker en ganske særlig rolle. Allerede i 1992 blev han – som specialist i trolde – knyttet til Vejen, idet han hos DSB fik til opgave, at udsmykke det IC3 tog, der blev adopteret af byen og fik navn efter Niels Hansen Jacobsen. Efter aftale med hans enke, Birgitte Stilling, blev et udvalg af hans trold-træsnit kopieret op i over én meters højde, monteret på karton og skåret fri af deres baggrund. Disse figurer blev udstillet i en teaterkulisse, der var skabt på baggrund af et gammelt, tredimensionelt julekort. Om det havde Herman Stilling sagt, at sådan et sted kunne hans trolde godt leve, og det kom de til på Vejen Kunstmuseum i perioden fra den 30. august til den 10. november 2002.

Troldkort Danmark

Under de indledende drøftelser om Troldhøjen lancerede Morten Grue den geniale idé at udforme plakaten som et Troldkort Danmark – selvfølgelig med Vejen som naturlig hovedstad, og Hansen Jacobsens trold som konge. Troldsagn findes i alle egne af Danmark. Der blev foretaget et udvalg, og de blev plottet ind på kortet/plakaten. Men der var ikke plads til historiernes mange ord. Idéen voksede derfor videre til et stort, nyt afsnit på museets hjemmeside. Dér vil fremover enhver trold-interesseret kunne klikke sig fra troldkortet ind til:

- omkring 40 eventyr om troldsteder i Danmark
- en base med oplysninger om et stort udvalg af danske troldsteder
- en introduktion til karakteristiske troldsagn
- et udvalg af danske eventyr om trolde (blandt andet H.C. Andersen)
- en litteraturliste om trolde inddelt i henholdsvis gode historier om trolde og litteratur om trolde som fænomen
- muligheden for at 'bladre' i Birgit Bjerres tre fortryllende billedbøger om troldene fra Lerbjergskoven (udsolgt fra forlaget Høst og Søn)

Fig. 5: I 1912 udstillede billedhuggeren Niels Hansen Jacobsen – til hvem man byggede Vejen Kunstmuseum – stentøjsfiguren "Trold, der hører Kirkeklokker". Den tilhører museet og har inventarnummer 661. Foto: Pernille Klemp.

In 1912 the Danish sculptor Niels Hansen Jacobsen – for whom the Vejen Art Museum was built – exhibited the stoneware sculpture called "A Troll Hearing Churchbells". It belongs to the museum.

Slutteligt vil det forhåbentlig også være muligt at gå ind på "Tjek din troldviden" – en quiz for børn og troldinteresserede sjæle. Den blev ikke klar til Natåbent, men der er ikke noget til hinder for, at dele af troldhjemmesiden etableres efterfølgende, for den er kommet for at blive ... og for at vokse videre. Skulle en af læserne have noget godt troldstof, modtager museet gerne en melding på adressen: museum@vejenkommune.dk, ved helt almindelig post eller pr. telefon.

Lidt om trolde

Udgangspunktet for hele projektet er Niels Hansen Jacobsens berømte skulptur "En Trold, der vejrer Kristenkød". Den blev til i

1896, og står nu opstillet tre steder i Danmark; centralt i springvandet foran Vejen Kunstmuseum, midt i København i haven bag Glyptoteket samt på lur ved Jesuskirken i Valby. I det daglige møde med sådan et væsen begynder man at samle troldstof.

Trolde fortælles der mange historier om. Ofte kan det være svært at skelne disse særlige væsener fra deres slægtninge som nisserne, heksene, bjergfolkene og kæmperne. De har da også en del vandresagn til fælles. Troldene var yndet stof for kunstnerne i 1880'erne og 90'erne – måske de ved årtusindeskiftet, 2000, godt understøttet af den massive interesse for fantasi-genren, står foran deres renæssance. I forbindelse med udstillingsforberedelserne blev der i alt fald fra flere sider sagt noget i stil med: "Ja, dem har vi brug for i denne tid – lad dem atter dukke op."

Troldene giver frit spil for fantasien. I den ene fortælling er trolden dum, ond og ubehagelig. I en anden er han den, der giver rige gaver, hjælper med at bygge kirken eller sætter ind i det afgørende øjeblik. Troldene er egentlig som menneskene både gode og onde. Men dertil har de mange særlige evner og egenskaber, der adskiller dem stærkt fra et helt almindeligt menneske. Mon alle læserne er klar over, at:

- Trolde lever mange forskellige steder, men særligt i bakker/gravhøje og skove.
- Trolde tåler ikke at høre kirkeklokker. Lyden irriterer dem i den grad, at de gør noget ved det. De vælter kirker, søger at begrave dem, eller kaster sten efter dem.
- Trolde kan ikke tåle sollys. Hvis de rammes af solens stråler bliver de til sten.
- Trolde kan 'fare i flint'. Det vil sige, at de bliver så rasende, at de splintres og bliver til flinteskærver.
- Trolde bliver meget gamle. Ofte er de unge trolde 'blot' et par hundrede år gamle, mens de ældste ofte er over 1000 år.
- Trolde giver god betaling. Hjælper man en trold ordentlig, kan man være sikker på en ordentlig belønning. Det er ikke sikkert pengene straks er i hus. Får man af trolden en håndfuld krummer, skæl eller potteskår, skal man tage vare på dem. Hjemme i stuen falder de højst sandsynlig ud af hænderne som guld- eller sølvpenge.
- Trolde er meget stærke. De kan rive kirker ned, kaste anseelige stenmasser og slæbe store mængder sand.

Fig. 6: Ved Natåbent 2002 kunne man på Museumspladsen møde Susanne Whittingham, der har flettet et par siddepuder og en "Pindsvinekurv", der kan ses i publikumsrummet på museet. Foto: Kaj Bruun.

During the night-opening 2002 it was possible to meet Susanne Whittingham who has made two cushions and a "hedgehog-basket" for the guest's room at the Vejen Art Museum.

Fig. 7: Museums- og Kunstforeningen for Vejen og Omegn stod ved Natåbent 2002 for et malerværksted, hvor alle der havde lyst, kunne bidrage med skildringen af en trold. Foto Kaj Bruun.

During the night-opening 2002 "the friends of the Vejen Art Museum" organized a large painting where all guests were free to add a troll-painting.

- Trolde er dog ikke ret store. De er ikke frygtindgydende af størrelse, men snarere af udseende. De har store ører, hænder og fødder, samt den obligatoriske hale. Dér findes troldens forstand, følelser og styrke.
- Trolde har magiske kræfter. De kan gøre ting usynlige og kan opfylde de særeste ønsker og løse selv de sværeste opgaver, som når de hjælper mennesker med at nå det umulige.
- Trolde kan ikke tåle at se kors. Vil man have noget i fred for trolde, skal man blot dekorere det med korsets tegn.
- Trolde kan ikke sætte over rindende vand. Kan man springe over en bæk, er man i sikkerhed.

Scenen, udstillinger og værksteder

Natåbent afrundedes med en mængde aktiviteter på Museumspladsen, hvor adskillige tusinde gæster passerede i aftenens løb. Traditionen tro var der serveringstelt samt scenen, hvor Rytmisk Musik Vejen styrede lys, lyd og et alsidig program med lokal optræden. Linda Klitmøller viste en udstilling om Trolden som "logo" for Vejen. Og i Skulptursalen på museet var der en præsentation af et udvalg af Vejen Fotoklubs fotograferinger af Hansen Jacobsens gravsten på Vejen Kirkegård.

På grundlag af tilbagemeldinger fra sidste års arrangement var der etableret værksteder, hvor man kunne afprøve materialer, eller følge værkers tilbliven. Keramikeren Randi Platz fra Malt havde sagt ja til at stå for et raku-værksted, hvor alle interesserede kunne dekorere, brænde og hjemtage små keramiske skåle. Susanne Whittingham fra Assens, der har lavet siddepuder til museets børnehjørne, kom den aften til Vejen for at vise sine usædvanlige flettede værker, der er lavet af de samme plastspændbånd, som bruges omkring pakker og paller. En enkelt af hendes kurve kan ses i Publikumsrummet på Vejen Kunstmuseum. Kunstforeningen i Vejen lavede en stand, hvor man kunne afprøve sine evner som maler – værket vistes siden på Vejen Bibliotek. Helt andre evner skulle man bruge hos de grønne spejdere fra Læborg, der stillede med pæleklatring som udfordring. På en afspærret strækning kunne man hos Vejen Bueskytteforening forsøge sig som Robin Hood, og mange opdagede, at det ikke nødvendigvis var så let, som det så ud til at være!

Teresa Nielsen, mag.art. i kunsthistorie fra Københavns Universitet 1995. Har siden 1994 været leder af Vejen Kunstmuseum.

SUMMARY

Night-opening at Vejen Kunstmuseum

Since 1997 there has been a yearly "night-opening" (from 7 – 11 p.m.) in Vejen. Right from the word "go" the museum was a vital part of this very special evening.

With well over a thousand visitors that evening, it has become one of the important activities at the museum. Gradually, it has been possible to arrange a yearly theme – in 2001 it was fish and in 2002 the title was: The town of the thousand trolls. The subject was based on the Danish sculptor Niels Hansen Jacobsen's troll, which is placed centrally in the fountain in front of the Vejen Art Museum. The museum's contribution to the night-opening 2002 was an exhibition put together by the scenographer Morten Grue. There were works of art showing many different Danish artist's versions of what trolls look like - and there were "stage sets" such as a troll-mound (they are said to live in barrows - the ancient burial mounds). Morten Grue turned the exhibition poster into a map of Denmark and marked some of the places with tales of trolls. As there was not enough room to write all the stories, the museum's homepage address was noted. There, anyone who can read Danish and is interested in trolls can read troll stories from different parts of Denmark. Printed on the back of the poster is the history of Niels Hansen Jacobsen's Vejen Troll.

Søren Manøe, pensioneret museumsleder

Nogle sydvestjyske dyrefolde

Rundt omkring i Sydvestjylland finder man på hedearealer og i plantager cirkulære eller rektangulære digeanlæg, der kan tolkes som dyrefolde, hvor fårehyrder og studedrivere har kunnet samle deres dyr for natten.

I 2001 har Ribe Amts Museumsråd finansieret en registrering af de dyrefolde, som endnu er bevaret, og der er samtidig indsamlet oplysninger om nu forsvundne folde. Registreringsmaterialet opbevares fremover i Amtsmuseumsrådets arkiv og hos amtets museer. En kopi er tilstillet Ribe Amt samt Skov- og Naturstyrelsen. Denne artikel er tænkt som en præsentation af anlægstyper suppleret med oplysninger om forsvundne anlæg, samt de oplysninger vi i øvrigt har om foldene og deres anvendelse.

Gennem min tidligere museumsvirksomhed ved museerne i Varde og Ølgod er jeg adskillige gange stødt på dyrefolde, som i dag kun udgør et fåtal af de mange anlæg, som har været anlagt på de sydvestjyske heder.

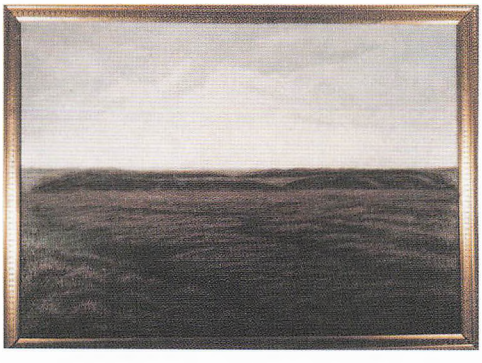

Fig. 1: Dyrefold på Sønder Vosborg Hede, 1915. Maleri af M.P. Madsen, Ulfborg. Varde Museum museumsnr. V2854.

Tierpferch auf Sønder Vosborg Heide 1915. Gemälde von M.P. Madsen.

Under forarbejdet til undersøgelsen og registreringen skete der henvendelser til relevante institutioner og museer om eventuel materiale, der kunne belyse dyrefoldenes udformning og placering. Endvidere blev der efterlyst ældre optegnelser om emnet. Svarene på disse henvendelser gav et nedslående resultat. Antagelig er dyrefoldene gået så tidligt af brug, at der i dag kun findes sporadiske, skriftlige oplysninger om dem, eller også har de ikke været historisk interessante, hvorfor meget i det efterfølgende bygger på formodninger og antagelser. Når materialet alligevel præsenteres med de omtalte usikkerhedsmomenter, er det for at gøre opmærksom på emnet/problemet samt opfordre andre til at tage dette emne op.

Foldenes udformning og placering

Generelt kan man inddele foldene i tre grupper: Ringanlæggene, de mindre, rektangulære anlæg og anlæg af andre former. De markerer sig alle som digeanlæg, opbygget af hede- eller græstørv. Når digerne i dag kun fremtræder svagt i terrænet i ca. ½ m højde og ikke synes at kunne holde en dyreflok samlet, må det erindres, at der er tale om digeanlæg bygget af et stærkt humusholdigt materiale, der igennem to-tre hundrede år eller længere har været udsat for vind og væde og derved er sunket sammen fra antagelig 1½ m højde. H. K. Kristensen nævner i sin bog om Outrup Sogn, at "helt inddigede enge og fenner kaldtes løkker. Når diget var rejst, skulle det nå til hagen på en mand"[1]. Mon ikke også dette har været gældende for digerne omkring dyrefoldene?

I dag ligger de bevarede folde i øde områder langt fra landsbyer og tæt bebyggelse. Vi må som nævnt formode, at det kun er en lille del, der er bevaret, og at de ligger på de i dag for landbruget mindst interessante jorder.

Fig. 2: Luftfoto af diverse anlæg ved Henne Mølleå. Her ses to cirkulære (1 og 2) og et rektangulært anlæg (3). Desuden et digeafgrænset anlæg (4) og et digestykke (5). Nr. 6 er ikke en dyrefold, men en anden type anlæg. Foto: DDO CopyRight COWI.

Luftfoto von diversen Anlagen an Henne Mölleå. Hier kann man kreisförmige (1 und 2) und eine rechteckige Anlage (3) sehen. Ausserdem eine Anlage, von Deichen eingerahmt (4) und ein Stück von einem Deich (5). Nummer 6 ist kein Tierpferch, sondern ein anderer Typ von Anlage.

Fig. 3: Cirkulær dyrefold nær Hjortlund Sø ved Filskov. Folden ses fra nordøst med indgangen i forgrunden. Hjortlund Sø skimtes mellem træerne i baggrunden. Foto: Søren Manøe.

Kreisförmiger Pferch in der Nähe von Hjortlund Sø bei Filskov. Der Pferch wird von Nordosten gesehen mit Eingang in dem Vordergrund. In dem Hintergrund zwischen den Bäumen ahnt man Hjortlund Sø.

Meget tyder på, at de har fungeret for én eller flere gårde, måske en fælles fold for et ejerlav eller landsby. De var placeret på landsbyens overdrev, de vidtstrakte heder, der kunne give føde til nøjsomme hedefår.

Nogle af de større anlæg ligger placeret tæt på større færdselsårer, for eksempel rester af et dige ved Lyne Kro, et inddiget område ved Sækbæk Kro og et ved Blaksmark Kro nord for Varde, hvilket lader formode, at de kan have tjent som tilholdssted for overnattende stude på deres drift til de nordtyske markeder eller til udskibning ved Hjerting eller Hviding Nakke. Et stort, ringformet anlæg sydvest for Henne Kirkeby samt et stort inddiget område, som på gamle matrikelkort kaldes Henne Mølles Toft, men som i folkemunde benævnes studefennen, lader formode, at der kan have været en studedrivervej fra engene ved Ringkøbing Fjord sydover ned langs Vestkysten vest om Filsø med rasteplads ved Henne Mølle. Her må der formodes at have været gæsteri, der kunne give ophold for driverne på deres vej til Hjerting, måske tidligere Sønderside, hvor studene kunne udskibes. Henne Mølle var en søgt og vigtig mølle, som for eksempel i 1683 betjente ikke mindre end 214 gårde og 21 huse indenfor en afstand af 3 mil[2]. Stednavne som Oksbøl (Oxebuel) og Oksby (Oxeby) kan måske understøtte en teori om en vestlig studevej.

I 1617 fik Varde tilladelse til direkte studeudskibning. Tidligere måtte Vardeskibene hente studene i Ribe og sejle dem til Holland, som var Vestjyllands helt store handelspartner i 1600-1700 tallet. Nu kunne Vardekøbmændene udskibe dem fra Hjerting, som var Vardes ladeplads[3]. I perioden 1671-1698 blev der fra Hjerting udskibet ikke færre end 21.409 stude til Holland ifølge byens toldregnskaber. Året 1686 topper med 2.322 stk. mod 64 i 1673[4]. I 1696 udskibes fra Ribe 11.166 stude til Holland[5].

Mange af disse stude kan være kommet helt fra Limfjordsegnene ad den vigtige drivervej fra Lemvig over Skjern til Varde og videre til Hjerting eller Ribe. Andre kan som nævnt være kommet fra Ringkøbing Fjords store enge ned over Henne Mølle til Hjerting. Fra 1770-1825 forbød Holland indførsel af dansk kvæg, hvorefter der nu forestod den længere vandring til Husum, Itzehoe og Hamborg[6].

H.F. Feilberg beretter i "Dansk Bondeliv", at der ved Hovborg Kro kunne være

Fig. 4: En drift stude. Efter Gunnar Knudsen: Dansk Bondeliv i det forrige århundrede. 1975, s. 30.

Eine Herde Ochsen.

op til 1.000 stude ad gangen. Studedrifterne startede i april måned på deres tur til markederne i Husum. Kromanden i Hovborg ejede 1.500 tdr. land, hvoraf det meste var hede. Så snart en flok var kommen på plads, blev der kørt hø ud, et lispundsknippe (ca. 16 pund) til to stude, man vejede ikke, men tog på slump, det kostede efter årets priser 24-32 skilling ..... om natten var der enkelte, som skulle holde vagt, én ved hver flok"[7]. Oplysningen tyder på, at her ikke har været tale om inddigede arealer til alle de overnattende stude.

I provst Schades beskrivelse fra 1811 om Mors fortæller han, at studefoldene var opført af græstørv, men også af og til af sten. Indvendig var foldene forsynede med pæle "for at studene derpå kunne skubbe [gnubbe] sig"[8].

Som tidligere nævnt er der fundet digerester ved Lyne Kro, Sækbæk Kro og Blaksmark Kro. Det er nærliggende at antage disse for at være rester af digeanlæg, der har været anlagt til at beskytte studene under deres drift til udskibningshavnene i Hjerting eller Hviding og senere under driften til de nordtyske markeder. Det er imidlertid ikke lykkedes at finde skriftlige belæg herfor. Kilderne nævner, at studene lå på markerne eller hederne rundt om landevejskroerne. Hver studedrift havde en hyrde, der om natten vogtede egne kreaturer. Salomon Frifelt nævner i en samtale med Carl Ankersen fra Immervad Kro, at denne berettede: "Engang i min fars tid havde vi en nat 1100 stude i nattekvarter derude på heden og 38 drivere og foderskaffere og omtrent ligeså mange handelsmænd indkvarteret i kroen"[9].

De mindre ringanlæg og de rektangulære anlæg må formodes at have opfyldt lokale behov, hvor de må have tjent som et sikkert overnatningssted for får og lam. Ved gården "Høghøj" i Bække sogn nævner John Kvist, at nogle digerester " ... menes at være rester af en fold fra den tid, da kongerne havde stort fårehold på "Skødegård"[10]. Grev Rantzau på Herningsholm drev schæferi på Randbøl Hede, og det "har vel stået i forbindelse med Schafgården i Hejnsvig og dreves måske ved fårehus, senere kaldet Fårstidam"[11]. En langdysse i Vorbasse sogn, "er udgravet fra den nordre ende indtil midten og dannet til en nattefold for kvæget"[12].

Fig. 5: Fårehus på strandengene mellem Hals og Byrum på Læsø. Huset anvendtes endnu i 1949. Efter Danmarks Natur, bind 7, 1980, s. 103.

Schafhaus auf den Strandwiesen zwischen Hals und Byrum auf Læsø. Das Haus gab es noch im Jahre 1949.

Noget lignende giver H.C. Andersen udtryk for i sin dagbog d. 26. maj 1850, hvor han på sin Jyllandsrejse beretter: "Paa Heden og Markerne rundt om gravhøie, en heel Kirkegaard, mens de pløies bort, Bonden graver dem ud til Faarestald og til at gjemme Kartofler i"[13].

Stednavne kan give et vink om dyrefolde, der nu er forsvundet for eksempel "æ Foerlæj" ved Lundtangvej i Outrup Sogn og fra samme sogn "æ Foeldhie" i Vester Debel og "æ Foeldmark" i Bækhuse ligeledes Outrup Sogn[14]. "Foldtægt" nævnes 1651 i Nollund, Grindsted Sogn. At man også skal være varsom med tydningen af stednavne er "Foldagergård" i Agersnap, Ølgod Østersogn et eksempel på, idet der fortælles, at gårdens første ejer tog gårdsnavnet med fra Tistrup Sogn, hvor han kom fra[15].

Formålet med og brugen af dyrefoldene

Hvis den antagelse er rigtig, at de store dyrefolde langs de større vejforløb har været anvendt under studedriften, så har disse folde

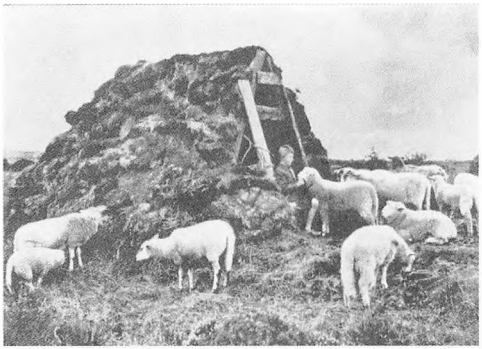

Fig. 6: Hjorddreng på Heden. Hyrdedrengen sidder i indgangen til et dyrehus. Sådan kan de mindre, overdækkede folde have taget sig ud. Efter I.C. Stochholm: Det som forsvinder 1. hefte, 1923, s. 226.

Hirtenknabe auf der Heide. Der Hirt sitzt im Eingang eines Tierhauses. So können die kleineren überdachten Pferche ausgesehen haben.

haft det primære formål, at driverne kunne lukke studene ind for natten og selv kunnet få ophold i den nærliggende kro. For at sikre sig, at dyrene ikke kunne bryde ud, kan udformningen af adgangsforholdene have været således, at dette var umuligt. Men også studedrivernes hyrdehunde kan have været en medvirkende sikring. Anderledes tegner billedet sig af de mindre folde, der nok udelukkende har betjent en eller flere gårde, måske et helt ejerlav. Her har hyrden også haft brug for at kunne lukke dyrene inde. I Dalgas's beskrivelse af Ribe Amt fra 1830 nævnes: "I hederne græsser man kun ungkvæg og får. Begge slags kreaturer går sammen i én hjord, under bevogtning, sædvanligvis af et par børn. I middagsstunden eller om natten indespærres får og ungkvæg i fold, såkaldte fåreboder, der er oprejste i hederne. Disse folde er opført af søier (græstørv) eller fladtørv og tækkes med lyng. Fra majdag til mikkelsdag (29. september) afbenyttes foldene, og da man strør flittigt med lyng, søier eller mos, samles en ikke ubetydelig mængde gødning". Dalgas bemærker, at han kun så fåreboder i den nordøstlige del af amtet, der var den "hederigeste"[16].

H.P.H. Novrup fortæller om Toftnæs i Alslev sogn: "... i midten af forrige århundrede (omkring 1850) enedes Toftnæsmændene om at holde en byhyrde, der om foråret drev fårene ud på heden. Hver middag og aften blev fårene indelukket i en stor fårefold, der var opført i nærheden af Foldbjerge, sognets højeste punkt. Hyrden søgte så hjem til byen, hvor han fik kosten på skift hos gårdmændene. Ved efterårstide afskedigedes byhyrden, og gødningen solgtes ved grandestævnet (landsbyens forsamling af gårdbrugere). De høje diger af fårefolden er synlige endnu (1922). Denne fællesdrift ophørte omkring 1870"[17].

H.P. Hansen, Herning, nævner i sine optegnelser, at ved Rabækgårdene øst for Tarm, "... lå der en mægtig fårefold, fælles for de fire Rahbækgårde, ude på heden. Denne fold var i firkant med en ca. 3 alen (1,80 m) høj mur af hedetørv og en dør for, men der var intet tag over, og den kunne rumme et par hundrede får"[18]. I Starup Sogn nævnes, at "får holdt de mange af, gerne

Fig. 7: En jysk fårehyrde på heden. Her står hyrden med sin kylekæp under armen, medens hunden hviler. I baggrunden græsser fåreflokken. Maleri af F. Vermehren 1855. Statens Museum for Kunst.

Ein jütländischer Hirt auf der Heide. Hier steht der Hirt mit seinem Stock unter dem Arm, während der Hund sich ausruht. Im Hintergrund weidet die Schafherde. Gemälde von F. Vermehren. 1855.

Fig. 8: Dyrefold på Abildhede ved Nordenskov. Folden ses fra nord. De fire hjørner i det rektangulære anlæg er markeret med landmålerstokke. Foto: Søren Manøe.

Tierpferch auf Abildhede bei Nordenskov. Der Pferch wird von Norden gesehen. Die vier Ecken in der viereckigen Anlage sind mit Messlatten markiert.

omkring et halvt hundrede stykker ... fårene gik løse hele året og blev om sommeren passet af en dreng i udmarken. Her var indrettet en fold, som fårene blev drevet ind i om middagen og om natten"[19]. Måske har hyrden også benyttet sin trofaste medhjælper, hunden, til at bevogte folden, når han måtte forlade flokken.

Ligeledes fortæller H. P. Hansen: "Hvor der var langt fra hjemmet til dens hede og kærstrækninger, der opførte man et simpelt jordhus, hvor man kunne lukke dyrene ind om middagen, undertiden også om natten. Størrelsen af disse huse rettede sig naturligvis efter, om man havde mange eller færre dyr. Huset var enten firkantet eller rundt. Undertiden nøjedes man med at lave en fold af hedetørv så højt, at fårene ikke kunne springe over, og så var der naturligvis sat en dør for". Han nævner også, at der ved Bording i 1850'erne var et firkantet fårehus "...lavet af hedetørv med rafter og flade tørv over som tag". På Skårup hede ved Sunds lå der tre runde fårehuse, der hver kunne rumme 100 får, men her var der intet tag over. Senere blev der indrettet et fårehus med en svær pæl i midten, og der over blev lagt træværk, lyng og tørv som tag. I Ås i samme sogn lå en rund fårefold, hvis jordvæg var 3 alen høj men uden tag over. På Voldsgård Hede i Snejbjerg Sogn ved Herning fandtes i 1850'erne to store jordhuse, hvor murene var ca. 1 1/2 alen høje med tag over[20].

I tilknytning til H.P. Hansens bemærkning om, at der i foldens nærhed kunne være opført en beskeden hytte til hyrden, skal nævnes, at der under registreringen af ikke mindre end 9 folde i Nørbæk Plantage på den tidligere Varming Hede i umiddelbar tilknytning til den ene af foldene, lå et lille rektangulært dige på 8 x 4 m udvendig målt. Dette kan vel tolkes som tomten efter en hyr-

dehytte. Hyttens ene væg udgjordes af foldens norddige[21]. Holger Øllgaard omtaler i sine indberetninger til Nationalmuseets etnologiske undersøgelser, at "Hyrderne lavede vist alle "huse" eller huler ind i brinker ..... Hyrderne havde hvert sit hus, men hjalp gerne hinanden med at bygge eller at grave det ud. Der skulle helst være en høj side mod vest, for der kom vind og regn fra, men man skulle jo også kunne se dyrene. Taget var lavet af græstørv, der lå på pinde eller rafter"[22].

Ved opdyrkningen af Krog Hede mellem Grindsted og Billund berettes: "Her stod for 30 år siden (omkring 1875) ikke en menneskelig bolig. Kun et enkelt "fårehus" opført af pinde med lyngtag"[23]. Om Borris Søndre Grandelag hedder det: "For ikke at skulle drive fårene og lammene den lange vej mellem gården og heden morgen og aften, lavede man i hedens udkant et hus – en fårefold – af hedetørv tækket med lyng. Undertiden var den gravet ind i en brinkside eller ned i jorden. Der blev fårene så drevet ind om aftenen og lukket ud igen om morgenen, når hjorddrengen kom der ud"[24].

Landbohistorikeren Ole Højrup nævner i en artikel om landbruget i Vestjylland omkring 1860: "Man kunne af og til på heden møde flokke på flere hundrede får under opsyn af et barn, og endnu kan man hist og her støde på en lav ringvold i lyngen med frodigt græs bag volden. Her står man overfor en af de folde, hvor fårene blev lukket ind om natten. Som regel lå folden nær agerjordens yderkant, således at man var fri for at drive fåreflokken ind mellem de dyrkede afgrøder og i folden samledes der gødning, som var let at få kørt til de yderste marker, som det godt kunne knibe med at få gødet hjemme fra gården"[25].

Som Dalgas nævner i sin beretning om Ribe Amt, således fremgår det også af beretningen fra Toftnæs i Alslev Sogn, at opsamling af gødning også var et af formålene med at samle dyrene på et sted. Gødning var jo guld værd for datidens hedebønder. Historikeren Knud Jensen, Padborg, der var født i Janderup Sogn, har optegnet, at der var en fårefold opført af lyngtørv på Janderup Mark, og beretter videre: "... som en slags betaling for denne vogtertjeneste skal han (Peder Lauridsen) have haft ret til at udnytte den gødning, fårene lagde i folden. Han brugte gødningen til opdyrkning af et mindre stykke jord"[26].

Om det samme fortæller H. P. Hansen, Herning: "Før hyrden lukkede fårene ud om morgenen, skulle han tumle dyrene, så de kunne *pes o ski'r* på tørvelaget, der med mellemrum blev lagt med lyngsiden op inde i folden. Det var naturligvis for, at gødningen, hvoraf man havde så lidt, ikke skulle gå til spilde. Om efteråret blev foldens bund hakket op, og så blev indholdet kørt ud til *Gyérow* (ruggødning)"[27]. Lyngtørvene opsugede og bevarede ajlen til brug for markens gødskning sammen med fåregødningen. Hedebønder brugte også at forøge deres gødningsmængde ved skiftevis at dække møddingen med et lag dyregødning, så et lag hedetørv, et lag dyregødning, og så videre[28].

Under registreringsarbejdet har det kunnet konstateres, at dyrenes gødning har sat sit præg på plantevæksten i foldene. Lyng findes kun i ganske enkelte tilfælde inde i selve folden og ofte kun i meget små, spredte mængder, medens græsser og revling samt blåbær har kunnet tåle dyrenes gødning. Lyngen genfinder vi så til gengæld på digerne og udenfor foldene. Den egentlige årsag til anlæggelsen af disse dyrefolde, især fårefoldene, kan have været at beskytte fårene og især lammene mod ulve og ræves angreb. H. P. Hansen skriver: "I markbøgerne fra 1683 får man gang på gang at vide, at "deris Feedrift bestaar udi Heede", at de må holde hyrde til kvæget, og at man lider skade af ulve over alt i de midtjyske hedeegne". Nogle steder måtte de af samme årsag holde voksne og bevæbnede karle til at vogte fårene. Andre steder var det gamle mænd "... til at gå og passe fårene om vinteren, da der var ulve"[29]. Fra Påbøl i Hoven Sogn omtales, at i gammel tid var hyrderne voksne, da børnene ikke kunne værge fårene for ulve[30]. Og fra

Fig. 9: Et problematisk anlæg ved Henne Mølleå. Anlægget er af Nationalmuseet blevet tydet som en dyrefold, men forfatteren er stærkt i tvivl. Anlægget har stor lighed med tidlige middelalderborganlæg med omgivende voldgrave. Foto: Søren Manøe.

Eine problematische Anlage an Henne Mølleå. Das Nationalmuseum hat sie als einen Tierpferch interpretiert, aber der Verfasser ist anderer Meinung. Die Anlage gleicht den früheren mittelalterlichen Burganlagen mit Wallgräben umgeben.

Vendsyssel nævnes, at i ulvenes tid var hyrderne i alderen 18-20 år[31].

I Gørding Sogn nævnes i 1683, at de holder hyrder, "formedels at der er mangfoldige ulve"[32]. Samme år berettes fra Læborg Sogn, at en meget almindelig klage i sognet er, at bønderne plages meget af ulve. Også dette år nævnes om Stenderup i Malt Herred: "Byen led da stor skade af ulve"[33].

Fra Bække Sogn nævnes stednavnene Ulvdal, Ulvbanke og Ulvegravene. Kirkestien i Skodborg kaldtes for "e Ulvstrog"[34]. Ulvenes foretrukne opholdssteder var ofte kær og moser, hvilket stemmer overens med, at der har ligget en nu forsvundet dyrefold ved Ulvemose i Grimstrup Sogn, der har skullet beskytte denne egns dyr. I øvrigt er det en forvansket talemåde, når man siger, at "Der er ugler i mosen", det er blevet forvansket fra, at "Der er uller (ulve) i mosen"[35].

Fra Bække Sogn beretter John Kvist: "Der var en mand i Bække, der greb en ulv i hans fåresti. Om morgenen, da han kom og ville lukke op for fårene, da stod den lige inden for døren og gabte så højt ad ham, og så jog han jo lige hans arm ned i halsen på den, og fik den så langt ned, at den ikke kunne bide ham. Sådan blev han stående, til han fik folk råbt til hjælp. Sådan fik han navnet Per Ulv. Fårene stod i et hus med tag af lægter og saj (tørv), for at det ikke skulle være for varmt for dem, og så var ulven gået op på taget og skredet igennem"[36].

Som tidligere nævnt viser undersøgelsen, at foldene kan ligge meget tæt på hinanden, som blandt andet de ni på Varming Hede og fire ved Vester Vedsted, sidstnævnte indenfor en afstand af ca. 100 m. Her var der også behov for at beskytte sig mod ulvene, hvilket fremgår af biskop Brorsons visitats i 1734, da han var i Vester Vested. Han beretter, at dette sogn led overlast af en mængde ulve, idelige stormfloder og kvægpest, så mange i den menighed led nød. "Jeg beder en bøn til

Deres kgl. Majestæt om hjælp for disse arme folk i Vester Vedsted"[37].

I 1794 nævnes i Mosbøl, Grindsted Sogn, marknavne som: Ulveknude og Ulveknudehoved[38]. Ulvbanker i Grene Sogn[39]. I Sønder Starup kendes Ulvemose[40]. Hugo Matthiessen fortæller i "Hærvejen" om Randbøl Hede i 1759: "... thi ligesom Vildmosen lå den affolkede hede uhyggeligt og lurede som, en øde og fæl Boelig for de skadelige Ulve .... De skjule sig i den høje Lyng og kan ikke fordrives, men gjør store Skade på Hjordene .... ja de samler sig undertiden i saa store Flokke, at de Rejsende maa frygte for dem", og videre fortæller han, at "Præsten i Rødding noterede som en mærkværdighed, at en los i januar 1689 blev nedlagt på en ulvejagt i Langetved, og ulvene selv trak som en rædsel for beboerne i flokkevis ud af tykningerne og huserede vidt og bredt over veje og græsgang ..... ulvene trængte helt ind i byen (Skodborg)"[41].

H.F. Feilberg fortæller i "Dansk Bondeliv", at en mand og hans kone var på vej fra Spandet ved Ribe til Gånsager, men "undervejs blev de angrebne af ulve, som kom så nær, at de sprang over hammelstokken og ville fare op i vognen til dem. Manden var lige ved at give tabt, men konen sagde: "Vi er kørt ud i Guds navn, og vi færdes i lovligt ærinde, fat mod, Gud råde for udgangen!" Han slog så ulven med det tykke af piskeskaftet over hovedet ... og levende kom de alle sammen fra det"[42].

Om en fårefold i Nr. Grene i Hoven Sogn fortælles, at en ulv kom op på taget af folden. Ulven faldt igennem taget, men blev trampet på af fårene, så den sad nede i et hjørne, da den blev fundet[43].

Birte Hedegaard i Ikast vogtede som lille får på heden sammen med sin broder. De oplevede, at ulven kom og tog et lam, "... som den slæbte ned i mosen, hvor den dækkede sit bytte, og så løb den tilbage for at hente et andet får"[44].

Ulve og fårefolde har også sat sig spor i folkeeventyret "Skælmen og Narren", hvor nogle bønder bliver tilbudt en ulv, som de troede var en vædder. Godt nok syntes de, at pelsen så noget strid ud, men fik forklaret, at det var en udenlandsk race. – Så er der een ting mere, sagde Jens, han er god til at passe på lammene. Når I har ham, kan ræven ikke komme ind og tage dem. – Lad os tage ham, sagde mændene, noget er bedre end intet, og så trak de af hjem med dyret. Markerne var dækket af sne, så derfor havde Hemstok mænd drevet alle deres får sammen i en fold neden for gårdene. Da ulven var lukket ind til fårene, gav de deres folk besked om ikke at gå derind de første dage, for nu gjaldt det om, at vædderen fik tid til at blive kendt med alle fårene. Det var et sørgeligt syn, der mødte folkene, da de skulle se til dyrene. Ulven havde bidt flere af dem ihjel, og så havde den brudt hul i taget og var løbet væk"[45]. Et mere kendt eventyr er Rødhætte og Ulven.

Foldene kan også have tjent andre formål, for eksempel når lammene skulle mærkes eller skilles fra moderdyrene, når slagtefårene skulle skilles fra, og ligeledes når fårene skulle vaskes og klippes. Sidstnævnte formål er tænkeligt, hvor foldene lå i nærheden af vandløb, hvilket nogle gør. Om foldene også har været brugt ved malkning, er det ikke lykkedes at finde efterretninger om bortset fra et par oplysninger i det følgende.

På Grønland har man ved undersøgelser af de gamle nordbogårde fundet, at man i den koldeste tid af vinteren opstaldede fårene i særlige fårestalde, medens de resten af året græssede uden for tunet. Der havde man stenindhegnede fårefolde af forskellig størrelse og med hver sin funktion. Nær gården havde man en malkefold, hvor man for at opnå størst mulig mælkeudbytte holdt lam og moderfår adskilt. Nogle mindre folde på stærkt skrånende terræn nær rindende vand er blevet tolket som vaskefolde. De to årlige klipninger fandt sted i meget store folde, der kunne rumme alle vedkommende gårds får på én gang[46].

På Færøerne kender man også til folde, men med et noget andet sigte. I vintermånederne og indtil midt i maj må fårene færdes

overalt i ind- og udmark. Så drives de sammen i en fold og lammene mærkes, hvorefter de alle drives ud i udmarken. Flere gange om året samles de i folde, både når de skal klippes og om efteråret, når slagtefårene skal sorteres fra. Foldene har dog ikke haft samme formål som de vestjyske. På øerne har man ikke haft brug for at beskytte fårene mod ulve, og ligeledes havde man ikke brug for at samle gødning til markerne[47].

Foldenes alder

Desværre er det ikke lykkedes at finde vidnesbyrd om, hvor gamle foldene kan være. Man fristes til at mene, at de kan have været nødvendige lige så længe, der har været drevet landbrug, og hvor ulve har været en trussel mod de tamme dyr, men som nævnt, er det kun teori. Den antikvariske Samling i Ribe har i 1982 undersøgt et par anlæg i Tanderup, Farup Sogn, tidsmæssigt antagelig fra middelalderen[48]. Det ene anlæg var ovalt, medens det andet var cirkelrundt, begge var omgivet af en grøft. Da der ikke blev gjort daterbare fund ved udgravningerne, formoder man, at de kan være det for marskegnene kendte sommerdiger, som skulle beskytte dyrene, ikke mod ulve, men mod sommerstormfloder. Om denne teori er rigtig, ved man ikke med sikkerhed.

Det ældste, jeg har fundet om fårehuse, er fra Skodborghus i Vejen Sogn, som i 1500-tallet var underlagt Koldinghus, hvor det i regnskaberne 1573-74, nævnes: "Er beholdende udi fårehuset i heden ..... gamle får 121, gældevædre 69, "gust" får og fårebukke 137, lam, som dette år er udlagte 190"[49].

I "Danske Vider og Vedtægter" omtales

Fig. 10: Dyrefold i Horslund Krat ved Obbekær her set fra nord med indgangen markeret med landmålerstokke. Foto: Søren Manøe.

Ein Tierpferch in Horslund Krat bei Obbekær, von Norden gesehen. Der Eingang ist mit Messlatten markiert.

byhyrdernes forhold ofte og ligeledes anlæggelse, vedligehold og skader på diger, men dyrefolde omtales ikke direkte. I viden for Sønder Bork by nævnes i §16: "Samtlige bymænd skal holde hyrder til deres får, såvel som og til kvæget, som er over 2 år gammelt, om sommeren", og videre hedder det i § 12: "Hver mand skal holde sine tilhørende diger og lukninger udi skikkelig stand ...."[50]. I 1755 nævnes i viden for Vistoft i Mols Herred, Randers Amt: "Byens får skal vogtes forår og efterår. I foråret fra lemmetiden til majdag eller til de på græsning hendrives og om efteråret til 11. december. Oldermanden har derfor med fleste stemmers overlæg at se derhen, hvordan sådan vogtning på bedste måde kan ske"[51].

I viden for Andkjær og Gaverslund i Holmann Herred, Vejle Amt fra 1758 omtales "Hyrdehuset", men det skal vel forstås som hyrdens bolig. Det hedder i § 27: "Hyrdehuset og smedstæds bygning holder hver mand ved lige og hver sin part deraf, når indkræves, forsvarlig og upåankelig i stand holder. Den her udi uvillig og forsømmelig, betaler til byen to mark"[52].

I en enkelt retssag har jeg fundet en dyrefold omtalt. Det drejer sig om en stridighed mellem kancelliråd Niels Hansen til herregårdene Lønborggård og Lundenæs og bønderne i Stovstrup, Ådum Sogn. I sagen hedder det: "... således har Stovstrupbønderne hugget kancelliråd Hansens tørv i stykker, siden taget spaderne fra hans folk, der skulle grave tørv og "nedkastet hans folddige"[53].

Vi må dog formode, at dyrefoldene har været brugt til fædrift helt tilbage i middelalderen. Fra de ældste tider har fåreholdet i Danmark spillet en fremtrædende rolle. I ulden og skindet havde man klæderne og i fårekroppene et meget væsentligt fødemiddel. På vore egne græssede det jyske hedefår, et får der karakteriseres ved stor nøjsomhed og små fordringer til ernæring og pleje. De ydede heller ikke de større mængder af uld og kød. Kødvægten lå fra 24 til 32 pund, talg 2-3 pund og ca. 1 1/2 pund uld ved to årlige klipninger. Antallet af får oplyses til: "På en

Fig. 11: Får og lam i fårefold. Fåret er tøjret i forbindelse med fotograferingen. Efter H.P. Hansen: Hyrdeliv på Heden. 1962, s. 121.

Schafe und Lämmer in einer Schafhürde. Das Schaf ist in Verbindung mit dem Fotografieren angebunden.

bondegård i den nordøstlige del af Ribe Amt holdtes omkring i 1830 50-150 får, racen var lille og gav som regel kun et lam"[54].

I en sammenligning ved indførelsen af det spanske merinofår hedder det om det jyske får: "Imidlertid lider deres uld ikke så meget af fugtigheden som merinoulden, og man kan derfor i tåleligt vejr lade dem ligge om nætterne i folde på marken"... "Racen er hårdfør, nøjsom og føder ikke sjældent tvillinger, dens kød er velsmagende. På afsides beliggenhed, sandige jorder, ville disse får uden tvivl betale føden og græsning bedre end malkekvæg"[55].

På herregårdene og de større bøndergårde forsøgte man sig med andre racer. I 1500-tallet importerede man engelske fåreracer. I 1582 indførte man "polniske" får og lam til Fredensborg. Man forsøgte sig også med marokkanske får og "Fedthalefåret" fra Tyrkiet, og i 1700-tallet med får fra Friesland, Ejderstedt, Fehmern og Holsten. Mange havde mere kødfylde, andre mere uld, andre igen finere uld. Når mange af disse nye indslag ikke lykkedes her i Vestjylland, skyldtes det andet foder og pleje, end den vestjyske bonde kunne yde, og for den finere ulds ved-

kommende, at den ikke egnede sig til hjemmebehandling.[56]

Danseringe

I artiklen *Dansehøj, pinsebod og gildesvold* af Kai Uldall, fortæller han, at ungdommen dansede på dansepladser i skov, hede eller "uden for byen". Det skete i ældre tid ved Valborgsdag, pinse eller Skt. Hans. Han anfører to pladser: I Geels skov i Søllerød Sogn og Jungetgård Skov i det nordlige Salling. Sidstnævnte danseplads lå i hede og bestod af et cirkelformet dige på en hvælving i dalens bund og "omgiver en jævn plads af ca. 6 m i diameter, hvortil der er en 2,5 meter bred indgang fra nordsiden. Diget er sunket stærkt sammen og er nu [1929] ca. 2 meter bredt og ca. 0,40 meter højt". Når han adskiller denne ring fra en dyrefold "har det sin årsag i digets spinkelhed". Endvidere skriver han: "Forveksling mellem dansepladser med dige og mindre folde er i øvrigt nærliggende, hvorfor digeomgivne folde skal kortelig omtales her". Han omtaler, at kreaturerne indsattes om natten og undertiden også om middagen. Han nævner to "studefolde" i Hjortlund ved Filskov – der er omfattet af registreringen – og en rund fold på Lønborggårds Hede syd for Vostrup. En anden ved Ilskov i Hammerum Herred, én ved Viumgård i Rind Sogn, ved Kræmmermose i Skærlund Sogn, én ved Sønder Ås i Sunds Sogn og sluttelig én i Nr. Bork Østerby[57].

Om Uldall har ret i sin teori om danseringe, der har stor lighed med dyrefolde, skal være usagt, men han henviser ikke til skriftlige eller mundtlige overleveringer for sin teori. I artiklen gengives danseringen fra Salling i et billede, der viser en stor lighed med de dyrefolde, der endnu er eksisterende. Om de sydvestjyske dyrefolde også har været anvendt til dansepladser, er jeg ikke stødt på efterretninger om[58].

Foldenes ophør

Ligesom vi ikke har beretninger om foldenes anlæggelser, kender vi heller ikke til, hvornår brugen af dem ophørte eller grundene hertil.

Omlægninger eller ændringer af dyrehold kan have været medvirkende til, at foldene gik ud af brug. C. Dalgas skriver om dette i 1830 om Ribe Amt: "Det synes, at man i almindelighed foretrækker at drive kreaturerne hjem, ventelig for at lette transporten af gødningen, der gerne er bestemt til den nærliggende agermark ..... Imidlertid har driften i hederne meget aftaget. Før udskiftningen holdt hver by sin hyrde, og fårene eller kvæget græssede i fællig. Men da markerne var blevet delt imellem mand og mand, måtte denne indretning nødvendigvis forsvinde ..... dels havde erfaring noksom lært, at driften i hederne er meget usund for fårene"[59].

Professor C. Raunkjær, der i 1938 har givet en ualmindelig god beskrivelse af sin fødegård, "Raunkjær", i Lyne Sogn, nævner: "På "æ naer hie" var der en interessant lokalitet nemlig den gamle fold "Æ gammel foeld"... foldens ringvold var for længst sunket sammen og overgroet med lyng og revling". Mere nævner han ikke, hvilket antyder, at dens brug må være ophørt for meget længe siden. Folden eksisterer stadig og er medtaget i registreringen[60]. Mads Enevoldsen fra Dyrvig i Hoven Sogn, der var født i 1866, nævner, at han kender til rester af fårefolde i heden, "men de havde ikke været i brug i den tid, han kan mindes"[61].

Ophævelsen af landsbyfællesskabet med deraf følgende udskiftning, som betød grundlæggende ændringer af landbrugsdriften, har nok været den væsentligste årsag til, at foldene er gået af brug. Tøjring af dyrene blev det normale. Desuden kan en medvirkende årsag have været, at ulven blev udryddet i Danmark. Den sidste blev skudt i 1813. Der var ikke længere behov for indelukker for at beskytte dyrene, selvom ræven stadig var til stede, også selvom et gammelt ordsprog siger: "Ræven tager ikke lam på egen jord".

Selv digterpræsten Steen Steensen Blicher har i 1816 beskæftiget sig med "Faarefol-

Fig. 12: Til at holde styr på fåreflokken havde hyrden sin hund og en kylekæp. Kæppen kan ses på Ølgod Museum, museumsnr. Ø3270.

Um die Schafherde im Zaum zu halten, hatte der Hirt seinen Hund und Stock. Der Stock kann auf Ølgod Museum gesehen werden.

ding", hvor han mener, at fårene gør for megen skade ved græsning på markerne. "Når de slippes ud om foråret, indtages sildig om efteråret, er vanskelig at holde i tøjr, fordærver 3 á 4 stykker hver sommer, omtramper kornmarkerne, klavrer over stengærder, nedtræder jorddiger – og baner derved vej for kvæget – afgnaver og fordærver levende hegn: så at de fleste føre den – under slige omstændigheder billige – klage, at fåreavlen ingen regning laver".

Han foreslår, at man af brædder og stolper laver en fårefold på 3 meter i bredden, 6 meter i længden og 1 meter i højden. Folden forsynes med 6 hjul, der gør, at hyrden, ved at lægge ryggen mod den ene gavl, kan flytte folden, således at marken kan blive jævnt afgræsset. Denne flytning af folden skulle ske 8 á 12 gange om dagen, på god kløver dog reduceres med 4 gange. Folden kan rumme 12 får med deres lam.

Blicher opremser fordelene ved en sådan fold: 1. Pengebesparende, da bønderne selv kan lave folden af eget træ. Den vurderes til at kunne holde i 10-20 år. 2. Fårene er lettere at passe og malke. 3. Fårene kan holdes indelukket. 4. De gøder jorden jævnt og bedre. 5. Er beskyttet mod rovdyr: Ræv, ørn eller hund. 6. Den vigtigste fordel: Jordbesparelse, idet der kan græsses seks gange så mange dyr på samme areal .... "Hvad gulerødderne har været for englænderne, kan fårene blive for Danmark. De kunne blive det samme for os, som hornkvæget for schweizerne, sildene for hollænderne. Er dette sværmeri, da ville Danmarks økonomer gendrive mig!, men er det ikke, da stå de mig bi af al magt, til vi engang, iførte dansk nationaldragt af dansk uld, kunne undvære fremmede landes produkter, eller betale disse"[62].

Registreringen af sydvestjyske dyrefolde har givet til resultat, at vi nu har kendskab til 89 dyrefolde heraf 79 i Ribe Amt samt 10 i Lyne, Ådum og Hoven sogne i Ringkøbing Amt. Undersøgelsen har kortlagt 46 cirkelrunde anlæg, 20 rektangulære eller kvadratiske og 6 af andre former, medens 15 er af ukendte former og slettede. Af de i dag 49 eksisterende anlæg er 16 fredede, medens 8 ligger i arealfredede omgivelser. Desuden er der kendskab til 12 anlæg beliggende udenfor undersøgelsesområdet i Ringkøbing eller Sønderjyllands amter. Ingen af sidstnævnte er besøgt, men nævnt i materialet.

Afslutningsvis skal nævnes, at dyrefolde ikke kun er et dansk fænomen. De kendes fra en række lande. Jeg har set dem i Grækenland og Marokko, cirkelrunde indhegninger lavet af tjørnebuske. På de centralasiatiske stepper lukker man om natten får og gedeflokke inde i folde udført i træ. Trods foldenes højde på omkring 1,3 m er de ikke sikret mod ulveangreb, hvorfor de bevogtes af hunde. Andre beretter fra Syrien om folde af lodrette stolper, indhegninger på Island osv. Måske en opfølgning en gang kan klarlægge disse foldes formål og anvendelse.

Søren Manøe, født 1934. Seminarieuddannet. Tidligere leder af Varde og Ølgod Museer. Fra 1996 pensioneret museumsleder.

Fortegnelse over dyrefolde i Ribe Amt omfattet af undersøgelsen 2001

Lokalitet	*opsøgt*	*fredet*	*slettet*
Varde Museums område			
Abildhede, Øse Sogn	+	ligger i naturfredet areal	
Agerbæk 1c, Fåborg Sogn	+		+
Agerbæk 3a, Fåborg Sogn	+	?	
Baal, Outrup Sogn	-		antagelig
Bækhuse, Outrup Sogn	-		antagelig
Blaksmark, Varde Landsogn	+		delvis
Borre, Ål Sogn	-		+
Engelsodde, Ål Sogn I	+		
Engelsodde, Ål Sogn II	+		
Fåborg Møllegård, Fåborg Sogn	+		+
Folmersbjerge, Alslev Sogn	-		antagelig
Gammelgabvej, Lønne Sogn	+		
Gjellerup Plantage, Næsbjerg Sogn	+	?	
Guldagergård, Janderup Sogn	-		antagelig
Haltrup, Øse Sogn	-		-
Hannevang, Janderup Sogn	-		+
Henne Mølleå, Henne Sogn I	+	nr. 3101-3	
Henne Mølleå, Henne Sogn II	+	nr. 3101-4	
Henne Mølleå, Henne Sogn III	+	nr. 3101-5	
Henne Mølleå, Henne Sogn IV	+	nr. 3101-6	
Henne Mølleå, Henne Sogn V	+	ligger i naturfredet areal	
Henne Mølleå, Henne Sogn VI	+	ligger i naturfredet areal	
Hennegård, Henne Sogn	+		+
Karlsgårde, Næsbjerg Sogn	+		?
Karlsgårde sø, Øse Sogn	+		+
Mejls, Varde Landsogn	+		+
Nørholm hede, Øse Sogn I	+	ligger i naturfredet areal	
Nørholm hede, Øse Sogn II	+	ligger i naturfredet areal	
Nørholm hede, Øse Sogn III	+	er ikke en dyrefold	
Refsgårde, Outrup Sogn	-		antagelig
Rottarp, Outrup Sogn	-		antagelig
Roust, Grimstrup Sogn	+		+
Rousthøje, Grimstrup Sogn	+		+
Sækbæk, Varde Landsogn	+		
Sdr. Starup hede, Starup Sogn	-		antagelig
Skamstrup, Øse Sogn	-		+
Skonager ?, Næsbjerg Sogn	-		?
Skonager 10, Næsbjerg Sogn	+		+
Skonager 4a, Næsbjerg Sogn	+		+
Skonager 6a, Næsbjerg Sogn	-		+
Vestterp, Starup Sogn I	-		+
Vestterp, Starup Sogn II	-		+

Lokalitet		*opsøgt*	*fredet*	*slettet*
Ølgod Museums område				
Ålling 17b, Ansager Sogn		-		+
Ålling 6a, Skovlund Sogn		+		
Ålling 7b, Ansager Sogn		-		+
Hodde 3d, Hodde Sogn		-		+
Hodde 3d, Hodde Sogn		-		+
Kjærgård , Strellev Sogn I		+		
Kjærgård , Strellev Sogn II		+		
Kjærgård , Strellev Sogn III		+		
Stenderup, Ansager Sogn?		-		+
Grindsted Museums område				
Hjortlund Sø, Sdr. Omme Sogn I		+	ligger i naturfredet areal	
Hjortlund Sø, Sdr. Omme Sogn II		+	ligger i naturfredet areal	
Museet på Sønderskovs område				
Kragelund, Bække Sogn		-		+
Margrethenborg, Veerst Sogn		+		+
Skødegård, Bække Sogn		-		+
Stenbjerg, Lindknud Sogn		+		ikke fundet
Vester Åstrup, Åstrup Sogn		-	antagelig ikke dyrefolde	
Vigård, Læborg Sogn		+	antagelig ikke dyrefolde	
Esbjerg Museums område				
Breinholts Plantage, Guldager Sogn		+	nr. 3302-133	
Brøndum, Brøndum Sogn		-	dyrefold?	antagelig
Skast, Skast Sogn		+		+
Den antikvariske Samlings område				
Darum, Darum Sogn		-		antagelig
Darum Nørreby, Darum Sogn		-		+
Horslund Krat, Obbekær Sogn		+	nr. 3605-25	
Tanderup, Farup Sogn	I	-		+
Tanderup, Farup Sogn	II	-		+
Varming-Nørbæk Plantage, Seem Sogn	I	+	nr. 3705-31	
Varming-Nørbæk Plantage, Seem Sogn	II	+	nr. 3705-32	
Varming-Nørbæk Plantage, Seem Sogn	III	+	nr. 3705-33	
Varming-Nørbæk Plantage, Seem Sogn	IV	+	nr. 3705-34	
Varming-Nørbæk Plantage, Seem Sogn	V	+	nr. 3705-35	
Varming-Nørbæk Plantage, Seem Sogn	VI	+	nr. 3705-36	
Varming-Nørbæk Plantage, Seem Sogn	VII	+	nr. 3705-37	
Varming-Nørbæk Plantage, Seem Sogn	VIII	+	nr. 3705-38	
Varming-Nørbæk Plantage, Seem Sogn	IX	+	nr. 3705-39	
Vester Vedsted, Vester Vedsted Sogn	I	+		
Vester Vedsted, Vester Vedsted Sogn	II	+	antagelig ikke dyrefold	

Lokalitet		*opsøgt*	*fredet*	*slettet*
Vester Vedsted, Vester Vedsted Sogn	III	+		
Vester Vedsted, Vester Vedsted Sogn	IV	+		
Vester Vedsted, Vester Vedsted Sogn	V	+		
Vester Vedsted, Vester Vedsted Sogn	VI	+		
Vilslev, Vester Vedsted Sogn		-	+	
Yder Bjerrum, Ribe Domsogn		-	+	
Sønderjyllands Amt				
Gels Å, Gram Sogn		-	?	?
Lindet skov, Højrup Sogn		-	nr. 3806-54	
Renbæk Plantage, Vodder Sogn		-	måske dyrefold	
Rugbjerg Plantage, Øster Løgum Sogn		-	nr. 44008-35	
Ringkøbing Amt				
Skjern-Egvad Museums område (tidligere Ølgod Museums område)				
Dyrvig, Hoven Sogn I		+	ligger i naturfredet areal	?
Dyrvig, Hoven Sogn II		+	antagelig ikke en dyrefold	
Glibstrup, Lyne Sogn		+	naturfredet areal, antagelig fredet	
Knude, Lyne Sogn		+		
Lyne Husted, Lyne Sogn		-		+
Lyne Kro, Lyne Sogn		+		delvis
Lyne, Lyne Sogn		-		+
Nørre Hede, Lyne Sogn I		+		delvis
Nørre Hede, Lyne Sogn II		+	ligger i naturfredet areal	
Ørbæklunde, Hoven Sogn		+		
Rahbækgårde, Ådum Sogn		-		+
Skjern-Egvad Museums område				
Dejbjerg Plantage, Dejbjerg Sogn		-	?	
Dejbjerglund, Dejbjerg Sogn I		-	?	
Dejbjerglund, Dejbjerg Sogn II		-	?	
Lønborggårds hede, Lønborg Sogn		-	?	?
Nørre Bork Østerby, Nr. Bork Sogn		-	?	?
Øvrige				
Sønder Vosborg Hede, Ulfborg Sogn		-	?	?
Stråsø Plantage, Ulfborg Sogn		-	?	
Ulfborg Hede, Ulfborg Sogn		-	?	

Noter

1. Kristensen, H.K. 1933-35, s. 136.
2. Kappelskov 1985, s. 42.
3. Kristensen, H.K. 1976, s. 121.
4. Sundbo 1919, s. 102.
5. Kristensen, H.K. 1974, s. 403.
6. Jakobsen 1937, s. 220.
7. Feilberg 1898, s. 156-160.
8. Venligst oplyst af museumsinspektør Esben Graugaard, Holstebro Museum.
9. Frifelt 1934, s. 158.
10. Kvist 1936, s. 104.
11. Møller 1914, s. 166.
12. Møller 1914, s. 166.
13. Lauridsen 1974, s. 390.
14. Kristensen 1933-35, s. 238, 347 og 370.
15. Olesen 1988, s. 528. Oprindelsen til gårdsnavnet berettet af Kirstine Larsen, Hejbøl, 2001.
16. Dalgas 1972, s. 97- 98.
17. Novrup 1922, s. 222.
18. Hansen 1941, s. 70-71.
19. Jespersen 1920, s. 120 og 172.
20. Hansen 1941, s. 70-71.
21. Skov- og Naturstyrelsens fredningsnummer 3705-37 for Seem Sogn.
22. Holger Øllgaards optegnelser, Nationalmuseets etnologiske Undersøgelser nr. 10.239.
23. Sommer 1980, s. 45 og 64.
24. Optegnelser om Borris Søndre Grandelag og omegn, hos Halvor Pedersen, "Bækbo", Barslundvej 1, Ådum.
25. Højrup 1960, s. 82.
26. Jensen, Knud: "Optegnelser om Janderup sogn" s. 46. Privatarkiv. "Janderup og Billum Sogne", bind II, 1982, s. 262 og Jensen 1975, s. 141-150.
27. Hansen 1941, s. 70-71.
28. Af forfatteren oplevet hos gårdejer Oscar Rasmussen i Påbøl, Hoven Sogn omkring 1965.
29. Hansen 1941, s. 9, 11 og 13.
30. Kristensen, E.T. Bind I nr. 314.
31. Danske Sagn, bind III nr. 1686.
32. Nielsen 1978, s. 13.
33. Nielsen 1976, s. 66, 85 og 108.
34. Kvist 1936, s. 115.
35. Laursen 1989, nr. 1 s. 18.
36. Kvist 1936, s. 115.
37. Kristensen, H.K. 1967, s. 601-602.
38. Møller 1914, s. 28.
39. Sommer 1980, s. 45, 64.
40. Jespersen 1920, s. 120 og 172.
41. Matthiessen 1962, s. 70 og 82.
42. Feilberg 1898, s. 208.
43. Fortalt forfatteren af lærer Kr. Hvelplund Jensen, Vejle - forfatter til "Hoven Sogns historie".
44. Hansen 1941, s. 9, 11 og 13.
45. Berntsen 1974, s. 18-19.
46. Oxenvad 1981, spalte 47-49.
47. Fortalt forfatteren af tidl. sygeplejerske Marie Gravesen 1980.
48. Undersøgelsernes jour. nr. er: ASR 268 og ASR 269.
49. Nielsen 1976, s. 60.
50. Kristensen 1975, s. 115-116.
51. Søgaard 1908-10, s. 258 og 453.
52. Søgaard 1908-10, s. 258 og 453.
53. Fløe 1911, s. 153.
54. Appel 1920, s. 6 og 12.
55. Appel 1920, s. 6 og 12.
56. Brun 1827, s. 118.
57. Uldall 1929-1930, s. 140-142.
58. Uldall 1929-1930, s. 140-142.
59. Dalgas 1972, s. 97- 98.
60. Raunkjær 1964, s. 8-9.
61. Mads Enevoldsen optegnelser. Nationalmuseets etnologiske Undersøgelser nr. 6891.
62. Steen Steensen Blichers samlede skrifter, 1920, red. Jeppe Aakjær og Henrik Ussing. Bind IV, s. 108-113.
63. Venligst oplyst november 2001 af antropologstuderende Benedicte Møller Kristensen, Ølgod.

Litteraturliste

Appel, Axel: Faareavl og Faarehold. *Landboskrifter* 1920, s. 6-12.

Berntsen, Anna Louise: *Jyske Folkeeventyr.* 1974.

Blicher, Steen Steensen: *Samlede Skrifter.* 1920.

Brun, Carl: *Anviisning til Faarenes Pleie og*

Benyttelse med særlige Hensyn til Kundskab om fiin Uld og dens foraltige Afsætning. 1827.
Dalgas, C.: *Ribe Amt*. 1830.
Danske Sagn. Bind III nr. 1686.
Feilberg, H.F.: *Dansk Bondeliv, saaledes som det i Mands Minde førtes navnlig i Vestjylland*. 1898.
Fløe, Palle: To ejendomsprocesser. *Hardsyssels Aarbog* 1911, s. 153.
Frifelt, Salomon J.: *Ad jydske veje sønderud*. 1934.
Hansen, H.P.: *Hyrdeliv på Heden*. 1941.
Hansen, Søren-L. Manøe: Kylekæppen, hyrdens lange arm. *Mark og Montre* 1972, s. 57-61.
Højrup, Ole: Landbrug i Vestjylland for 100 år siden. *100 Aar 1860-1960 Den Vest og Sønderjydske Kreditforening*, 1960, s. 49-106.
Jakobsen, N.J.: *Skibsfarten i det danske Vadehav*. 1937.
Jensen, Knud: *Janderup og Billum Sogne*. 1982.
Jensen, Knud: En fårefold. *Fra Ribe Amt* 1975, s. 141-150.
Jespersen, L.S.: *Fra Starup Sogn*. 1920.
Kappelskov, Evald: *Om Henne Sogn gennem tiderne*. Genoptryk 1985.
Kristensen, Evald Tang: *Jysk Almueliv*. Bind 1, nr. 314.
Kristensen, H.K.: *Outrup Sogn*. 1933-35.
Kristensen, H.K.: Skibsfarten fra Ribe-Varde- Blåvandshukområdet i gammel tid. *Fra Ribe Amt* 1974, s. 363-403, 1976, s. 69-134 og 1977, s. 386-455.
Kristensen, H.K.: Studeudførselen over Ribe 1641. *Fra Ribe Amt* 1974, s. 505-110.
Kristensen, H.K.: *Nr. Horne Herred*. 1975.
Kvist, John: *Bække Sogn* 1936.
Kvist, John: Ulvejagt. *Fra Ribe Amt* 1967, s. 590-599.
Lauridsen, Helga Vang og Ture Gade: *H.C. Andersens dagbøger* 1845-1850, bd. 3, 1974.
Matthiessen, Hugo: *Hærvejen*. 1962.
Møller, John M.: *Historiske Oplysninger om Slaugs Herred*. 1914.
Nielsen, O.: *Historiske Efterretninger om Malt Herred*. 1870, genudgivelse 1976.
Nielsen, O.: *Historiske Efterretninger om Gørding Herred*. 1882, genudgivelse 1978.
Novrup, H.P.H.: Alslev Sogn. *Fra Ribe Amt* 1919-22, s. 193-237.
Olesen, Tage: *Ølgod Sogns gård- og slægtshistorie*. 1988.
Oxenvad, Niels: Fåreavl. *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder* bind V 1981, sp. 47-56.
Raunkjær, C.: *Fra en vestjydsk Hedegaard*. 1964.
Sommer, Otto: *Erindringer fra Grindsted-Grene Sogne*. 1980.
Sundbo, Arne: Af Varde og Hjertings Historie. *Fra Ribe Amt* 1917-19, s. 524-563 og 573-606.
Søgaard, Thyge J.: *Danske Vider og Vedtægter*. 1908-10.
Uldall, Kai: Dansehøj, Pinsebod og Gildesvold. *Fortid og Nutid* bind 8 1929-30.

ZUSAMMENFASSUNG

Einige südwestjütländische Tierpferche

Früher gab es überall auf den jütländischen Heiden Tierpferche. Sie waren kreisförmige oder rechteckige Deichanlagen mit einer Höhe von 1,5 Metern, von Torf gebaut. Die kleinsten Pferche haben ein Dach gehabt. Der Hirt hat hier die Tiere für die Nacht einlassen können, so dass sie von Raubtieren wie Wölfe und Füchse beschützt waren. Die Pferche dienten auch als eine Stelle, wo Dung eingesammelt werden konnte. Sie sind sicher seit dem Altertum bekannt und bis 1800 verwendet worden. In Verbindung mit den Bodenreformen am Ende des achtzehnten Jahrhunderts sind sie ausser Gebrauch gekommen. Zu dieser Zeit wurde der Wolf in Dänemark ausgerottet. Der Hauptteil der Pferche ist für Scharfzucht verwendet worden und hat vermutlich mehreren Höfen gedient, vielleicht einer Dorfgemeinschaft. Die grössten Pferche finden wir an den Hauptverkehrsadern entlang, was darauf

deutet, dass sie zusammen mit dem Viehzucht für die Märkte in Norddeutschland gesehen werden müssen. Der Museumsrat für den Kreis Ribe hat im Jahre 2002 eine Registrierung und Untersuchung von diesen Pferchen finanziert. Es ist gelungen, Auskünfte über 89 solcher Lokalitäten zu finden. Heute sind nur 49 übriggeblieben.

Mogens Hansen, museumschef

Kulturhistorikeren og museumsskaberen Sophus Levin-Hansen, Grindsted

I 1920'erne tog apoteker Sophus Levin-Hansen en række fotografier, der dokumenterede 1800-tallets byggeskik og produktionsmetoder demonstreret af ældre mennesker. En del af fotografierne publicerede han. Det resulterede i en strid med førstelærer J.K. Nielsen, der ikke brød sig om, at egnens historie blev fremstillet ud fra et kulturhistorisk synspunkt.

Sophus Levin-Hansen flyttede fra København til Grindsted i 1920, hvor han overtog apoteket. I 1923 blev han formand for det nyetablerede Grindsted Museum[1]. I 1924-25 publicerede han en del af sine fotografier i de populære tidsskrifter, *Illustreret Tidende* og *Frem*[2]. Til fotografierne knyttede han udførlige beretninger om de gamles erindringer og sine egne iagttagelser af de sidste spor af hverdagslivet på heden i 1800-tallet. Desuden fremsatte han en hypotese om hedebøndernes særlige livsindstilling og "livsform", begrundet i hedelandskabets natur. Det fremgår af hans beskrivelser og kommentarer, at han havde stor sympati for disse mennesker og deres livsforståelse. Derimod anså han forandringer for forandringernes egen skyld for at medføre store kulturelle og moralske tab. Det bekymrede ham at Indre Mission og stationsbykulturen ændrede livsform og livsforståelse hos hedebønderne. Hans beskrivelser er meget farverige og malende, som dem man kan genfinde hos dansk kulturhistories "grand old man", Troels-Lund[3].

Under arbejdet med årets særudstilling på Grindsted-Vorbasse Museums afdeling i Grindsted var der rig lejlighed til at gøre sig overvejelser om, hvad det er for en slags historie, museerne skal beskæftige sig med og på hvilke punkter, den adskiller sig fra anden historie.

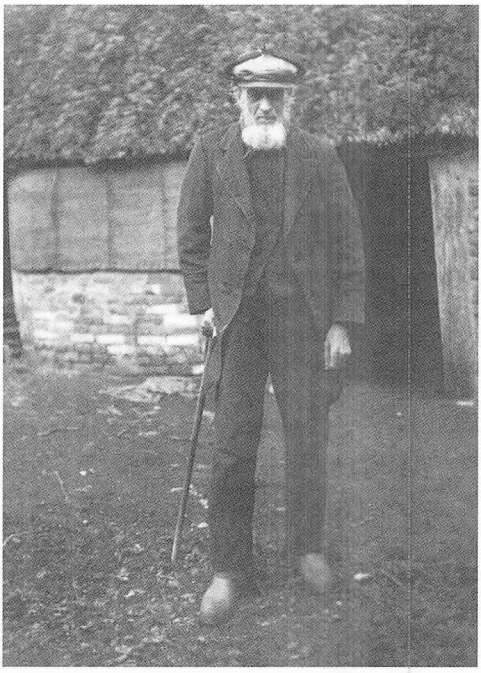

Fig. 1: Iver Sørensen, Jerrig, Loft. "Det er naturligt, at Befolkningen er blevet præget af sin Afsondrethed, og at den midtjyske Hedekultur har været noget for sig ...[10]*. Ejendommelige Mennesker og sære Typer vil man kunne finde herude. Det er også forklarligt, at den dystre Hede former Sindene. Vinteren med de korte Dage fjerner Menneskene fra hinanden. I Løbet af de få Timer det er lyst, er der ikke Tid til at søge til Naboerne og når Sneen fyger over de lave Sletter, bunker sig sammen om Boligerne og udsletter Hedevejene, saa bliver Folk pænt i Hus"*[11]*. Foto: Sophus Levin-Hansen.*

Iver Sørensen, Jerrig, Loft. "Es ist natürlich, dass die Bevölkerung von der Isolation geprägt ist, und dass die mitteljütländische Heidenkultur was eigenartiges ist ...[10]*. Merkwürdige Menschen und Sonderlinge würde man auf der Heide treffen können. Es ist auch erklärlich, dass die düstere Heide die Gemüter geformt hat. Der Winter mit den kurzen Tagen entfernen die Menschen von einander. In der Zeit, wo es hell ist, gibt es keine Zeit für einen Besuch bei den Nachbaren, und wenn der Schnee stiebt über die niedrigen Ebenen, sich zusammenhäuft um die Wohnungen und die Heidenwege verbirgt, dann bleiben die Leute natürlich zu Hause".*

Udstillingens titel er "Kulturhistoriske billeder fra vestjyske hedeegne – et bidrag til belysning af kampen om historien i Grindsted – Apoteker Levin-Hansens fotografier fra 1920'erne".

De kulturhistoriske billeder udgør en lang række fotografier optaget af Levin-Hansen i perioden 1919-1929, hvor han ejede Grindsted Apotek. Han interesserede sig særligt for egnens ældste huse, gamle dyrkningsmetoder og de gamle erhverv, der var ved at forsvinde. Hans største interesse var nok de mennesker, der, skønt de fleste for længst var blevet for gamle til at leve af deres erhverv, stadig mestrede de gamle teknikker. En samling på mere end 100 billeder findes i museets samling, og 60 af dem er publiceret af Levin-Hansen. Billederne indgik i en strid om historien i Grindsted og er udførligt beskrevet af Sidsel Eriksen[4].

I forbindelse med en anmeldelse af publikationerne fremsatte lærer J.K. Nielsen i Vejle Amts Folkeblad en kraftig kritik af Levin-Hansens måde at håndtere Grindstedegnens historie på. Nielsen var også medlem af museumsforeningens bestyrelse. Han kritiserede nogle konkrete fejl, at nogle billedtekster var byttet om, og at personnavne var ukorrekte, som når Hanne Nissen kaldes Hanne Nielsen, og Hans Peeder i Krog er blevet til Jens P. Jensen, Nollund. Ligeledes var han kritisk over for Levin-Hansens tolkning af fårefolde og spændhuse. Den sidste del af kritikken beroede tildels på en lidt særegen læsning af Levin-Hansen.

Den stærkeste kritik var dog, at der var tale om en bybos (Levin-Hansen kom fra København) distancerede beskrivelse af det "primitive" hedefolk, at hans indfaldsvinkel til stoffet var folkloristisk, nærmest etnografisk. I følge Nielsen betragtede apotekeren hedeboerne som kuriøse og (sære) typer, og hans fotografier repræsenterede det atypiske. Han beskrev ikke ...*"den ny tids bonde, men*

Fig. 2: "Lille Johanneses Hus" ved Grindsted. Huset ses fra nordøst. Huset var i 1920 et af de ældste, bevarede bindingsværkshuse ved Grindsted. Huset findes stadig og er inden for de senere år kraftigt renoveret af en privat forening. I dag ligger huset omgivet af parcelhuse mod syd og sydøst. Foto: Sophus Levin-Hansen.

"Das Haus des kleinen Johannes" bei Grindsted. Das Haus ist von Nordosten gesehen. Das Haus war im Jahre 1920 eins der ältesten, bewahrten Fachwerkhäuser bei Grindsted. Das Haus gibt es noch und ist in den letzten Jahren von einem privaten Verein umfassend renoviert worden. Heute ist das Haus gegen den Süden und Südosten von Eigenheimen umgeben.

fangede særlinge og de hedebrug, hvor alt endnu stod til som i "Fædrenes Tid"....."

J. K. Nielsens kritik støttes senest af Sidsel Eriksen, der konkluderer: *"Man må give Nielsen ret. Det er som om Levin-Hansen har besøgt alle de særlinge i hele Grindsteds omegn, han kunne opdrive. Det er ikke et repræsentativt billede af Grindsted-egnens beboere at formidle videre ud gennem både Illustreret Tidende og Frem midt i 1920'erne"*[5].

Ved hjælp af et citat fra A. Chr. Andersen angiver hun i begyndelsen af kapitlet hvilken historie, der er den rette i følge Nielsen og hende selv: *"Fra at være en gold og øde hedeegn med et ringe befolkningstal og bebyggelse har den udviklet sig til en egn med stor produktivitet og med et stærkt pulserende liv. Grundlaget for denne udvikling er skabt af seje hedebønder, der med hedeselskabets støtte omskabte dette mørke fastland til en produktiv egn"*[6].

I 1926 blev der i Museumsforeningens regi nedsat et udvalg til at udarbejde Grindstedegnens Historie. I dette 6-mandsudvalg var både Levin-Hansen og Nielsen repræsenteret. Bølgerne er uden tvivl gået højt på udvalgets møder, og året efter kunne Nielsen referere i Vejle Amts Folkeblad:

"Der udspandt sig nu et længere Ordskifte over Emnet Lokalhistorie, hvoraf resulterede, at Sagen udskiltes fra Museumssagen og overlodes til dem, der kunne have lyst at arbejde herpå".

Nielsen trak sig fra museets bestyrelse i 1928 og lod sig først genvælge i 1932, da Levin-Hansen var rejst fra byen.

Siden udgav Nielsen sin Grindsted-historie i en række kronikker i Vejle Amts Folkeblad. Heri indgår udover en lokalhistorisk skildring af sognets historie også kulturhistoriske skildringer. Men man mærker tydelig, at der ikke er megen begejstring for hedebøndernes indsats før hedeopdyrkningens og missionens tid[7].

Fra et mere overordnet synspunkt er udgangen på konflikten logisk og samtidig paradoksal. Der er tale om den klassiske konflikt mellem den traditionelle begivenhedshistorie, som beskriver et historisk forløb gennem tid hængt op på begivenheder og kulturhistorien, som beskæftiger sig med dagliglivet og livsvilkårene i fortiden i form af et eller flere tværsnit. Der er rigtig nok tale om to helt forskellige dimensioner. Der er delvis tale om brug af forskellige kilder og

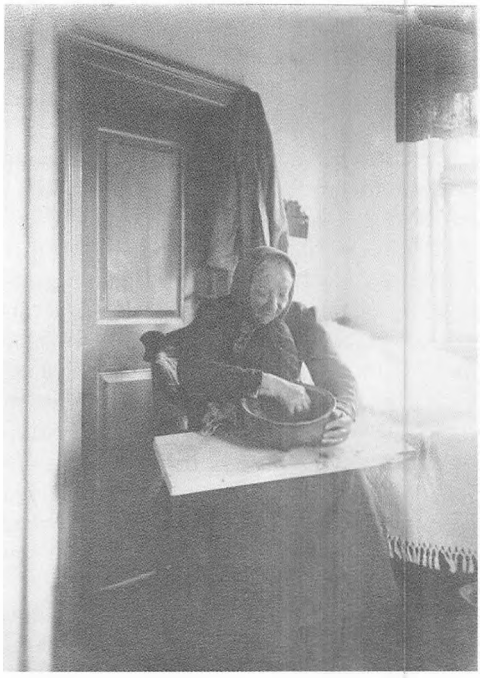

Fig. 3: Forhenværende pottekone Karen Marie Henriksen, Øse, 91 år. Foto 1922. Jydepottekonerne havde Levin-Hansens store interesse. Han har optaget et meget stort antal fotografier af den stadige erhvervsaktive Mathilde Nielsen, Stilbjerg, Ringive Sogn. Disse billeder optræder hyppigt i publikationer og i museernes udstillinger. Men også de mindre kendte som Karen Marie Henriksen blev foreviget i en opstilling med en færdigbrændt jydepotte. Foto: Sophus Levin-Hansen.

Die ehemalige Töpferin Karen Marie Henriksen, Øse, ist 91 Jahre alt. Foto 1922. Die Töpferinnen hatte Levin Hansens grosses Interesse. Er hat eine Menge Fotos von der immer noch beruftätigen Mathilde Nielsen, Stilbjerg, Ringgive Gemeinde, aufgenommen. Diese Aufnahmen kommen oft in Publikationen und auf Ausstellungen der Museen vor. Aber auch weniger bekannte Töpferinnen wie Karen Marie Henriksen wurden zusammen mit einer Aufstellung von einem fertiggebrannten jütländischen Topf verewigt.

metoder ligesom, der er tale om forskellige teoridannelser.

Begivenhedshistorie i form af blandt andet lokal- og nationalhistorien er karakteriseret ved at lægge vægt på magtens historie (politik og økonomi) blandt andet med vægt på enkeltpersoners særlige indsats og handlinger. Der fokuseres ofte på kronologisk fikserede begivenhedsforløb med påvisning af historiske årsagsforløb. De vigtigste – ofte de eneste – kilder er skriftlige beretninger. Formidlingen sker overvejende i form af publikationer.

Kulturhistorien er karakteriseret ved at lægge vægt på dagliglivet/levevilkår herunder identitetsopfattelser i en bestemt epoke. Årsagen og forklaringer søges primært i samtidige forhold og sekundært i fortidige forhold. Væsentlige kilder er genstande, bygninger, kulturspor i landskabet, erindringer suppleret med skriftlige kilder. Formidlingen sker i form af genstandsudstillinger og publikationer.

Historisk set har kulturhistorien været en slags opkomling i opposition til "den rigtige" historie. Dette forhold er synlig på universitetsniveau over hele Europa[8].

Kulturhistoriske studier og formidling forstået som historien om hverdagslivet blev i 1800-tallet og første halvdel af 1900-tallet kun drevet på museerne. Museernes kamp for at få nyere kulturhistorie respekteret og integreret i det klassiske historiefag i Danmark måtte opgives og resulterede i 1954 i oprettelse af et nyt fag ved Københavns Universitet "Materiel folkekultur". Faget hedder i dag "Etnologi".

Der skal dog gøres opmærksom på, at anvendelsen af kulturhistoriske metoder og indfaldsvinkler ikke er et spørgsmål om uddannelse. Der er mange eksempler på, at klassisk uddannede historikere har bedrevet gedigen kulturhistorisk forskning og formidling. Interessen for kulturhistorie på de historiske institutter er øget gennem de seneste

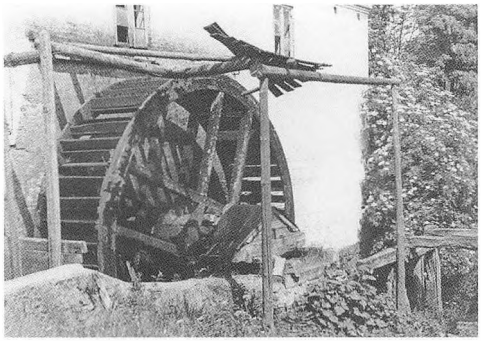

Fig. 4: Nybjerg Vandmølle, Egtved Sogn. Foto 1939. Blandt de fotografier, der er optaget efter tiden i Grindsted, er dette billede. Det er optaget, mens han var apoteker i Esbjerg. Vandmøllen er bevaret i renoveret stand i dag. Foto: Sophus Levin-Hansen.

Nybjerg Wassermühle. Egtved Gemeinde. Foto 1939. Unter den Fotos, die nach der Zeit in Grindsted aufgenommen sind, gibt es dieses Bild. Es ist aufgenommen, während er in Esbjerg Apotheker war. Die Wassermühle ist renoviert und bis heute bewahrt.

årtier. Der er dog en klar tendens til, at historikere begrænser sig til at bruge skriftlige kilder og kun undtagelsesvis anvender materielle kilder.

Begrebet kulturhistorie er i almindelighed og som universitetsfag ikke entydigt. I nogle sammenhænge sættes der lighedstegn mellem kulturhistorie og åndshistorie.

På museerne er der tradition for en entydig opfattelse: Kulturhistorie er beskrivelsen af dagligdagens levevilkår og livsbetingelser herunder identitetsopfattelser i fortiden. Det er karakteristisk, at det ikke er enkeltindividets, men befolkningsgruppers levevilkår og opfattelser, der er i fokus. I Grindsted fokuserede Levin-Hansen på 1800-tallets hedebønder som gruppe. Det er desuden karakteristisk, at den materielle, tredimensionelle virkelighed er kilde til væsentlig information om kulturhistoriske forhold. I dag er noget af denne materielle virkelighed stort set kun dokumenteret/bevaret som Levin-Hansens fotografier og museumsgenstande.

Skal man sammenfatte forskellen mellem de to historieopfattelser, kan man sige, at lokalhistorie og museal kulturhistorie er for

Fig. 5: Tækkemænd i arbejde på den tidligere herregård "Jullingsholm", Sdr. Omme Sogn. " Vore typiske Bøndergaardes ... tækkede Tage erstattes lidt efter lidt af haardt Materiale; derved formindskes baade Brandfaren og Assurancepræmien. Endnu beholder vi forhåbentlig Straatagene i mange Aar, da Tækkemændene dels fornyer de gamle og dels bøder på dem. De her på billedet forevigede Tækkemænd arbejder på den gamle Herregaard Jullingsholm ... Det ses på Billedet, hvorledes særligt udsatte Steder [Vestgavlen] tækkes med Lyng"[12]*. Foto: Sophus Levin-Hansen.*

Dachdecker bei der Arbeit auf dem früheren Herrensitz "Jullingsholm", Sdr. Omme Gemeinde. "Die Strohdächer unserer Bauernhöfe ... werden nach und nach mit hartem Material ersetzt. Dadurch werden die Brandgefahr und der Versicherungsbeitrag geringer. Hoffentlich behalten wir die Strohdächer noch viele Jahre, da die Dachdecker nicht nur die alten Dächer erneuern sondern auch reparieren. Die Dachdecker, die hier auf diesem Bild verewigt worden sind, arbeiten auf dem Herrensitz Jullingsholm ... Auf dem Bild kann man sehen, wie besonders exponierte Stellen [der Westgiebel] mit Heidekraut gedeckt werden"[12].

historien, hvad evolutionshistorie og økologi (læren om økosystemer) er for biologien.

Levin-Hansens billeder er et interessant kulturhistorisk kildemateriale, som siger noget om både hans egen tid og 1800-tallet. Billederne er dog ikke uproblematiske og bør betragtes med kildekritiske briller. Mange af billederne er tydeligvis opstillinger til lejligheden. Det er ikke så problematisk, når jydepottefremstilling eller hårding af leen skal dokumenteres. Det fremgår også klart af teksten, at personerne stiller op for at blive fotograferet. I andre tilfælde er der tale om folk, der tydeligvis udfører deres daglige arbejde i form af såning, tærskning og tækkearbejde. Det er talt om arbejdssituationer, der næppe lod sig opstille for fotografens skyld. Mere problematisk er miljøer, hvor skrædderen sidder på sit arbejdsbord, hvor mand og kone arbejder med at karte og spinde samt et billede af en mand (anonym) ved en bilæggerovn. Disse billeder rummer, udover det titlen angiver, også forskelligt inventar som møbler og mindre genstande. Om lokaliteten og dette miljø får vi desværre ingen oplysninger. Vi ved ikke, om det rent faktisk er det miljø, som disse mennesker stadig lever i, eller der er tale om genstande, der er stillet sammen til lejligheden – måske på museet! Det kunne jo være interessant at vide, om den gamle mand ved bilæggerovnen sidder i sin egen stue og, om han fortsat fyrer i ovnen og sover i alkoven. Spørgsmålet er også, om han sidder i sit eget, daglige tøj eller, det er noget, han har taget på til lejligheden.

I nogle få tilfælde kan vi med stor sandsynlighed sige, at der er tale om museumsgenstande. Det gælder for eksempel ølkanden, som optræder både på skrædderens bord og på et andet billede. Flere detaljer peger på, at der er tale om Grindsted Museums ølkande med museumsnummeret 203.

Det at skabe autentiske miljøer ved hjælp af museumsgenstande og udstillingsmiljøer er en teknik, som også Nationalmuseets medarbejdere benyttede på denne tid, men dog med den vigtige forskel, at det altid er noteret, at det var det, man gjorde.

Selv efter en sådan kritisk gennemgang står det klart, at mange af Levin-Hansens fotografier sammen med hans beskrivelser er gedigen, kulturhistorisk dokumentation af bygninger og arbejdsteknikker.

Han havde også øje for, at heden i 1920'erne var stærkt på retur. Han forstod fra sine samtaler med gamle hedebønder, at heden rummede mange ressourcer, som hedebønderne forstod at udnytte. Dermed prikkede han til lokalhistorikernes opfattelse af heden som en gold ørken, der oprindeligt var meget uproduktiv for hedebønderne og, at først den ny tids bonde omskabte heden til

Fig. 6: En "klog kone" i færd med at forbinde en patient. "De findes endnu [de kloge koner], og jeg har fået Tilladelse til at fotografere en af de nulevende i Arbejde, men på Betingelse af, at Billedet ikke bliver offentliggjort før efter hendes Død"[13]. Levin-Hansen oplyser intet om personernes identitet. Dette billede offentliggøres mig bekendt for første gang i udstillingen på Grindsted Museum og i nærværende artikel. Den kloge kones identitet er ukendt, men patienten er uden tvivl gartner Hans Prip Pedersen, der ved salg af sin oldsagssamling lagde grunden til Grindsted Museum. Foto: Sophus Levin-Hansen.

Eine Heilkundige dabei, einen Patienten zu verbinden. "Es gibt noch Heilkundige, und ich habe die Erlaubnis bekommen, eine der noch Lebenden während der Arbeit zu fotografieren, unter der Bedingung, dass das Bild erst nach ihrem Tod veröffentlicht wird"[13]. Levin Hansen gibt keine Auskünfte über die Identität der Personen. Dieses Bild wird nach meinem Wissen zum ersten Mal auf der Ausstellung in Grindsted Museum und in dem vorliegenden Artikel veröffentlicht. Die Identität der Heilkundigen ist unbekannt, aber der Patient ist ohne Zweifel Gärtner Hans Prip Pedersen, der durch Verkauf seiner Sammlung von Altertümern die Grundlage für Grindsted Museum schaffte.

produktiv (landbrugs)jord. Den ny tids bønder var kun stolte af heden, når den var blevet opdyrket.

Peter Henningsen[9] har dokumenteret, at heden var en betydningsfuld og nødvendig ressource, der sammen med engen gav et relativt højt udbytte. Et forhold der betød, at hedens beboere i 1700-tallet var mere velstillede end samtidens fæstebønder i Østdanmark og de fleste hedeopdyrkere i 1800-tallet. Hedeopdyrkningen var overvejende et ønske fra statsmagten og borgerlige kredse med Dalgas i spidsen om at øge skatteindtægterne fra hedeegnene.

Men i 1920'erne kunne man kun svagt ane hedebøndernes storhedstid i nogle få punktvis bevarede elementer og erindringer. Nogle af dem har Levin-Hansen dokumenteret.

Set med nutidens øjne kan diskussionen mellem de to forskellige opfattelser af historie virke ufrugtbar. Der er tale om to dimensioner af vores fortid, der belyses med forskellige metoder, men de supplerer hinanden. Skal vi have et bredt billede af historien, kan vi ikke undvære nogen af dem. Det er dog en opfattelse, der ikke deles af alle faghistoriker. Det fremgår blandt andet af Sidsel Eriksens kommentar til "kampen" mellem Levin-Hansen og Nielsen.

I Grindsted førte "kampen om historien" til en splittelse i to grupper: En gruppe borgere der arbejdede med kulturhistorie på museet og en gruppe, der skrev lokalhistorie, som for eksempel J.K. Nielsen og A. Chr. Andersen. Et lokalhistorisk arkiv opstod i Grindsted midt i 1960'erne på biblioteket. I perioden 1969-1982 var biblioteket med tilhørende arkiv og museum dog ledet af den

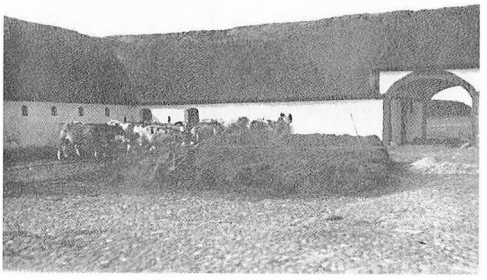

Fig. 7: Christian Vestergaards gård i Døvling, Kibæk. "Nord for Grindsted ... på en Plet Jord, som er gjort frugtbar ved Aa og Eng, ligger en af Egnens store Gaarde ... en betydelig Bedrift paa 2200 Tdr. Land ... " Foto: Sophus Levin-Hansen.

Christian Vestergaards Hof in Døvling, Kibæk. "Nördlich von Grindsted ... auf ein Fleckchen Erde, das am Bach und Wiese verwertet worden ist, liegt einer der größten Höfe der Gegend ... ein bedeutender Hof auf etwa 1200 Hektar Land".

samme person, bibliotekar Hans Erik Eriksen. Opsplitningen blev opretholdt efter museets statsanerkendelse midt i 1970'erne og ansættelse af en museumsinspektør (faglig leder) i 1982.

I dag er der en stor gensidig respekt mellem de to institutioner, og der samarbejdes i tillid til, at institutionerne beskæftiger sig med to forskellige dimensioner af den fælles historie og indsamler forskelligt kildemateriale. Heldigvis skærer de to dimensioner af historieforskningen jævnligt hinanden, og da giver det anledning til frugtbart og spændende samarbejde som for eksempel et projekt om skrivning, indsamling og bearbejdning af erindringer.

Mogens Hansen, født 1949. Cand.fil i forhistorisk arkæologi. Museumschef for Grindsted-Vorbasse Museum.

Noter

1. Foghsgaard 1967.
2. Levin-Hansen 1924 og 1925a og 1925b.
3. Troels-Lund 1879-1901.
4. Eriksen 1996 s. 215 ff.
5. Eriksen 1996, s. 225.
6. Andersen 1963.
7. Sophus Levin-Hansen fortsatte sin apotekergerning i Esbjerg og blev i 1933 formand for et udvalg, der arbejdede på at skabe et egnsmuseum i byen. Levin-Hansen var fra 1936 formand for Esbjerg og Omegns Museumsforening, i hvis bestyrelse han sad til 1944.
8. Nielsen 1933-34.
9. Christiansen 2000.
10. Henningsen 1995.
11. Levin-Hansen 1925a s. 263.
12. Levin-Hansen 1925a s. 265.
13. Levin-Hansen 1925a s. 270.
14. Levin-Hansen 1925a s. 263.

Litteratur

Andersen, Leif: "Sophus Levin Hansen". *Fotokino* 1975. nr. 1.

Eriksen, Sidsel: *Stationsbyens Samfund.* Grindsted 1996. kapitel 11. Kampen om historien, s. 215-227.

Christiansen, Palle O.: *Kulturhistorie som opposition. Træk af forskellige fagtraditioner.* København 2000.

Foghsgaard, Jørgen: *Grindsted Apotek 1842-1967.* Grindsted 1967, s. 28-29.

Levin Hansen, Sophus: Kulturhistoriske billeder fra vestjyske hedeegne I-III. *Illustreret Tidende* 1924 nr. 15, s. 294-295; nr. 16, s. 313-314 og nr. 18 s. 339-340.

Levin Hansen, Sophus: Husindustri på heden. *Frem* Gruppe A II Menneskelivet. 1925(a) s. 8-16.

Levin Hansen, Sophus: Hedeboere. *Frem* Gruppe A II Menneskelivet. 1925(b) s. 263-71.

Nielsen, J.K.: Husindustri på Heden. *Vejle Amts Folkeblad* 17/10 1925.

Nielsen J. K.: Træk af Grindsted Sogns historie (30 kronikker). *Vejle Amts Folkeblad* 1932-33.

Troels-Lund, Troels: *Dagligliv i Norden i det sekstende Århundrede.* København 1879-1901 (3. udg. 1908).

ZUSAMMENFASSUNG

Der Kulturhistoriker und Museumsgründer Sophus Levin-Hansen, Grindsted

Der Apotheker Levin-Hansen hat durch seine vielen Fotos von der Gegend um Grindsted eine Reihe kulturhistorische Spuren dokumentiert, die für die Heidenwohner im 19. Jahrhundert typisch sind. Nach der Veröffentlichung der Bilder entstand ein Streit mit J. K. Nielsen darüber, wie die Geschichte über die Umgebung von Grindsted dargestellt werden sollte. J. K. Nielsen war der Auffassung, dass die Darstellung der Lokalgeschichte von Begebenheiten und Entwicklung geprägt sein sollte. Sie nahmen beide an der Gründung und der täglichen Leitung von Grindsted Museum seit 1923 teil. J. K. Nielsen gab die Museumsarbeit auf und widmete sich der Lokalgeschichte.

Glimt 2002

Esbjerg Kunstmuseum

40 års jubilæum
2002 har stået i jubilæets tegn på Esbjerg Kunstmuseum. Hele året har vi gennem forskellige arrangementer og udstillinger markeret, at vores samling nu har været under eget tag siden 1962, dvs. i 40 år.

Museets anatomi
Med Esbjerg Kunstmuseums store jubilæumsudstilling, *Museets anatomi* blev den efterhånden omfattende samling af moderne kunst præsenteret i en helt ny perspektivering, der fyldte hele museets overetage. Efter idé af Skeel & Skriver var samlingen installeret i forskellige tidsbundne tableauer, der tog afsæt i såvel værkernes egenart og samtid som i kunstmuseets historisk betingede forestillinger om, hvordan billedkunst præsenteres. Med udgangspunkt i værkerne var hvert udstillingsrum sat i scene – rummene var gjort til billeder, man kunne træde ind i, og den historiske billedvandring gennem udstillingen bød derfor ikke alene på en visuel, men også en rumlig oplevelse af det 20. århundredes kunst.

Udstillingen kastede på den måde et nutidigt blik på fortiden og rejste samtidig spørgsmål om fremtiden. Museet havde så at sige været på dissektionsbordet, hvor vi havde foretaget nogle tilsyneladende køligt kalkulerede kirurgiske snit af både museologisk og kunstteoretisk art. Mellemrummene – selve snittene, der adskilte det ene udstillingsrum fra det andet, fik afgørende betydning. De forskellige rum var nemlig installeret som stemningsfyldte helheder i forskellige farver, der gennem snittene blev afgrænset fra hinanden som 3-dimensionelle billeder.

Forestillinger 2002
Forestillinger 2002 lå i forlængelse af *Forestillinger 2001* og museets øvrige forskning i publikumsreaktioner, bl.a. hvorfor så mange har en tendens til at afvise deres egen tids kunst. *Forestillinger 2002* var en ét-billede-udstilling, der fokuserede på selve museumsgæstens møde med kunsten. I biografsalsagtigt halvmørke midt i museets udstillingssal blev publikum på forskellige måder opfordret til at forholde sig til billedet, inden de så det. De kunne vælge forskellige lydkulisser – bl.a. digteren Peter Laugesens indlevelse i værket. Ideen var, at man kunne lytte og samtidig forestille sig det værk, man først bagefter fik mulighed for at fordybe sig i.

Projektet undersøgte således, om man, ved at aktivere publikums forventningshorisont, kunne skabe en parathed til at se på et kunstværk. Den nyskabende sammentænkning af udstilling, formidling og forskning introducerede dermed også publikum for selve det fænomen, at vi altid møder kunsten med forskellige forventninger og erfaringer. Projektet fik støtte af Kulturarvsstyrelsen og Ribe Amts Museumsråd. Foruden Peter Laugesen deltog musikeren Fredrik Søegaard og forskningspsykolog dr.phil. Bjarne Sode Funch.

Jubilæumsarrangementer
Museets anatomi blev sammen med *Forestillinger 2002* ferniseret d. 3. maj på selve 5 års dagen for indvielsen af det renoverede og ombyggede Esbjerg Kunstmuseum. Museets protektor H.K.H. Prins Joachim deltog i det festlige arrangement, som bl.a. bød på Den Ny Operas og Esbjerg Ensembles musikalske fortolkning af et Richard Mortensen-maleri og en helt særlig menu, der med udgangspunkt i bestemte værker og udstillings-

Fig. 1: Esbjerg Kunstmuseums 40 års jubilæum. Borgmester Johnny Søtrup, Direktør Inge Merete Kjeldgaard og H.K.H. Prins Joachim.

Esbjerg Kunstmuseun wird 40 Jahre. Bürgermeister Johnny Søtrup, Direktor Inge Merete Kjeldgaard und die königliche Hoheit Prinz Joachim.

rum var komponeret af Josef – Restaurant Kunstpavillonen.

Ferniseringsarrangementet i krydsfeltet mellem musik og billedkunst blev fulgt op af andre arrangementer, hvor børn lagde sangstemmer til museets værker, hvor Den Ny Opera syngende skubbede klaveret med sig gennem udstillingsrummene, og hvor forskellige faggrupper blev inviteret til billedmusikalske særforestillinger.

Med sammentænkningen af billedkunst og musik præsenterede Esbjerg Kunstmuseum ikke alene nyskabende arrangementstyper. Vi videreførte også et frugtbart samarbejde, der blev indledt i 1962, hvor den nyindviede Kunstpavillon både husede Kunstforeningens samling og Musikkonservatoriet. Med 40 års jubilæet fejrede Esbjerg Kunstmuseum derfor ikke kun sin egen historie og fantastiske samling. Vi hyldede samtidig den gensidige inspiration mellem de forskellige kunstneriske institutioner, der har været med til at gøre Esbjerg til en dynamisk og fremsynet kulturby.

Il Piatto della Speranza

Inden jubilæumsfeberen for alvor ramte os, havde museet indledt året med flere flotte særudstillinger. Den efterhånden sjældne gæst på den danske kunstscene, Eric Andersen, udstillede hen over nytåret en installation, skabt specielt til Esbjerg Kunstmuseums store udstillingssal. En tre meter høj og lysende rød rubin blev holdt sammen af en frise med kunst- og litteraturhistoriens fortolkninger af myten om Pandoras æske. Længst væk fra døren i det mørkeste hjørne af udstillingssalen åbnede rubinen sig. Fra tusmørket kunne vi træde ind i lyset, hvor Eric Andersens Pandora åbenbarede sig for os.

Myten fortæller, at Pandora, den første kvinde i græsk mytologi, fik foræret en æske af Zeus. Hun måtte aldrig åbne den, men alligevel lettede hun en dag på æskens låg. Ud fløj alverdens ondskab og elendighed, Pandora skyndte sig at smække låget i, og kun håbet blev tilbage. Historien kredser om nogle af menneskets grundvilkår; *håbet og valget* i tilværelsen. Dette forhold havde Eric Andersen accentueret ved at montere æsken

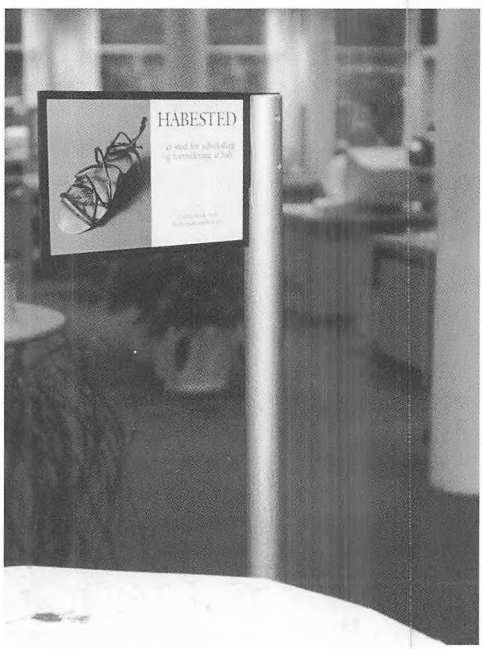

Fig. 2: Håbested i Danske Bank, Torvet, Esbjerg.

Hoffnungsstelle in Danske Bank. Torvet. Esbjerg.

uden på sine værker. Valget blev nu reelt og op til museumsgæsten at træffe.

I samarbejde med kunstneren etablerede Esbjerg Kunstmuseum i udstillingsperioden *Håbesteder* rundt omkring i byen – steder for udveksling og formulering af håb. Esbjergenserne tog ideen til sig og delte deres håb med andre, idet i hundredevis af mennesker skrev deres håb ned på de forskellige Håbesteder.

Antonio Saura

En anden international sværvægter var spanieren Antonio Saura, som museet præsenterede i en stor retrospektiv grafikudstilling. Saura var meget inspireret af store skikkelser fra kunsthistorien som fx. Velazquez, El Greco, Goya og Picasso. Det særegne ved ham er imidlertid, at han formår at forholde sig principielt til sine kendte kolleger og forbilleder samtidig med, at værkernes udtryk umiskendeligt er Sauras eget – at kunne udføre et sådant greb kendetegner kun de største kunstnere.

Gennem de mange værkhenvisninger til fx. Velazquez eller Goya aktualiserer Saura samtidig temaer fra Spaniens historie. Han modificerer, forvrider og karrikerer dem i forsøget på at gøre dem politisk relevante i sin egen samtid, der var præget af General Francos fascistiske regime.

I forbindelse med udstillingen lancerede museet en ny serie af eksklusive kunsttryk. Trykkene skabes ved hjælp af en ny og avanceret digital teknik, hvor der trykkes med rigtigt farvepigment, som vi kender det fra litografiet. Indtil videre er der kun to trykkerier i Europa, der behersker denne teknik. Kunstmuseet har indledt et samarbejde med det ene, nemlig Art & Numérique – et nyetableret firma, der deler adresse med Atelier Clot, Bramsen et George i Paris, som var værksted og trykkeri for Antonio Saura. Det første tryk i vores serie var da også Sauras *Dora Maar Visitada*, men ideen er, at de kunstnere, der fremover udstiller på museet, får mulighed for at skabe værker specielt til den nye trykserie.

s.t.r.h.s.p.a.f.c.

Mens Saura fyldte førstesalen, indtog den unge kunstner Rasmus Danø museets rum for eksperimenterende kunst med udstillingen *Shortcut to required human system profile and free credits*. Han havde omskabt rummet til en 3-dimensionel spilleplade, hvor museumsgæsterne fungerede som brikker, og det var intet mindre end tilværelsen, der var reproduceret som et spil. Vi kender alle bræt- eller computerspillets tilsyneladende uforudsigelighed, men bag denne uforudsigelighed ligger der et system og et regelsæt, som deltagerne skal kende. Her skulle vi imidlertid selv lave reglerne ud fra filosofien om, at betydning først skabes, når vores sociale erfaringer føres med ind i spillet. Installationen var på den måde et spillebræt til forståelse af menneskelig identitet og til erkendelse af, at vi selv må agere for at kunne ændre tingenes tilstand.

Tre seje kvinder

2002 var også året, hvor de tre stærke, kvindelige kunstnere Ellen Hyllemose, Ann Lislegaard og Helle Frøsig kunne opleves på museet.

Hyllemoses udstilling åbnede i efteråret 2001. Hun havde skabt landskabsbilleder til rummet for eksperimenterende kunst, hvor hun "malede" med tape, tegnestifter og stof og på den måde udvidede kunstnerens traditionelle palet. Samtidig blev skillelinierne mellem hverdag og kunst og mellem form og funktion nedbrudt, ligesom de forrykkede vores gængse forestillinger om maleriets og skulpturens forskellighed. Værkerne var hverken eller – de var hybrider, som på én og samme gang opretholdte maleriets flade og skulpturens rumlighed.

Den norsk fødte Ann Lislegaard, der arbejder med levende billeder, lys og lyd, er en af de mest succesfulde og anerkendte unge kunstnere herhjemme, og hun har allerede udstillet på store og velrenomerede udstillingssteder over hele verden. Som noget helt enestående kunne Esbjerg Kustmuseum præsentere fire af hendes vær-

ker i én udstilling – deriblandt værker, som ikke tidligere havde været vist i Danmark.

Mens Lislegaard kunne opleves på museets 1. sal, præsenterede vi Helle Frøsig i underetagen. Udstillingen favnede både tomheden og det genkendelige – tomheden havde (så at sige) fået en genkendelig form, men det genkendelige var kun antydet, så legen med referencerne efterlod os i en tilstand af tvivl; måske er det ... eller kunne det ligne...? Vores egen måde at se og skabe mening på blev udfordret, og betydningerne opstod først i selve mødet mellem værk og beskuer.

Lars Bent Petersen
Lars Bent Petersen tog i sin udstilling udgangspunkt i Disneylands byplanlægningsstruktur. Denne struktur udgør i følge kunstneren en særlig eksemplarisk model for den moderne stat eller by, lige fra man kommer og skal veksle penge til Disneymøntfod, inden man krydser grænsen, til man som publikum bliver ledt rundt i parken med det eneste formål at forbruge mest muligt. Lars Bent Petersen ser Disneyland som et fænomen, der iscenesætter hele moderniteten, idet forlystelsesparken forsøger at forbinde ældre tiders værdier med industrisamfundets materielle goder, og i dette spænd udfoldede udstillingen sig – layoutet som et lille Disneyland.

Satellitmuseum
I sommeren 2002 introducerede vi en helt ny form for museum. En af Esbjerg Kunstmuseums mærkesager er – i overført betydning – altid at møde museumsgæsten der, hvor vedkommende er. I juli og august rykkede museet også rent fysisk ud blandt folk, der hvor de befandt sig i sommerlandet. Ved Vejers Strand etablerede vi i samarbejde med Blåvandshuk Kommune og DFDS Roland Munch et satellitmuseum i form af en stor grå container. Den danske billedkunstner Peter Nansen Scherfig, der har stor succes i Berlin, har i de seneste år omskabt udstillingsrum til billeder på nye og hidtil usete måder. På Vejers Strand omskabte han containeren til et billede, som badegæsterne kunne træde ind i.

Alt i alt har 2002 været et forrygende år i jubilæets tegn – et år, hvor mange nye ideer og eksperimenter blev realiseret.

Museet på Sønderskov

Projekt "orkanramte fortidsminder"
Et af de mere utraditionelle arbejdsopgaver indenfor museets arkæologiske virke blev i løbet af året afsluttet. Stormen i 1999 vakte stor bekymring for de fredede fortidsminders tilstand i de orkanramte skove. Det førte i 2000 til et møde mellem Naturforvaltningskontoret ved Ribe Amt og amtets kulturhistoriske museer, hvorved projekt "orkanramte fortidsminder" blev stablet på benene. Målet var at besigtige de berørte fortidsminder, registrere eventuelle skader og forebygge nye skader forårsaget af oprydningsarbejdet efter stormen. Egnsmuseet på Sønderskov tilbød sig som koordinator og hjemsted for projektet.

Projektet resulterede i besigtigelse af næsten 1000 fortidsminder, ca. 99% af dem var gravhøje, resten agersystemer, voldanlæg, hulveje og diger. Der blev registreret skader

Fig. 3: Retablering af den beskadigede gravhøj syd for Sønderskov. Foto: Museet på Sønderskov.

Reetablierung eines beschädigten Grabhügels südlich von Sønderskov.

på i alt 162 fortidsminder. En gravhøj, der lå nede i skovpartiet straks syd for Sønderskov, var blevet så ilde tilredt af væltede træer samt kørsel med skovningsmaskiner, at museet i samråd i Skov- og Naturstyrelsen besluttede at foretage en nødudgravning med dokumentation af skaderne. Gravhøjen blev derefter retableret (se museets eget tidsskrift "Museumsavisen" nr. 35).

Standere med informationstekst blev opsat på 138 fortidsminder for at undgå yderligere skader, og amtets skovejere og skovadministratorer blev ved breve og annoncer gjort opmærksomme på problemet. En efterkontrol på udvalgte fortidsminder viste, at indsatsen tilsyneladende havde virket, idet en række afmærkede fortidsminder var blevet skånet for oprydningsskader.

Som en sidegevinst har der vist sig at være mange ukendte fortidsminder i skovene, og der er sideløbende registreret 55 nye fortidsminder spredt over amtet.

Lokale sofastykker

Hovedformålet med museets sommerudstilling "Lokale sofastykker – malerier der for-

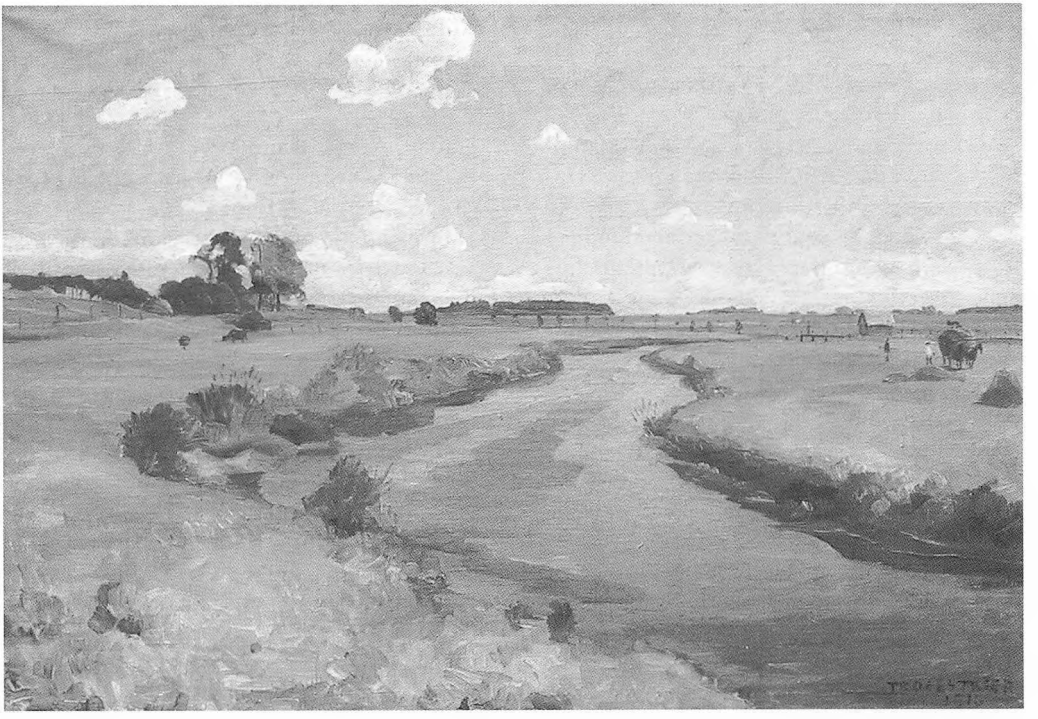

Fig. 4: Et af sofastykkerne i museets sommerudstilling var Troels Triers maleri af Kongeåen fra 1916. Kongeåen var da endnu grænse mellem Danmark og Tyskland. Høstfolkene fra Københoved bjerger her hø på engen syd for åen. Bag dem ses den tyske grænsevagts blikskur og resterne af broen, som tyskerne savede over efter verdenskrigens udbrud. Nord for åen anes bag de høje træer det lille hus "Friheden", opført 1870 af storbonden Hans Diderich Kloppenborg som en synlig protest mod det preussiske styre. Maleri doneret til Museet på Sønderskov af Anna Dal i Askov. Foto: Museet på Sønderskov.

Einer der Schinken in der Sommerausstellung des Museums war Troels Triers Gemälde von Kongeåen aus dem Jahre 1916. Kongeåen war damals die Grenze zwischen Dänemark und Deutschland. Die Erntearbeiter aus Københoved sind dabei, das Heu unter Dach zu bringen. Hinter ihnen sieht man den Schuppen des deutschen Grenzgendarms und die Reste der Brücke, die die Deutschen nach dem Ausbruch des Weltkrieges zersägten. Nördlich des Flüsschens ahnt man hinter den hohen Bäumen das kleine Haus "Friheden", von dem Grossbauer Hans Diderich Kloppenborg im Jahre 1870 aufgeführt als einen sichtbaren Protest gegen die preussische Herrschaft.

tæller egnshistorie" var at vise publikum, hvordan selv simple og naive malerier indimellem kan bidrage med vigtige egnshistoriske informationer.

Mange af de gårdmalere og "levebrødsmalere", der tidligere rejste rundt og malede befolkningens gårde, huse eller husdyr, har ofte meget nøjagtig gengivet, hvad de så. Deres malerier kan derfor, selv om de oftest ikke ligefrem repræsenterer den største kunst, være af stor værdi, rent kulturhistorisk.

Udstillingen præsenterede et stort antal "sofastykker" med vidt forskellige motiver fra egnens fortid. Der var malerier af lokale gårde, kirker, møller, landsbymiljøer, naturhistoriske steder m.m., og der var malerier, der viste egnens håndværk, land- og hedebrug samt flere andre emner.

Der var repræsenteret både kendte og mindre kendte kunstnere blandt malerierne. Hovedparten af billederne var bevidst ikke udvalgt blandt museumsstykker, men indlånt fra private. Dette dels for at øge publikums kendskab til de mere anonyme malerier dels for at sætte museet på sporet af andre motiver, der vil kunne indgå i fremtidig dokumentation og formidling.

For at demonstrere, hvordan forskellige historiske kilder kan komplettere hinanden, blev mange af malerierne suppleret med udvalgte genstande og fotografier, der underbyggede de gengivne situationer og lokaliteter. I flere tilfælde fremviste vi nye fotografier af motiverne for at illustrere de store forandringer, der var sket, siden malerierne blev skabt. I nogle tilfælde var det for at vise, at motivet ikke længere kan genfindes i nutidens landskab.

Herregårdsinventar fra Estrup Hovedgaard

En henvendelse fra en efterkommer til familien Lautrup på Estrup Hovedgaard førte sommeren 2001 til en værdifuld erhvervelse.

I 175 år ejede Lautrupperne herregården ved den gamle hovedvej mellem Kolding og Varde. I 1926 blev imidlertid den sidste ejer, Otto Lautrup, nødsaget til at give op overfor voksende økonomiske problemer og sælge

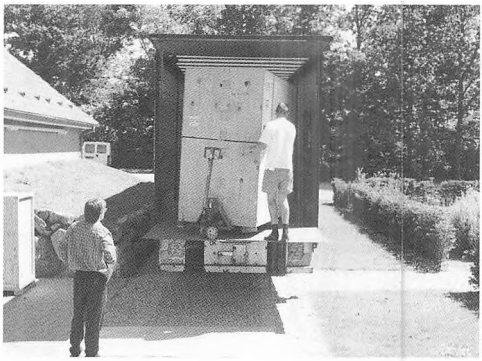

Fig. 5: Det var med stor forventning, vi modtog lastbilen med genstandene fra Estrup. Foto: Museet på Sønderskov.

Es war mit grosser Erwartung, dass wir den LKW mit den Gegenständen aus Estrup entgegennahmen.

gården. Noget af indboet fra Lautruppernes tid på Estrup endte i USA, hvor et barnebarn til Otto, Karin Stafford, arvede genstandene. Hun mente dog, at de burde vende hjem til den egn, hvor de kom fra, og tilbød at donere genstandene til museet, hvis museet blot ville organisere og finansiere transporten. Efter moden overvejelse besluttede vi at takke ja. En intensiv korrespondance med toldvæsen, shippingfirmaer, forsikringsselskab, oversøiske pakkefirmaer m.m. fulgte, før de i alt 12 kubikmeter antikviteter kunne begynde sin lange rejse fra Californien til Sønderskov. Først med lastbil tværs over USA, derefter med skib til Hamburg og til Århus. Den sidste del af transporten foregik med lastbil.

Indholdet i de 4 store specialtømrede containere, vi modtog, var imidlertid hele umagen værd: antikke møbler i empire og nyrokokko, en række aneportrætter (4 af dem fra 1700-tallet), gamle fotografier og bøger, samovarer, porcelæn, krystalglas, antikke våben og ridepiske m.m.

Blandt det kulturhistorisk mest værdifulde må klart regnes de 4 aneportrætter fra 1700-tallet. To af dem forestiller kammerassessor Henrik Lautrup og hans kone Karin Bolvig. Henrik Lautrup var herremand på Estrup 1771-1802, en dygtig landmand og en af de

betydeligste af Lautrupperne på Estrup. 1700-tals portrætter af herremænd og deres ægtefæller, er uhyre sjældne fra egnsmuseets område, og det er med stor tilfredsstillelse, vi nu kan fremvise to originale portrætter.

Blandt de mange fine genstande i donationen må også nogle af møblerne fremhæves, bl.a. en empire skabssofa med smukt intarsia og et tilhørende frokostbord, en senempire sofa med elegant svungne sidelæn og dyreornamenter, to pragtfuldt ornamenterede lænestole i nyrokokko samt et stilrent hjørneskab fra 1800-tallets midte.

Donationen vil gøre det muligt at opfylde et gammelt ønske på museet: at indrette et herregårdsmiljø i en af Sønderskovs stuer med originale møbler og portrætter fra egnens herregårde.

Udstilling om Lautrupperne på Estrup

Inspireret af donationen arrangerede vi i efteråret en udstilling om Lautruppernes epoke på den gamle herregård. "Lautrupperne på Estrupgård – en familiesaga" blev titelen på udstillingen, der kombinerede præsentationen af museets store nyerhvervelse for publikum med fortællingen om slægtens historie på den sydjyske herregård igennem fem generationer. Museets egen samling blev suppleret op ved indlån til udstillingen fra familiens nulevende efterkommere. På selve åbningsdagen mødte en række af efterkommerne op, og nogle af dem fik derved lejlighed til at møde fjerne slægtninge, de ikke havde mødt før. Udstillingen blev stående året ud.

Fig. 6: Fra udstillingen om Lautrupperne på Estrup. På væggen hænger de fire 1700-tals portrætter, der indgik i donationen fra Karin Stafford i USA. Foto: Museet på Sønderskov.

Aus der Ausstellung von den Lautruppern auf Estrup. An der Wand hängen die vier Portraits des 18. Jahrhunderts, die ein Teil der Donation von Karin Stafford in den Vereinigten Staaten waren.

Museerne i Ribe Amt

Den antikvariske Samling
Sekretariat, Overdammen 12, 6760 Ribe
Tlf.: 76 88 11 22. Fax: 76 88 11 35
E-mail: asr.qg@post.tele.dk
Hjemmeside: www.ribesvikinger.dk

Ribes Vikinger
Odins Plads, 6760 Ribe
Tlf.: 76 88 11 22. Fax: 76 88 11 66
Åbningstider:
1/4-30/6: alle dage 10-16
1/7-31/8: alle dage 10-18, on 10-21
1/9-31/10: alle dage 10-16
1/11-31/3: ti-sø 10-16

Quedens Gaard
Overdammen 10, 6760 Ribe
Midlertidigt lukket

Det gamle Rådhus
von Støckens Plads, 6760 Ribe
Åbningstider:
15/5-31/5: ma-fr 13-15
1/6-31/8: alle dage 13-15
1/9-15/9: ma-fr 13-15

Esbjerg Kunstmuseum
Havnegade 20, 6700 Esbjerg
Tlf.: 75 13 02 11. Fax: 75 12 68 12
Åbningstider:
Alle dage: 10-16

Esbjerg Museum
Torvegade 45, 6700 Esbjerg
Tlf.: 75 12 78 11. Fax: 75 13 59 49
E-mail: esm@esbjergmuseum.dk
Åbningstider:
1/6-31/8: alle dage 10-16
1/9-31/5: ti-sø 10-16

Esbjerg Vandtårn
Havnegade 22, 6700 Esbjerg
Åbningstider:
1/6-15/9: alle dage 10-16
16/9-31/10: lø-sø 10-16
1/11-31/3: lukket
1/4-31/5: lø-sø 10-16
uge 42: alle dage 10-16

Fiskeri- og Søfartsmuseet
Tarphagevej 2, 6710 Esbjerg V
Tlf.: 76 12 20 00. Fax: 76 12 20 10
E-mail: fimus@fimus.dk
Hjemmeside: www.fimus.dk
Åbningstider:
1/7-31/8: alle dage 10-18
1/9-30/6: alle dage 10-17

Grindsted-Vorbasse Museum
Sekretariat, Borgergade 25, 7200 Grindsted
Tlf.: 75 31 01 66. Fax: 75 31 03 99
E-mail: museum@grindsted.dk

Museumsgården Karensminde
Morsbølvej 102, 7200 Grindsted
Tlf.: 75 31 01 66
Åbningstider:
1/4-30/4: lø-sø 13-17
1/5-30/9: ti-sø 13-17
1/10-31/10: lø-sø og efterårsferien 13-17
1/11-31/3: første lø-sø i måneden 13-17
Samt efter aftale

Vorbasse Museum
Kirkegade 3, 6623 Vorbasse
Tlf.: 75 33 37 17
Åbningstider:
1/4-30/4: lø-sø 13-15
1/5-30/9: ti-sø 13-15
1/10-31/10: lø-sø og efterårsferien 13-15
1/11-31/3: første lø-sø i måneden 13-15
Samt efter aftale

Grindsted Museum
Borgergade 27, 7200 Grindsted
Tlf.: 75 31 01 66
Åbningstider:
1/4-30/4: lø-sø 13-15
1/5-30/9: ti-sø 13-15
1/10-31/10: lø-sø og efterårsferien 13-15
1/11-31/3: første lø-sø i måneden 13-15
Samt efter aftale

Besættelsessamlingen
Vestre Skole, Fælledvej 3, 7200 Grindsted
Tlf.: 75 31 01 66
Åbningstider:
1/4-31/10: lø-sø 13-15
1/11-31/3: første lø-sø i måneden 13-15
Efterårsferien: Alle dage 13-15
Samt efter aftale

Ribe Kunstmuseum
Sct. Nikolajgade 10, 6760 Ribe
Tlf.: 75 42 03 62. Fax: 75 42 21 82
Åbningstider:
15/6-31/8: alle dage 11-17
1/9-31/12: ti-lø 13-16 og sø 11-16
1/1-31/1: lukket
1/2-14/6: ti-lø 13-16 og sø 11-16

Museet på Sønderskov
Egnsmuseum for Holsted, Brørup & Vejen
Sønderskovgårdsvej 2, 6650 Brørup
Tlf.: 75 38 38 66. Fax: 75 38 38 65
E-mail: post@sonderskov.dk
Hjemmeside: www.sonderskov.dk
Åbningstider:
Hele året: ti-sø 11-16

Museet for Varde By og Omegn
Lundvej 4, 6800 Varde
Tlf.: 75 22 08 77. Fax: 75 22 07 16
E-mail: vam@vardemuseum.dk
Hjemmeside: www.vardemuseum.dk
Åbningstider:
Alle dage: 12-17
Lukket 24-25/12 og 31/12-1/1

Jugendhuset i Varde
Lundvej 39, 6800 Varde
Tlf.: 75 22 15 18.
Åbningstider:
Alle dage: 11-17
Lukket 24-25/12 og 31/12-1/1

Varde Artillerimuseum
Vestervold 11, 6800 Varde
Tlf.: 75 22 15 94
Åbningstider:
Alle dage: 11-17
Lukket 24-25/12 og 31/12-1/1

Blåvandshuk Egnsmuseum
Kirkegade 1, 6840 Oksbøl
Tlf.: 75 27 21 59
Åbningstider:
15/6-15/9: alle dage 14-17
Hele året: to og sø 14-17
Efterårsferien: sø-sø 14-17
Påskeugen: sø-sø 14-17

Ravmuseet
Vestergade 25, 6840 Oksbøl
Tlf.: 75 27 07 03
Åbningstider:
Alle dage: 11-17
Lukket 24-25/12 og 31/12-1/1

Tirpitz-stillingen
Tane Hedevej, 6857 Blåvand
Tlf.: 75 27 84 27
Åbningstider:
Alle dage: 11-17
Lukket 24-25/12 og 31/12-1/1

Blåvand Museum
Blåvandvej, 6857 Blåvand
Tlf.: 75 22 08 77
Åbningstider:
1/6-14/6: lø-sø 14-17
15/6-15/9: alle dage 14-17
Efterårsferien: sø-sø 14-17
Påskeugen: sø-sø 14-17

Blåvand Redningsbådsmuseum
Fyrvej 25, 6857 Blåvand
Tlf.: 75 22 08 77
Åbningstider:
1/6-30/6: lø-sø 15-17
1/7-31/8: alle dage 15-17
Efterårsferien: sø-sø 15-17
Påskeugen: sø-sø 15-17

Blaabjerg Egnsmuseum
Sønder Allé 21, 6830 Nr. Nebel
Tlf.: 75 28 71 18
Åbningstider:
15/6-15/9: alle dage 14-17
16/9-14/6: sø 14-17
Efterårsferien: sø-sø 14-17
Påskeugen: sø-sø 14-17

Hvalhuset i Nymindegab
Vesterhavsvej 290, 6830 Nr. Nebel
Tlf.: 75 22 08 77
Åbningstider:
Alle dage: hele døgnet

Nymindegab Redningsbådsmuseum
Redningsvejen, 6830 Nr. Nebel
Tlf.: 75 22 08 77
Åbningstider:
1/6-30/6: lø-sø 15-17
1/7-31/8: alle dage 15-17
Efterårsferien: sø-sø 15-17
Påskeugen: sø-sø 15-17

Vejen Kunstmuseum
Østergade 4, 6600 Vejen
Tlf.: 75 36 04 82. Fax: 75 36 04 81
E-mail: conniej@vejenkommune.dk
Hjemmeside:
www.kulturnet.dk/homes/vejenk
Åbningstider:
Hele året: ti-fr 10-16, lø-sø 11-17

Ølgod Museum
Kulturhuset, Vestergade 5-7, 6870 Ølgod
Tlf.: 75 24 50 11. Fax: 75 24 63 30
E-mail: post@oelgodmuseum.dk
Åbningstider:
Hele året: ti-sø 14-17

Hjedding Mejerimuseum
Hjeddingvej 2, 6870 Ølgod
Åbningstider:
1/6-30/6: sø 14-17
1/7-31/7: lø-sø 14-17
1/8-15/9: sø 14-17

Hodde Skolemuseum
Letbækvej v/ Hodde Kirke, 6882 Tistrup
Åbningstider:
1/6-30/6: sø 14-17
1/7-31/7: lø-sø 14-17
1/8-15/9: sø 14-17

Ølgod gamle Vandværk
Egknudvej/Tårnvej, 6870 Ølgod
Åbningstider:
1/4 til og med uge 42: 10-16

Museer associeret Ribe Amts Museumsråd

Bramming Egnsmuseum
Pederstræde 4, 6740 Bramming
Tlf.: 75 17 29 28
Åbningstider:
Hele året: ti, to og sø 13-16
Samt efter aftale

Fanø Flisesamling
Sønderland 1, Sønderho, 6720 Fanø
Tlf.: 75 16 44 29
Åbningstider:
Påske: lø-sø 11-17
1/6-19/6: lø-sø 11-17
20/6-31/8: alle dage 11-17
1/9-30/9: lø-sø 11-17
Samt efter aftale

Fanø Kunstmuseum
Nordland 5, Sønderho, 6720 Fanø
Tlf.: 75 16 40 44
Åbningstider:
28/3-30/6: ti-sø 14-17
1/7-31/8: alle dage 13-17
1/9-24/10: ti-sø 14-17

Fanø Museum
Skolevej 2, Nordby, 6720 Fanø
Tlf.: 75 16 61 37
Åbningstider:
29/3-3/4: ma-lø 10-13
1/6-30/6: ma-lø 10-13
1/7-31/8: ma-fr 11-16, lø 10-13
1/9-15/9: ma-lø 10-13
18/10-23/10: ma-lø 10-13

Fanø Skibsfarts- og Dragtsamling
v. Anny Sørensen, Kallesbjergvej 4
6720 Fanø
Tlf.: 75 16 22 72, 75 16 35 45 sekretariat
Åbningstider:
1/5-31/10: ma-sø 11-16
1/11-30/4: ma-lø 11-13

Hannes Hus
Øster Land 7, Sønderho, 6720 Fanø
Tlf.: 75 16 44 29
Åbningstider:
Påsken: lø-sø 11-17
1/6-19/6: lø-sø 11-17
20/6-31/8: alle dage 11-17
1/9-30/9: lø-sø 11-17
Samt efter aftale

Mandøhuset
Mandø Byvej 5, Mandø, 6760 Ribe
Tlf.: 75 44 60 52
Åbningstider:
45 min. før Mandøbussens afgang
Samt efter aftale

Sønderho Gl. Redningsstation
Sønderho Strandvej, Sønderho, 6720 Fanø
Tlf.: 75 16 44 29
Åbningstider:
20/6-31/8: alle dage 11-17
Samt efter aftale

Sønderho Mølle
Vesterland, Sønderho, 6720 Fanø
Tlf.: 75 16 44 29
Åbningstider:
Påsken: lø-sø 11-17
1/6-19/6: lø-sø 11-17
20/6-31/8: alle dage 11-17
1/9-30/9: lø-sø 11-17
Samt efter aftale

Vestjyllands Kunstmuseum
Janus Bygningen, Lærkevej 25, 6862 Tistrup
Tlf.: 75 29 98 25
Åbningstider:
I forbindelse med Vestjysk Kunstforenings skiftende udstillinger

Konservering og administration

Konserveringstjensten for Museerne i Ribe og Ringkøbing Amter
Vestergade 5-7, 6870 Ølgod
Tlf.: 75 24 56 44. Fax: 75 24 64 57
E-mail: konserveringstjenesten@ribeamt.dk

Ribe Amts Museumsråd
Kulturhuset, Vestergade 5-7, 6870 Ølgod
Tlf.: 75 24 50 11. Fax: 74 24 63 30
E-mail: ram@oelgodmuseum.dk

Fed linie:
Arbejdsområde for ét
statsanerkendt museum

Stiplet linie:
Kommunegrænser
inden for ét statsanerkendt
museums område

Lille vejviser til museerne i Ribe Amt.

Small guide to the museums in the County of Ribe.

Mark og Montre

Årbog for Ribe Amts museer

2002

ISBN 87-987624-3-5